Karl Jaspers

KUHU LÄHEB LÄÄNE-SAKSAMAA?

NÜÜDISAJA TUNTUIM SAKSA FILOSOOF ARVUSTAB LÄÄNE-SAKSA POLIITIKAT:

Bundesrepublik — liitlaste poolt pealesunnitud riik • Süüdi polnud Hitler, vaid saksa rahvas • Ohtlik arengusuund: parteide oligarhia — autoritaarne riik — diktatuur • Lääne-Euroopa ei ole suveräänseid riike • Sõprus de Gaulle'iga — Adenaueri eksitus • Lääne julgeolek — Euroopa Ühendriigid või liit USA-ga? • Maailmapoliitika, kui sõda on võimatu •

A-31018 III

KARL JASPERS

KUHU LÄHEB LÄÄNE-SAKSAMAA?

FAKTID. KARTUSED. VÄLJAVAATED

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» · 1970

Tõlgitud väljaandest:
Карл Ясперс
Куда движется ФРГ?
Издательство «Международные отношения»
Москва 1969

Tõlkinud M. Vaga ja V. Lindsalu
Kunstiliselt kujundanud G. Pant

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
78268

AUTORILT

Üks mu sõber ütles, et see raamat kujutab endast sakslase kõige teravamat väljaastumist Föderatiivse Vabariigi vastu. Mulle tundub, et see pole õige. Raamat sisaldab nende teede kriitikat, mida mööda liigub praegu Föderatiivne Vabariik. Ma seadsin ülesande mitte eitada kõike, vaid osutada kas või väikseimatki abi, panna mõnda tegelast järele mõtlema. Seepärast esitatakse raamatus alternatiivina praegusele poliitikale põhimõtteliselt uus sise- ja välispoliitika.

Rahvas peab oma riigis jääma iseendaks. Kui ta kõigega nõustub, laseb kõik isevoolu ning ilmutab ükskõiksust, kujuneb olukord lootusetuks. Kuid ta ei vannu alla seni, kuni leidub inimesi, kes on võimelised mõtlema, mõistma ja eesmärke seadma, kuni noorsugu söandab iseseisvalt mõtelda ja on võimeline üllateks väljaastumisteks.

Minu kirjutis võib mõnelegi näida absurdsena. Ma kirjutan sellest, mida kõik saksa poliitikategelased peavad võimatuks, vähemalt kui otsustada nende mõtteavalduste järgi. Käesoleva raamatu kontseptsioon on faktiliselt vastuolus kõigi parteide praeguse poliitikaga. Nõuda neilt oma vaadete põhjalikku muutmist tähendaks tühipaljast ajaraiskamist ja oleks vaid suurelisus. Autorit võib õigustada üksnes nende ideede ja põhimõtete sisemine seos, mis omavad praeguses rahvusvahelises poliitilises olukorras tähtsust vabaduse- ja rahutaotluse seisukohalt.

Vahel meenub mulle: Föderatiivse Vabariigi juhtivad poliitikategelased on ju haritud inimesed. Võimatu, et nad ei näe, millele osutame mina ja teised. Võib-olla nad ei julge rääkida seda, mida mõtlevad, ja teha mõistlikke järeldusi? Või on nad takerdunud illusioonidesse, mida lõppude lõpuks ka ise uskuma hakkavad? Nad riskivad oma poliitilise eksistentsiga, kui räägivad tõtt. Poliitika-

tegelase tõsimeelsuse kriteeriumiks on tema otsustavus asetada kaardile tema eksistents. Publitsist ei riskeeri ju millegi muuga peale oma avaliku prestiiži.

Ma kavatsen näidata tänapäeva olukorra kogu õnnetust. Kui ma kaitsengi mitut tõde, tahaksin siiski, et seda, millest kirjutan, mõtestataks ja kontrollitaks tervikuna. Loodan, et minu poolt esitatud mõtted viiakse kunagi ka ellu.

OLUKORD FÖDERATIIVSES VABARIIGIS

Aineliselt elab Föderatiivse Vabariigi elanikkond praegu paremini kui kunagi varem; tõsi, kui mitte arvestada neid, kellel pole kunagi vedanud, — ent neist räägitakse harva. Lüheneb tööaeg, kasvab tarbekaupade hulk, avarduvad reisimise ja kõikvõimalike meelelahutuste võimalused, kõik tunnevad elumõnudest rõõmu.

Ent ikkagi valitseb häireolukord. Kas see kõik on püsiv? Mõtlevaid inimesi teeb rahutuks poliitiline tegelikkus. Kuhu me läheme?

Demokraatia Föderatiivses Vabariigis muutub meie silme all. Me läheme mööda teed, mille lõpus ei ole demokraatiat ega vaba kodanikku. See tee pole sugugi vältimatu. Ainult vabadusele püüdlev ja eneses kindel rahvas võib vabariikliku korra raames ellu viia demokraatiat, sellist demokraatiat, mis esialgu kujutab endast ainult võimalust.

Kuidas meid juhitakse? Kes meid juhib? Kust tulevad poliitikud? Milline on Föderatiivse Vabariigi struktuur, mitte üksnes juriidilisest ja teoreetilisest vaatepunktist, vaid tegelikult? Milles seisnevad Föderatiivse Vabariigi struktuuri muutused? Mulle näib, et üleminekus demokraatialt parteide oligarhiale, parteide oligarhialt — diktatuurile.

1. Föderatiivse Vabariigi struktuuri muutumine — demokraatialt parteide oligarhiale

Föderatiivse Vabariigi päritolu ja eesmärk. Mida me Föderatiivse Vabariigi abil tahame saavutada? Stauffenberg * formuleeris veidi enne atentaati oma eesmärgi ühe

* Krahv von Stauffenberg oli Saksa fašistliku armee ooberst, kes 20. juulil 1944 sooritas atentaadi Hitlerile. — Tõlk. märkus.

fraasiga: «Me tahame *uut korda*, mis muudab *kõik sakslased riigi kandjaiks* ning tagab neile *õiguse ja õigluse.*»

«Uus kord»? See on praeguseni jäänud kodanike olukorra väliseks atribuudiks, aga mitte nende mõtlemise koostiselemendiks. Antud juhul progresseerub pigem korralagedus.

«Kõik sakslased — riigi kandjad»? Ei, seniajani on nad peamiselt truud alamad, aga mitte riigi kandjad. Iga nelja aasta tagant hääletavad nad neile esitatud nimekirjade poolt, kuid ei taipa, mille poolt. Nad on sunnitud leppima: algul ühe või teise partei valimisnimekirjaga, seejärel võimuga, mis oma autoriteedi nimel viitab teda valinud rahvale.

«Õigus ja õiglus»? Õiguse tagab teatud määral iga õiguslik ja isegi totalitaarne riik. Kuid põhiõigused on tagatud nii vähesel määral, et leiab aset nende rikkumine riigivõimude poolt (näiteks telefonikõnede pealtkuulamine jne.), kes peaaegu et ise neid õigusi ei tunnusta ega hüvita kahju. Kohtunikelt nõuab kõik palju, väga palju aega. Nad naudivad oma puutumatust. Õigust, nagu nad seda interpreteerivad, peavad nad absoluutseks, loevad end tema tundjaiks ja käsutajaiks ning teevad sageli arusaamatuid otsuseid. Neid ei häiri mitte mingil määral asjaolu, et riigireetmise kohta käivates kriminaalkoodeksi artiklites valitseb segadus, ja nad ei tee midagi nende kiireks ja otsustavaks läbivaatamiseks. Need Föderatiivse Vabariigi kodanikud, kes seda kõike näevad, soovivad olukorra paranemist.

Kõige tähtsam küsimus puudutab Föderatiivse Vabariigi struktuuri. Vastus näib olevat lihtne. Tuleb tutvuda põhiseadusega, riigi asutuste ja korraga. Teatmeallikaks võiks olla näiteks Theodor Eschenburgi eeskujulik õpik «Riik ja ühiskond Saksamaal», mis ühtlasi õpetab mõtlema ühiskonna kategooriatega. Harjutamisvahendina võiks lugeja kasutada sama autori kogumikku «Poliitilisest praktikast Föderatiivses Vabariigis. Kriitilised artiklid, 1957—1961», mis kujutab endast tänapäeva kasuistikat.

Ent ainult see ei määratle veel tegelikkuses toimuvat. Seda, mida teevad antud struktuuri tingimustes elavad inimesed ja mida see struktuur teeb inimestega, ei saa põhiseaduses ette näha.

Isevool ja juhuslikkus viivad kaoseni. Põhjapanevaks

ja loovaks on sellise riigi idee, mis viirastub vabadele kodanikele ja nende esindajaile (mitte kui päheõpitud tühjade fraaside kogum, vaid kui nende motiivide reaalsus). Kaos viib diktatuurile, selle idee teostamine aga poliitilisele vabadusele. Idee elluviimine peaks vajalikul määral kajastuma igas spetsiaalses abinõus, igas valitsusaktis, igas parlamendiotsuses, igasuguses diskussioonis. Kodanike ja poliitikategelaste ajendeist ning ideedest, millest nad juhinduvad, ei saa rääkida sellise kindlusega nagu asutustest, mis omakorda rajanevad neil peamistel printsiipidel, mis ammutavad neist objektiivsust ja jõudu. Peamiste motiivide esitamine kõidab tähelepanu ja sisaldab üleskutset vabadusele. Riigi struktuuril on seetõttu kaks tahku: esiteks seadustega määratu ja seadused ise, ning teiseks see, mis toimub nendega ja nende abil inimeste impulsside alusel, kes need lõid, või muude, neile vastandlike motiivide tagajärjel, mis viivad kehtivate seaduste kuritarvitamisele.

Küsimusele, kas meie riik on demokraatlik, vastatakse iseenesestmõistetavalt: jah, meil valitseb parlamendidemokraatia. Seda kinnitab põhiseadus: «Kogu riigivõim lähtub rahvast» (§ 20). Aga kuidas see tegelikkuses välja näeb? Paistab, et põhiseaduse autorid tundsid rahva ees hirmu, sest seadus ahendab rahva võimu miinimumini. Iga nelja aasta tagant valib rahvas Bundestagi. Isikute nimekirjad või üksikisikud, keda parteid rahvale soovitavad, on eelnevalt juba parteide poolt ära valitud. Nende varjatud eelvalimiste käik, mis praktiliselt ongi valimised, on küllalt segane; valimisringkondade ja liidumaade kandidaatide nimekirjad koostatakse erinevalt. Selles valimiskampaania esimeses faasis ei etenda otsustavat osa mitte rahvas, vaid parteide juhtivad organid. Et kandidaatide ülesseadmisest osa võtta või ise vastavasse nimekirja sattuda, peab eelkõige olema partei liige. Kuid ka parteiliikmed kui sellised ei mõjusta peaaegu mingil määral kandidaatide ülesseadmist. Kõik otsustab parteihierarhia ja -bürokraatia.

Rahvale jääb järelikult väga piiratud valik talle parteide poolt esitatud valimisnimekirjade vahel.

Parteid on rahvaorganid. Nad peaks loodama rahva poolt vaba initsiatiivi korras. Põhiseaduse § 21 kõlab: «Parteid võtavad osa rahva tahte vabast formeerimisest.» Ent vaevalt võib väita, et Föderatiivses Vabariigis leiab

aset rahva poliitilise tahte formeerimine. Rahva enamik on sellest täiesti informeerimata. Parteid ei informeeri rahvast, ei õpeta teda mõtlema. Valimiskampaania ajal toimivad nad reklaamitehnika põhimõtete järgi. Parteide tegevus lähtub nende gruppide ainelisest huvist, kelle hääli tahetakse võita.

«Parteisid võib vabalt moodustada.» See on vaid formaalselt õige. Tegelikult on olemasolevate parteide surve nende organisatsioonide ja rahaliste vahendite kaudu nii tugev, et uute parteide rajamiseks pole peaaegu mingeid võimalusi. Suured parteid on muutunud iseseisvaks jõuks.

«Nende sisestruktuur peab vastama demokraatia põhimõtetele.» See nõue on suunatud ühtsete totalitaarsete parteide vastu. Meie parteide siseelus kehtib enamuse printsiip, erinevalt parteidest, mis on üles ehitatud juhiprintsiibil koos liikmete vastuvaidlematu allumisega.

«Nad on kohustatud üldsusele aru andma nende käsutuses olevate vahendite päritolust.» Enam kui kahtlane, et nad seda avameelselt teevad.

«Parteid, mille väljakuulutatud eesmärgid või mille poolehoidjate tegevus toob kahju või seab ohtu Föderatiivse Vabariigi olemasolu, on konstitutsioonivastased.» Meil jääb vaid üle esitada küsimus: kas tõepoolest, ja kus tekitab parteide faktiline positsioon praegu kahju vabale demokraatlikule korrale ja asetab ohtu Föderatiivse Vabariigi?

Parlamendisaadikute ülesanded, seisund ja tegevus. Rahvas ei saa ise vahetult juhtimisest osa võtta. Valitsevad volitatud isikud ehk esindajad — parlamendiliikmed, kes omakorda valivad kantsleri. Esiteks, tekib küsimus: milline mõju on üldse rahval? See on ülimal määral tühine. Isegi valimised pole tõelised, vaid kujutavad endast parteiladviku poolt reguleeritavat küsitlust. Teiseks, millised omadused peavad olema ja on tegelikult parlamendiliikmetel kui poliitikategelastel? See on elulise tähtsusega, sest nendest moodustatakse valitsus ja nad võtavad vastu tähtsaid otsuseid.

Eschenburg iseloomustas hiilgavalt parlamendisaadiku olukorda. Viimaselt nõutakse peaaegu võimatut. Igast kandist sajab talle nõudmisi ja palveid. Ta peab tegema propagandat, pidama sidet oma valijatega, orienteeruma poliitika põhisuundades. Kuid parlamendiliige ei allu kellegi korraldustele. Tal on absoluutne vabadus oma tege-

vuses, antud momendil talle olulisena näiva valikus. Suurepärane elukutse selle jaoks, kellele ta on jõukohane, ning hukatuslik sellele, kes toime ei tule.

Muutub parteide tähendus. Selle muutumise suund on järgmine: parteid olid mõeldud *rahva* organitena; rahvas pidi nende kaudu oma tahet avaldama, ja vastupidi, parteid pidid teda poliitiliselt kasvatama. Kuid parteid muutusid *riigi* organeiks. Riik aga, olles seisuslik, valitseb omakorda oma alamate üle. Parteid, kes mitte mingil juhul ei oleks tohtinud kehastada riiki, end rahva elust lahti kiskuda, muutuvad ise riigiks. Kui nad algselt olid olulisel määral autonoomsed organisatsioonid, mis olid tekkinud rahva piiramatu vabaduse tulemusena, siis praegu muutuvad nad võimu enda kandjaiks. Riik — see on parteid. Riigi juhtimine on parteioligarhia käes, kes usurpeerib riiki.

Riik toetab tahtmatult säärast muutust. Föderatiivse Vabariigi moodustamisel olid kõik püüdlused suunatud stabiilse valitsuse saavutamisele. Ohtliku rahva aktiivset osavõttu poliitilisest elust tuli maksimaalselt piirata. Teda ei võidud täielikult isoleerida, sest väideti, et püüd on demokraatia poole. Rahva mõju taandati vaid osavõtule iga nelja aasta tagant toimuvatest valimistest. Seejuures pidi rahvas pärast vastavat propagandatöötlust valimiskampaania käigus otsustama vaid selle, missuguses ulatuses võtavad üksikud parteid osa valitsusest.

Stabiilsuse tagamiseks kehtestati «konstruktiivne umbusalduse vootum». Põhiseaduses on kirjas: «Kantsler võidakse enamuse poolt ainult sel juhul ametist tagandada, kui see enamus on samal ajal suuteline esitama uut kantslerit.» Seega välditakse võitlust ja ebaõigeid otsuseid uue enamuse puudumisel, mis olid iseloomulikud Weimari vabariigile. Tollal oli säärane olukord natsliku diktatuuri eelduseks, kuigi mitte ainsaks, ja just sellepärast, et poliitikategelased osutusid võimetuiks, aga mitte sellepärast, et riigikord iseenesest olnuks ebaõige. Uue põhimõtte tagajärjeks on poliitilise elu halvamine. Ta väldib mis tahes riski, seejuures mitte targa ja kindla, vaid poliitiliselt elutu valitsuse huvides.

Rahvas ei saanud poliitilisest elust referendumite näol osa võtta. Nimeliselt on rahvas suveräänne, kuid tal pole mingit mõju vastuvõetavatele otsustele, kui mitte arvestada hääletamist valimistel, kus midagi ei otsustata, vaid

üksnes tunnustatakse parteide oligarhia olemasolu. Suured, eluliselt tähtsad probleemid ei jõua rahvani. Rahval tuleb kannatlikult taluda iga otsust, ja sageli rahvas isegi ei tea, mida ja kuidas otsustatakse.

Valitsuse stabiilsust peab tagama ka klausel viiest protsendist. Ainult see partei võib olla Bundestagis esindatud, kes kogub valimistel vähemalt viis protsenti häälte üldarvust. Niisugust tingimust ei olnud esimeses põhiseaduses, see võeti hiljem vastu. Sellises olukorras puudub uutel parteidel peaaegu täiesti arenguvõimalus. Kui nad oma tegevust alustavad, ei suuda nad saavutada, et neid arvestataks, nende esindajail ei ole võimalik parlamendis kõnedega välja astuda ning nad ei saa hääletamisest osa võtta; rahvas ei kuule ega näe neid. Sellega ahendatakse poliitilist elu ja takistatakse kõike uut. Viie protsendi klausel vabastab valitsevad parteid uute parteidega konkureerimisest *.

Fakt, et parteid muutuvad ainsaks poliitiliseks jõuks, muudab nende olemust. Parteisid demoraliseerib olukord, kus puuduvad pingelised suhted teise jõuga. Ainuisikuline võim on hukatuslik isegi siis, kui eksisteerib tema jaotamine eri sfääridesse (seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim). Vastukaaluks võinuks olla föderaalpresident, kui ta oleks rahva poolt valitud ja võidaks sellega ka tohutu autoriteedi ning avaliku poliitilise mõju võimalused. Kuid igasuguste plebistsiidide kartusel heidab põhiseadus kõrvale ka taolise rahva poolt valimise ning koos sellega föderaalpresidendi iseseisva võimu. Seetõttu võib ta praegu küll punuda poliitilisi intriige, ent mitte teostada iseseisvat poliitikat. Presidendi kõrvaldamine võitlusest poliitiliste otsuste ümber tagab parteide erakordse võimu ja likvideerib pinevuse, ilma milleta kasvab poliitilise elu lämmatamise tendents ning kaob igasuguse võimu enesepiiramine.

Parteidel on vaja vastujõudu, ühelt poolt föderaalpresidendi ja teisest küljest altpoolt, rahva hulgast poliitiliste ühenduste näol, mida kaasaegsete revolutsioonide keeles nimetatakse nõukogudeks, kuid mis seniajani on iga kord parteide poolt likvideeritud.

Üheks selle tunnuseks, et parteid riigi teenimise asemel

* Vastavalt SFV konstitutsioonile ei võta parteid, kes Bundestagi valimistel said vähem kui viis protsenti valijate häältest, osa saadikumandaatide jaotamisest. — Toim. märkus.

haaravad ise riigis võimu, samastavad end riigiga, on parteide riiklik finantseerimine Föderatiivses Vabariigis. Parteid demonstreerivad sellega, et riigikassa on nende kassa, et sissetulekud maksudest on midagi säärast, mida nad võivad parlamendi otsuse alusel käsutada mitte üksnes riigi, vaid ka omaenda huvides. Pärast esimesel pilgul süütuna näivat 5 miljoni marga eraldamist riigikassast parteidele hariduse edendamiseks, on subsiidiumide summa pidevalt kasvanud (1965. a. maksid keskvalitsus ja liidumaad vähemalt 54 miljonit marka), kusjuures selle kasutamine pole piirdunud ülaltähendatud eesmärgiga. Bundestagis esindatud parteisid * finantseerib riik, mis toob kahju neist subsiidiumidest ilmajäetud ning alles moodustatavatele parteidele. Parlamendiparteid on muutunud teistega võrreldes niivõrd vägevateks, et nad ei luba Bundestagi uusi vabu parteisid ja peavad end ainsateks, kes võimu väärivad. Nad arvavad, et seda kord kättevõidetud õigust ei tule likvideerida parteide võitluse tulemusena. Seepärast ei saagi enam uusi parteisid luua. Taoline initsiatiiv oleks tulutu. Hääbub poliitilise elu aktiviseerumine, mille kutsuks esile uute parteide loomine ja mis võimaldaks rahval formuleerida oma tahet ja vaateid võitluses. Valitsevad parteid kujunevad «õigete» poliitiliste vaadete etalooniks. Kuigi nad oma poliitiliste ja moraalsete eksiarvamuste ning oma esindajate taseme tõttu üha rohkem ja rohkem vananevad, püsib võim ikkagi nende käes.

Valitsusparteid lähevad veelgi kaugemale, tehes riigi kulul oma ministritele ja föderaalkantslerile propagandat. Nad kasutavad selleks hariduse tarbeks eraldatud fonde. Nad samastavad hariduse reklaamiga. Eschenburg räägib «lääni» taassünnist. Mida see tähendab? Keskajal sai vasall maavalduse nii valitsemiseks kui kasutamiseks. Tänapäeva monarhid aga eraldasid riigikassa õukonnakassast. «Parteid, mõned nende ministrid, paljud saadikud, asjaajajad, agendid ja kliendid kipuvad praegu suhtuma oma kõrgetesse poliitilistesse ametikohtadesse nagu oma läänimõisatesse.» Muidugi, lääni võiks ju demokratiseerida, kuid ta ei vasta meie konstitutsioonile.

Parlamendi kui juhtiva võimu *osatähtsus* muutub kahemõtteliseks. Kord ta pretendeerib, ütleme, osavõtule ame-

* Pärast 1965. aasta valimisi said Bundestagis kohad kolm parteid: KDL/KSL, SSDP ja VDP. — Toim. märkus.

tisse määramisega seotud küsimuste lahendamisest, siis aga, nagu näib, keeldub jälle üha rohkem kontrollimisest.

Konstitutsiooni kohaselt peab kantsler ministrid nimetama oma äranägemisel, ent tegelikult teeb ta seda pärast konsulteerimist oma partei ja koalitsioonipartneriga. Võib isegi juhtuda, et enne kantsleriks valimist võtab ta endale kohustuse teatud kindlad ministrid välja valida. Põhiseadus lubab tal määrata ministreiks mitte ühessegi parteisse kuuluvaid inimesi ja isegi opositsioonipartei liikmeid, kui ainult nende ametialased võimed ametikohale vastavad. Kuid praktiliselt ei saa ta seda teha, sest parteid tahavad ministritoolidele panna oma inimesi. See on tasu parteide töö eest, võitja trofee pärast valimiseelset lahingut.

Parlamendipoolne kontroll pole nimetamisväärne. Ekspertide komiteede tegevus, kellel on järelevalve õigus, on ebaefektiivne. Tekitatud kahju, skandaale ning tähtsaid ametialaseid küsimusi ei arutata nii, et valitsus oleks pideva kontrolli all ja saaks juhtnööre. Arutelud muutuvad sageli valitsuse vigade ühiseks kinnimätsimiseks.

Eriti ilmnes see bundesveeri küsimuste voliniku asjas. Admiral Heye juhtum oli šokeeriv. Kõik tema poolt jutustatu oli väga oluline. Bundesveeri ülemjuhataja rääkis isegi pettustest. Kuid parlament ei toetanud oma volinikku, oli tegelikult isegi tema vastu. Maad võttis rahutus, et nii võidakse õõnestada bundesveeri juhtkonna autoriteeti. Keegi ei soovinud selgusele jõuda selles, milline vaim valitseb bundesveeris. Heye, kes paljude aastate vältel põrkas parlamendi ükskõiksusele, pöördus seekord üldsuse poole, kasutades massilise mõjutamise vahendeid, sealhulgas üht illustreeritud ajakirja. Ta kirjeldas lühidalt ja veenvalt seda, millest oli kõnelnud oma ettekannetes parlamendile, mida muide vaevalt keegi läbi luges. Kuigi ta ise orienteerus hästi küsimuse olemuses ja mõistis suurepäraselt oma eesmärki, ei ilmutanud ta siiski vajalikku kindlameelsust selle saavutamiseks ega jätkanud poliitilist võitlust. Keegi ei tea, mis sundis teda pärast avaliku kära tõstmist tagasi tõmbuma. Võimalik, et talle tegi pahameelt asjaolu, et avaldati tema mõtteavaldused vestluses Bundestagi esimehega? Võimalik, et võimust võtsid traditsioonilised sidemed ja ta ei kannatanud välja isolatsiooni oma seisusekaaslaste seas? Tal polnuks üldse tarvis midagi alustada. Juhtus kahekordselt kurb lugu. Kus kontroll muutub tõsiseks, seal pöördub parlamenditegelaste instinkt näh-

tavasti selle vastu. Võitlus kontrolliõiguse eest viib nende isoleerimisele, kes püüavad seda rakendada.

Poliitikategelaste teadvuses on juba algusest peale toiminud antidemokraatlikud ja antiliberaalsed jõud. Eelkõige puudus parteide kui ühtse rahva instrumentide ühine platvorm ühtses riigis. Nad võitlesid üksteise vastu, eitades ühist ustavust sellele riigile. Schumacher nimetas Adenauerit «liitlaste kantsleriks», Adenauer väitis, et sotsiaaldemokraadid kujutavad endast ohtu riigi eksisteerimisele.

Selle tõttu ei saanud areneda mitte mingisugune parlamendidemokraatia vaimus poliitiline opositsioon. Opositsioon oli kas ainult «vastu» või püüdis end sobitada teiste parteidega, et sel teel valijate hääli võita ja võimule tulla. Rahvas on jäänud täielikult ilma parteide avalikust ideelisest võitlusest tulenevast poliitilisest kasvatusest. Seepärast kaldus enamus harjumuspärase korra säilitamisele, seda enam, et majanduslikus mõttes edenesid asjad hästi. Poliitika kui niisugune ning suur poliitika ja ühine saatus teel vabadusele ei jõudnud rahva teadvusse.

Demokraatliku opositsiooni mõte seisneb poliitilise elu elavdamises vaidluste ja kontrolli kaudu ning valmisolekus erinevatele eesmärkidele vaatamata võtta enda peale valitsuslik vastutus ja näidata end selles osas heast küljest. Ehkki valitsus ja opositsioon omavahel võitlevad, seisavad nad siiski ühiselt ühtsete riigihuvide kaitsel.

Kui opositsiooni ei tunnustata kui riigile hädavajalikku loovat jõudu, siis on ta vastane, keda taunitakse kui riigi vaenlast ja just seepärast peetakse teda mittepädevaks. Kui opositsioonil puuduvad omaenese läbimõeldud ning rahvast kõitvad eesmärgid ja teed, hakkab ta sarnanema valitseva parteiga. Lüüasaanud parteitegelaste jaoks ei eksisteeri enam tähtsad poliitikaküsimused, vaid üksnes see, kuidas ise valitsusse pääseda, juhtugu see siis kuidas tahes.

Opositsiooni kui riigis poliitilise tahte formeerimise hädavajaliku faktori kadumisega lakkab olemast demokraatlik vabadus, sest rahva teadvuses seisatub poliitiline võitlus. Kahtlane, kas on demokraatlik parlamendiriik, kus pole veel aset leidnud võimu seaduslik üleminek opositsiooni kätte.

Kuna ei kujunenud välja ei loovat opositsiooni ega ühi-

sel pinnal võitleva valitsuse ja opositsiooni ansamblit, ilmnes suure koalitsiooni või üldparteilise valitsuse moodustamise tendents. Kui asi läheb selleni, kaob autoritaarses, parteide oligarhial rajanevas valitsuses täielikult näiline demokraatia ja vastutust valitsuse eest hakkavad kandma kõik, s. t. mitte keegi. Milleni see viib, ei oska keegi ette näha. Need, kes tegutsevad säärastest tendentsidest lähtudes, ei kujuta endale ette tagajärgi.

Aga tagajärjed on järgmised. Parteisid huvitavad ainult omad asjad. Neil on ühine huvi — ülemvõim. Kuidas seda teostatakse ja milleni see viib, jääb üha rohkem saladuseks. Puudub opositsioon ja kontroll. Sisemine võitlus samastub intriigidega. Puudub poliitiline kontseptsioon, sest eelistatakse mitte rahva riiklikke huve, vaid oligarhia enda omi.

Valimised toovad üksnes väikesi muudatusi oligarhia moodustanud parteide jõudude vahekorda. Iga nelja aasta tagant kordub üks ja sama: rahvas valis, rahvas võib lahkuda.

Nagu ikka parlamendidemokraatia puhul, eksisteerib asutuste laialdane eestkoste. Kuivõrd see praegu juba mittepoliitilistele ametikohtadele laieneb, on statistiliselt võimatu kindlaks teha. Aga võib juhtuda, et kui linnahaigla arst tahab saada peaarstiks, astub ta linnavalitsust juhtiva partei liikmeks.

Mitmeparteilise valitsuse puhul vajavad paljude elukutsete esindajad üha enam parteipiletit, ükskõik millise partei oma. Partei kannab nende eest hoolt. Kellel ei ole parteipiletit, seda diskrimineeritakse. Mida rohkem ametikohti sõltub riigist, seda arvukamaks muutuvad valitsevad parteid. Parteisse kuulumine kujuneb isikliku karjääri tagamise tarvilikuks abinõuks. Kokkuvõttes hakkaksid kõik kodanikud parteide liikmeiks.

Iseloomustagem parteide oligarhiat. Eelkõige kaitseb ta paljusid parteisid nii üheparteilise diktatuuri süsteemi eest kui ka parteide vaba loomise eest elava demokraatia tingimustes. Ta moodustab kodanike vähemuse abil, kes ise end poliitikategelasteks on kuulutanud, autoritaarse valitsuse. See ühtekoondunud vähemus valitseb rahva rõhuva enamuse üle.

Parteide oligarhia pöördub vahetult rahvahulkade poole. Ta kasutab indiviidi vastu suure inimhulga anonüümsust. Enamusega teeb ta peaasjalikult tegemist vali-

miste ajal, mil ei otsustata juba ilmselt olemasolevat, kuigi veel varjatud parteide oligarhia solidaarsust, vaid määratakse parteide suhteline osa nende perekonnavalduses — riigis. Parteide oligarhiat iseloomustab see, millistele instinktidele valimiseelses võitluses apelleeritakse.

Demokraatia tähendab rahva enesekasvatust ja informeerimist. Rahvas õpib mõtlema, ta teab, mis toimub, esitab arvamusi. Demokraatia aitab pidevalt rahvast valgustada.

Parteide oligarhia, vastupidi, tähendab rahva alahindamist. Ta pooldab rahva informeerimatust. Las ta parem olla teadmatuses! Rahval pole tarvis teada oligarhia poolt seatud eesmärke — kui sel need üldse olemas on. Selle asemel võib talle esitada õhutavaid fraase, üldsõnalisi väljendeid, ülespuhutud moraalinõudmisi ja muud taolist. Rahvas on oma harjumuste, emotsioonide ja kontrollimata, juhuslike arvamuste mõjul pidevalt passiivne.

Parteide oligarhia ei tunneta oma jultumust. Veelgi enam, ta nõuab enda, antud momendil kantsleri, ministrite ja presidendi ametikohal olevate isikute austamist. Nad arutlevad: kõik me oleme rahva esindajad, me ei saa olla jultunud. Me oleme pühad, sest meid valis rahvas. Kes solvab meid, see solvab rahvast. Tänu ametikohtadele kasutame meile ettenähtud võimu ja au!

II. Teine ohtlik samm: parteide oligarhialt diktatuurile

Föderatiivse Vabariigi moodustamisest peale on kõige tungivamalt soovitud julgeolekut. Pärast sõja kaotamist taheti ainult julgeolekut, rahu elus ja töös ning ainelist kindlustatust, sellest tulenevalt ka püsiva riigi ja püsiva valitsuse julgeolekut. Julgeolekut loetakse ülimaks poliitiliseks hüveks. Veel viimaste valimiste * ajal kuulutasid loosungid: «Julgeolek, ainult julgeolek!», «Julgeoleku nimel!», «Mitte mingeid eksperimente!». Milline siis on julgeoleku tähtsus?

Põhiseaduse koostamisel seisid silme ees 1933. aasta sündmused. Tarvis oli igaveseks vältida totalitaarse ülemvõimu ootamatut kehtestamist. Esiplaanil oli sellest hoidumise probleem.

---

* Mõeldud on 1965. aasta bundestagivalimisi. — Toim. märkus.

Mõned arvasid, et 1933. aastal juhtunu põhjused seisnesid riigi aluse moodustanud institutsioonides. Et see ei korduks, oli vaja institutsioone, mis teeksid selle võimatuks.

Lähtuti eeldusest, et vastutus kõigi hädade eest tuleb panna mitte inimestele, vaid institutsioonidele. Tegelikkuses oli aga kõik sootuks teisiti. Peamine põhjus oli inimestes. Ka kõige paremad institutsioonid ei tee midagi ära, kui neid kasutavad inimesed on küündimatud.

Põhiseaduses on seetõttu puudusi. Esiteks, Hitleri võimuletuleku põhjuste hindamise suunitluse tõttu; teiseks, vastutust kandvate isikute mõtteviisi tõttu, kes tahtsid end vastutusest vabastada ja panna see institutsioonidele; kolmandaks, julgeolekule püüdlemise tõttu, kusjuures seaduste abil loodeti vältida seda, millele poliitikas saavad otsustavalt vahele segada või kaasa aidata ainult inimesed.

1933. aasta sündmusi, nii nagu üldse igasuguseid ajaloosündmusi, võib lõputult analüüsida.

Palju oleneb seejuures teemale lähenemisest. Ühed arvavad, et ajaloo kulg on paratamatu, et nii pidi juhtuma; teised — et ajaloo kulg on ainuke, mis pole paratamatu, sest teda mõjustavad inimesed ning vaba tegevus on teistsuguse päritoluga faktor kui mis tahes põhjuslikkus. Põhjuslikkuse objektiivsel tajumisel osutub igasugune konkreetne sündmus kogu oma täiuses tunnetamatuks, kuna ta on lõpmatu. Näha võib olemasolevaid võimalusi, olukordi nende muutumises, põhjuslikkust ja juhuslikkust, kuid kõike seda ainult lõpmatuses.

Kui ülalöeldu kohaldada natsionaalsotsialistide võimuhaaramise probleemile, avaneb meile järgmine pilt: riigi tekkimine riigis; natslike liidrite energia ja valmisolek kõik ühele kaardile asetada; kõigis olukordades nende üleolek ideeliselt nõrkadest, laialivalguvatest, oma kavaluses tarkadena näivatest, kuid end tegelikkusest lahtirebinud poliitikutest; laiade hulkade (kuigi enne 1933. aastat sugugi mitte enamuse) valmisolek minna Hitleri järel, kes tööpuudusest tingitud suure viletsuse ajal küllaga lubas. Vastukaaluks sellele eksisteerib teistsugune seisukoht, mida ka mina toetan: see polnud paratamatu, kuigi imestust võib tekitada kõigi faktorite komplekssus ja paljude juhuslikkuste kokkulangemine. Piltlikult öeldes, kui juhtival kohal olevad inimesed oleksid avanud lüüsid, siis

poleks vool tammi purustanud. Veel enam, vool oleks võinud lakata, selle esimesed tunnused olid silmanähtavad.

Nimetatud sündmuste põhjustajaks polnud mitte nende paratamatus, vaid suure hulga juhuslikkuste kombinatsioon ning inimeste võimetus käsutada oma vabadust. Ülimalt reaalseina näivad võimalused võivad järsku muutuda mitte millekski. Need, kes ennustasid Hitleri võitu, olid oma enamuses ka pärast tema täielikku krahhi arvamusel, et võit oli ikkagi paratamatu. Need aga, kes pidasid seda võimatuks, kalduvad vastupidiselt mõtlema. Ent kõik võiksid objektiivselt, ajaloolisest seisukohast mõista, et võib erinevalt hinnata üksikuid põhjuslikke faktoreid, kuid kogusummas on paratamatus niisama vähe saavutatav kui võimatus.

Paratamatust võib tegelikult kasutada elu paljude külgede tõlgendamiseks — paratamatus saab võitjaile õigustuseks: nad tegid üksnes seda, milleks aeg oli küps; paratamatusega õigustavad end ka võidetud: neil ei saanud edu olla, olgugi et nende teod rajanesid heal tahtel, paratamatus oli nende vastu. Kuid ajalooline seaduspärastamine või moraalne õigustamine teevad võimatuks tõe ja inimese vastutuse iseseisva tajumise.

Kõige tähtsam on näha sündmuste vahetute osaliste ja kogu rahva ajendeid, kuna need tulenevad vabadusest ning vabadus kas kiidab nad heaks või eitab. Ainult neis me näeme õnnetuse põhjust. Ainult niiviisi saab meile mõistetavaks vajaliku pöörde mõte meie mõtlemisviisis.

Kelle jaoks julgeolek? Igaüks ihaldab julgeolekut oma eraelus, seepärast hindab ta poliitikat vastavalt sellele julgeolekule, mis poliitika talle tagab.

Rahva julgeolek on seega iga kodaniku julgeolek. See julgeolek peab olema garanteeritud riigi, antud riigi, nagu ta on, antud riigistruktuuri ja ühtlasi ka kõigi riigiga seotud huvide julgeolekuga.

Rahvas nõuab julgeolekut väljastpoolt ähvardava ohu eest, oma eksisteerimise ohutust sel territooriumil, kus valitseb parteide oligarhia.

Kodanike ja poliitikategelaste vaated julgeolekule pole sugugi ühesugused. Parteide oligarhia soovib eelkõige tagada iseenda julgeolekut. Ta samastab end riigi ja rahvaga, garanteerib endale julgeoleku mitmesuguste institutsioonide ja vahendite abil, alates põhiseadusest ja lõpetades erakorraliste seadustega. Majanduse kaitsmine katas-

troofide või depressioonide eest taandub tegelikult tagaplaanile. Parteide oligarhia julgeolek samastatakse Föderatiivse Vabariigi julgeolekuga.

«Julgeoleku» loosungit serveeritakse kui iseenesestmõistetavat. Ent tal on erinev mõte. Julgeoleku üleskutse taga peituvad enamasti teatud huvid.

Püüe julgeolekule kui üldise julgeoleku puudumisest tingitud nõue kutsub esile selle, mis puudub teadlikus julgeolekutaotluses. Tagajärjed võivad kujuneda järgmisteks.

Parteide oligarhia säilitamine lämmatab Lääne-Saksamaa elanikkonna poliitilise elu.

Püüe säilitada Föderatiivse Vabariigi julgeolek seaduslike pretensioonide abil, mida sellistena ei tunnusta teised riigid, ja Föderatiivse Vabariigi kinnitused, nagu oleks rahu ohus, kui neid pretensioone ei rahuldata, loovad iseendast ohu julgeolekule ning saavad sõjalise konflikti põhjustajaks. Tegeliku rahvusvahelise olukorra ebaselge hinnang tingib poliitika, mille puhul julgeoleku tugevdamise väited süvendavad julgeoleku puudumist.

Demokraatia tingimustes on julgeolekul omad elementaarsed piirid. Ta eksisteerib seniajani, kuni ühtsuse puudumisel toimib enamuse printsiip. Vägivalda võidakse vältida vaid sel juhul, kui vähemus lepib enamusega lootuses järgneva veenmise teel viimast muuta. Ilma enamuse printsiibita ei ole aktiivselt toimivat demokraatiat.

Aga kui seejuures enamus likvideerib ise demokraatia, enamuse printsiibi? Kui enamus annab vähemusele, kes nimetab end avangardiks, eliidiks ja parteiks, piiramatu võimu? Kui enamus likvideerib põhiõigused, mis vastavalt meie konstitutsioonile ei kuulu mingisugusele muutmisele? Kui hääletamisvabaduse abil hävitatakse vabadus ise?

Kui likvideeritakse legaalsete meetoditega võitlevate jõudude vahel vestluste ja vaidluste kaudu sündmuste arendamise võimalus, kui poliitika selle sõna otseses mõttes lakkab olemast, jääb üle vaid masside enesesalgamine (erakorraliste volituste seadus 1933. aastal) või kodusõda.

Ainult vägivallaga saab takistada absoluutse võimu kehtestamist. Kas enamus peab taganema, kui vähemus tahab tema üle absoluutset võimu kehtestada, teda hävitada? Rahvas, kes sellisel juhul ei eelista vabaduse puudumisele kodusõda, ei ole vaba rahvas. Ainult kodusõda võib taolises situatsioonis selle või teise lahenduse tuua.

Paistab, et diktatuuri kehtestamise plaani ei ole. Pole ka sihipärast arengut selles suunas, pole vastavat organisatsiooni, pole teist Hitlerit. Ent kogunevad jõud, kujunevad vaated, selginevad teed, mis võivad diktatuurile viia.

Sajandeid eksisteerinud seisusliku riigi aegadest peale on rahvas omandanud harjumused, mis tänini pole oma jõudu kaotanud: austus valitsuse kui sellise vastu, missugune ta ka ei oleks; vajadus pidada riigist lugu — keisri asemel esinduspoliitikute näol; truualamlikkus võimu suhtes, kes teda ka ei kehastaks, olgu see või riigiasutuse viimane ametnik; valmisolek pimedaks austuseks; usk sellesse, et valitsus teeb kõik, mis vaja. Truud alamad arutlevad järgmiselt: meil ei pruugi valitsuse pärast muretseda, ta hoolitseb meie heaolu ja meie julgeoleku eest maailmas; oleme uhked, et elame võimsas riigis ja võime üle piiri esitada õiglasi ja soliidseid nõudmisi. Truu alama jaoks ümbritseb kõiki võimukandjaid oreool. Tänu oma ametikohtadele on nad — kui arutult nad ka ei käituks — justkui pühakud, ja peavad ka ise end sellisteks. Võimulolijad võivad endale kõike lubada: pidada üksteise vastu isiklikku viha, millele toovad ohvriks riigi huvid, pünuda intriige ja demonstreerida oma alatust isegi poliitilistes kõnedes. Ja ikkagi peetakse neist lugu. Lühidalt, ühiskondlik teadvus kujutab meil endast sageli truualamlikkuse teadvust, ent mitte vaba kodaniku demokraatlikku teadvust. Tõsi, neil juhtudel, kui pole karta tagajärgi, truu alam pahandab, kuid ta jääb kuulekaks, aupaklikuks ega võta midagi ette.

Taolise teadvuse tundemärgiks on poliitikute poolt esitatud nõue kehtestada eriline juriidiline kaitse föderaalpresidendi, kantsleri ja ministrite hoidmiseks solvamiste ja laimu eest. See on ebademokraatlik nõue. Iga kodaniku suhtes kehtib ühetaoline kaitse solvamise ja laimu eest. Mitte kellelegi, isegi föderaalpresidendile pole tarvis muud kaitset. Riigitüüri juures olevaid tegelasi ei pea sugugi aupaiste ümbritsema. Vastupidi, on soovitav, et neid kõige teravamalt kritiseeritaks. See, kellel on julgust taolistele kohtadele asuda, peab teadma, et talle esitatakse suuri poliitilisi ja moraalseid nõudmisi, et kogu tema tegevus on näha ja et temalt oodatakse palju enamat kui teistelt.

Kas polnud igal kodanikul õigus avalikult kõige teravama hukkamõistuga esineda, kui näiteks Adenauer manipuleeris presidendikohaga nagu mis tahes teise ametiga: algul oli nõus sellele kohale asuma, seejärel aga loobus; kui seesama Adenauer 1965. a. valimiskampaania ajal kaitses Straussi: «Milline parlamendiliige räägib parlamendis alati ainult tõtt?»; kui paljastati Straussi võltsid mõtteavaldused parlamendi ees; kui siseminister Höcherl «Spiegeli» skandaali ajal rääkis «mõnevõrra legaalsuse raamest väljakasvanud abinõudest», telefonikõnede pealtkuulamise skandaali puhul aga teatas, et tema ametnikel pole võimalik «endaga kõikjal põhiseadust kaasas kanda»?

Praegust olukorda Föderatiivses Vabariigis iseloomustab see, et äärmiselt vähe inimesi on võimelised ja valmis võtma enda peale ulatuslikku vastutust. Igaüks katsub kellegi selja taha pugeda; mitte mingi hinna eest ei taheta vastutada, ei julgeta toimida omaenese põhimõtete kohaselt, tõsiselt otsustada: niisugune ma olen, teisiti ei saa ja olen valmis selle eest vastutama. Majanduses juhtivatel kohtadel olevad inimesed, keda õigusega peetakse autoriteetseiks, teevad omal alal kõik, mis suudavad. Ent kõik nad loodavad, et keegi seisaks nende selja taga: valitsus, riigitegelased. Nad puiklevad kõrvale vähegi tähtsamate ülesannete täitmisest, sest poliitilisest seisukohast tähendaks see võtta enda peale juhtimine ja vastutus. Selle tagajärjel täitub vaakum niisuguste inimestega, kes sellest isegi endale aru andmata arvavad, et nad on võimelised taolisi ülesandeid lahendama. Selles vääramatus, kuid tegelikult alusetus enesekindluses toetavad neid abitud truualamlikud kodanikud. Kui kodanike vastutus täielikult puudub ja on keelatud, soovivad nad — seda tunnistades või mitte — kuulekust. Niiviisi sillutatakse teed autoritaarsele riigile ja seejärel diktatuurile.

Kõige selle tõttu on halvatud nii elanikkonna kui ka valitsevate ringkondade poliitiline mõtlemine. Valitsevad ringkonnad lasevad poliitika isevoolu minna; nad ei võta midagi ette, lobisevad, taluvad kõike, mis nende kaela sajab ja ei tee sellest mingeid järeldusi. Nad ei tegutse, sest neil on ainult näilised eesmärgid, mis on ebareaalsed ega eruta neid. Riigi siseelus on valitsus muutunud bürokraatlikuks administratsiooniks. Bürokraadid pole võimelised poliitikat tegema või seda muutma. Võimul olevad inimesed manipuleerivad Bundesrati otsuste ja spet-

siaalselt assigneeritud vahenditega, et kindlustada endale valijate hääli või parteidele raha. Välispoliitikas esitab valitsus ebareaalseid õiguslikke pretensioone. Poliitilist mõtlemist asendab juriidiline mõtlemine. Võimutaotlus otsib rahuldust mingil illusoorsel kombel. Sellisel poliitikal puuduvad kõrged põhimõtted. Neid asendavad Hallsteini doktriini tüüpi dogmaatilised avaldused, mis ei kujuta endast poliitikat, vaid tõkkeid selle teel. Niinimetatud koalitsioonikriiside ajal saab ülimalt selgeks, kuidas poliitikategelased üksteisega ringi käivad. Kõige tähtsamal kohal on sel puhul mitteolulised, ebaprintsipiaalsed lahkhelid, parteihuvid, isiklik vaen ja kadedus.

Üheks sümptoomiks, mis kinnitab arengut autoritaarse riigi suunas, on argpükslik soov tagada kindlustunne riigile vaenulike parteide keelustamise teel. Föderatiivse Vabariigi föderaalne konstitutsioonikohus pani keelu alla kommunistliku partei, põhjendades seda kui konstitutsioonile tuginevat seaduslikku abinõu. Poliitilisest seisukohast on see ebademokraatlik samm. Vaba rahvas tahab, et kõik poliitilised jõud saaksid end avalikult ilmutada (tõsi, ainult ideeliselt, mitte füüsiliselt), sest kes ei tegutse avalikult, teeb seda varjatult ja mürgitab riiki. Ideelises mõttes võidaks need jõud maha suruda ja tõenäoliselt isegi hävitada. Ja üksnes sel juhul, kui nad kasutavad vägivalda või organisatsiooniliselt valmistuvad vägivallaks, peab riigivõim vahele segama.

Väheneb poliitiline kontroll. Opositsiooniparteid kohanevad vastavalt olukorrale. Nad ei võitle valitsuse üle kontrolli sisseseadmise pärast, vaid selle nimel, et võimu jagada. Juurdluskomiteed on harulduseks muutunud. Võimatu on vabaneda muljest, et nad on loodud pigem parteide oligarhia toetamiseks kui ebasündsate faktide täielikuks paljastamiseks rahva huvides. Keegi ei suhtu tõsiselt parlamendi õigusesse kontrollida oma volinike kaudu bundesveeri. Praegune kontroll, nagu näha, lähtub ainult vaba mõtlemise sfäärist, ent tal ei ole valitsusele ja parlamendile mingit mõju ja võimaluse korral suhtutakse temasse põlgusega.

Tugevneb püüe kõike salastada. Sellega nõrgeneb tõe poole püüdlemine, tõe usaldatavus. Võimuiha võib saladuse katte all piiramatult vohada. Üha sagedamini tuleb ette võimude vägivallaakte. Areneb vabadusele võõras intrigeerimine.

Näitena võib tuua juhtumi konstitutsiooni kaitse föderaalse ametkonna ametniku Petschiga, kes selle eest, et ta andis tunnistusi konstitutsiooni ilmse rikkumise — telefonikõnede pealtkuulamise — kohta, anti kohtu alla. Vabade inimeste demokraatia tingimustes peaks olema seaduspärane, et kõik ametnikud avalikult paljastaksid igasuguseid konstitutsioonivastaseid samme, kui neid kiiremas korras ei lõpetata. See ei tohiks mingil moel mõju avaldada nende ametnike positsioonile.

Teel diktatuurile tugevneb «põhiõiguste minimaalseks muutmise» tendents (SSDP saadiku Arndti väljendus). Põhiõigused ei ole enam puutumatud ning piiratud on ka nende mõjusfäär; neid ei viida maksimaalselt ellu. Veelgi enam, põhiõigustesse suhtutakse ükskõikselt või neid isegi rikutakse.

Diktatuuri lähenemisest annab tunnistust vaba vaimu diskrediteerimise tendents. Tekib küsimus, kas ei sure meil üldse välja kasvatus, haridus, teaduslik uurimistöö, vaimuelu, kas ei suruta maha initsiatiivi. Loominguliste jõudude defitsiiti varjatakse igati. Mitte tänu niivõrd oma mõistusele ja iseloomule, kuivõrd sidemetele, saavutavad inimesed elus midagi. Meil kutsutakse üles isiksuse arendamisele, kuid tehakse kõik selleks, et ta ei areneks ega saaks end ilmutada. Siit saab alguse jõuetus, elujõu puudumine, energia kas muudetakse lihtsaks tööks või raisatakse kasutult lobisemisele, nõudmistele, kirumisele, rahustamisele. Tegevus ettevõtetes ja kõik mööduvad, kiiresti ununevad aktsioonid sooritatakse ilma nendesse uskumata. Kokkuvõttes valmistatakse rahvahulki ette diktatuuririigi kehtestamiseks.

Tugevneb autoritaarse poliitilise võimu huvides tsensuuri kehtestamise tendents. See ilmneb juba kaudsetes abinõudes.

Sellest alates, kui Föderatiivne Vabariik muutus majanduslikult üheks võimsamaks riigiks maailmas ja bundesveer tugevaimaks armeeks Euroopas, kasvab kiiresti täieliku suveräänsuse taotlus. Sellele taotlusele vastandub vahetult asjaolu, et läänеriigid paigutasid Saksamaa pinnale oma diviisid ning reserveerisid endale üldlepingus õiguse ülestõusu- või mässukatse korral Föderatiivses Vabariigis selle riigi asjadesse vahele segada.

Tekib küsimus: kas me oleme võimelised riigi siseelus vabaduse vastu väljaastuvate jõudude ja erakorraliste

seaduste kaudu varjatult küpseva pöörde eest end iseseisvalt kaitsma? Riigis on võtmepositsioonidel liiga vähe neid sakslasi, kelle vabadusearmastusele me võiksime loota. See, mida praegu räägivad ja teevad mõned inimesed, on lihtsalt kohutav. Siin peab meenutama ka niisugust fakti, nagu näiteks ajalehe «National- und Soldatenzeitung» tellijate suur arv *. Me peame end eelkõige iseenda eest kaitsma. Absoluutset suveräänsust taotlevad kõige aktiivsemalt vabaduse vastu väljaastuvad jõud.

Sellise kurja eest saab end pikemat aega kaitsta vaid kasvatuse teel, üldsuse ja otstarbekate asutuste abiga. Kaitse on seda efektiivsem, mida otsustavam on reageering vabaduse kadumise mis tahes ilmingule.

Autoritaarse riigi areng võib kulgeda diktatuuri suunas ka mitmeparteilise valitsuse puhul, seda enam aga suure koalitsiooni tingimustes.

Säärane koalitsioon muudab parteide oligarhia võimu absoluutseks. Efektiivset opositsiooni ei ole siis olemas ja puudub ka selle võimu kukutamise oht. Faktiliselt aset leidva maksimaalse salastamise juures võtaks see võim seaduslikud vormid. Koalitsiooni ja parteide sisemine võitlus käib salaja, on riiklik saladus. Võitluse põhjuseks on peaasjalikult isiklik kadedus ja see kulgeb intriigide teel.

Võrrelgem Wilhelmi ja Weimari riiki ning Föderatiivset Vabariiki.

Wilhelmi impeeriumis ei peetud mingisugust nimetamisväärset võitlust riigikorra vastu. Tõsi, sotsiaaldemokraadid ja tsentristid soovisid parlamendidemokraatiat konstitutsioonilise monarhia tingimustes. Mõtlevad poliitikud, nagu Max Weber, mõistsid riigi nõrkust ja isegi surmaohtu. Teostasid ju selle poliitikat ametisse määratud tšinovnikud, aga mitte riigijuhialgetega inimesed. Viimati nimetatud juhid sirguvad ainult reaalses poliitilises võitluses, see aga puudus. Max Weber kurtis Lääne riigitegelaste hirmuäratavat üleolekut saksa ametnikest. Selle kõige põhjuseks olevat olnud «süsteem».

Weimari vabariigis ei austatud riiki. Tunduv osa rahvast ja sõjavägi olid tema vaenlased. Neid köitis teistsugune riik — antidemokraatlik saksa *Reich* ja keisri monarhia. Pinge riigis nõrgendas teda, sest sisejõud olid

---

* «National- und Soldatenzeitung» on Lääne-Saksa revanšistlike liitude ajaleht. — Toim. märkus.

riigi vastu. Seda riiki käsitleti ju kui 1918. aasta kaotuse tagajärge. Tema üle ei võidud uhke olla, teda põlati. Demokraatlikest jõududest ei kerkinud esile väljapaistvaid tegelasi ning poliitilise vabaduse ja sellega seotud vastutuse suhtes ei ilmutanud need jõud entusiasmi. Veelgi enam, nad näitasid end üksnes teatud huvide esindajaina, laskusid väiklaselt tühistesse vaidlustesse, ei ilmutanud mingisugust moraalset ja poliitilist väärikust. Selline olukord viis võimule natsionaalsotsialismi.

Föderatiivses Vabariigis ei ilmne samuti peaaegu mingit vaenulikkust riigi vastu. Natsismi jäänused ei etenda praktiliselt mingisugust osa. Rahva valdav enamus eitab ülima kergusega Hitlerit, soovides ajada tema peale kogu süü õnnetuste eest, milles nad on tegelikult ise süüdi. Kuid sel riigil on jooni, mis muudavad ta autoritaarseks moodustiseks. Tõsi küll, siin puudub austatud monarh, kuid see riik iseenesest muutub truude alamate mõtteviisi tõttu seisuslikuks, olulisel määral Wilhelmi aegade sarnaseks. Praegu on riigis endas sama hädaoht, mis Weimari vabariigis lähtus selle riigi vastu seisnud jõududest, kes lootsid pöörde abil muuta riigi iseloomu. Praegust riiki ei ähvarda tema vastu suunatud liikumised. Ta muundub iseenesest. Nagu tookordki, otsitakse ka praegu ettevaatlikult sedasama: seisuslikku, autoritaarset riiki, diktatuuri.

Kolme riigi võrdlemist võiks järgmiselt resümeerida.

Esimese maailmasõja ajal tekkisid «isamaapartei» ja «vabaduspartei». Võidule tuli isamaapartei, kes hoidis ära võimaluse õigel ajal rahu sõlmida (seda nimetati «rahust loobumiseks») ja viis välja tohutule lüüasaamisele.

Weimari perioodil, mil võeti ette vabaduspartei poolt inspireeritud katse muuta riigi iseloomu, muutus isamaapartei ideoloogia riigivastaseks ja viis välja Hitleri natsionaalsotsialismile.

Föderatiivses Vabariigis võidab isamaapartei peaaegu märkamatult, kujundades ümber ka riigi.

See, mis toimub meie teel diktatuurile, kuid mida on veel võimalik vältida, saab kord erakorraliste seaduste kehtestamisega sündinud faktiks. Ka Hitler mõistis omal ajal, et ta saab Saksamaal võimule tulla ainult seaduslikul teel, juba võimul olles aga likvideerida igasuguse seaduslikkuse. Täpselt samuti toimib diktatuur erakorraliste seaduste abil.

Mõtteviisi poolest eraldab saksa rahvast sügav kuristik. See kuristik tekkis ammu ning ilmnes eriti selgelt ja hirmuäratavalt Esimese maailmasõja ajal. Sakslane saab olla vaid selle kuristiku ühel serval — kas poliitilise vabaduse poolel või siis apoliitilise, jäigalt nürimeelse, lõputu omavoli leeris, mis pole nõus kuulda võtma põhjusi ja mõtlema, olles haaratud näilisest «patriotismist», püüdlemisest absoluutsele võimule. Kes ei määratle oma positsiooni, kes loodab leida kompromisslahenduse ja kes ei ole valmis äärmisel juhul kodusõjaks, on tegelikult seda mõistmata ja soovimata juba ammu alistunud isamaapartei apoliitilisele meeletusele.

Sellele vastupidine on ideaalselt tüüpiline:

Vabadusele vastandliku, jäiga, võimulepüüdleva suuna jõud seisneb fanatismis ja ekstremismimaagias, valmisolekus kõik kaardile asetada, võiduveendumuses, lubamatus lihtsustamises, liikumise kui sellise halvamises, mõõdutunde ja mõtlemisvõime puudulikkuses, šantaažimeetodis, oskuses kasutada vastase nõrkust, kõige liberaalse, humaanse ja vaba vihkamises, inimvihkajalikkuses.

Liberalismi nõrkus seisneb usalduses toimuva, mõistuse vastu, mis nagu rajaks endale teed, ootuses, kalduvuses kompromissidele isegi seal, kus mingi kompromiss ei ole enam võimalik, kõhklemises ja aegluses, mittevalmisolekus tegutseda kogu energiaga. Tal puudub alaline valmisolek kaitsta hädaohus olevat poliitilist ja isiklikku vabadust. Harjumine olemasoleva vabadusega, mida kui niisugust ei taju enam mõistus, sünnitab passiivsust, viib selleni, et nõrgeneb vastutustunne vabaduse eest. Nürineb hädaohutunnetus.

Süü kõige selle eest lasub osaliselt demokraatlikul ühiskonnal, mille liikmed ise end reedavad, sest nad ei mõista vabariikliku vabaduse mõtet, ei ole valmis ohvreiks, ei leia endas julgust vabaduse nimel kõigeks valmis olla. Seepärast võidavadki need, kes ihaldavad kõike või mitte midagi, ihaldavad fanaatiliselt ja on valmis selle eest surema.

B. ERAKORRALISTE SEADUSTE PLAANID

Sisepoliitikas kujutavad endast lähemate aastate kõige tähtsamat probleemi erakorralise seadusandluse plaanid. Selle seadusandluse abil on võimalik luua vahend, mille

alusel otsustaval momendil saab üheainsa aktiga kehtestada diktatuuri, likvideerida konstitutsiooni ja tekib poliitilise vabaduse puudumise tagasipöördumatu olukord. Veelgi enam, võib kujuneda ülim oht rahule, Lääne-Saksamaa aga lükatakse uude, seekord parandamatusse õnnetusse.

Mul pole mõtet esitada erakorralise seadusandluse plaane, rääkida püüetest neid tühistada ja takistada nende võimalikku kuritarvitamist, kõnelda palju aastaid kestnud läbirääkimistest, valitsuse aktsioonidest ja SSDP järeleandmistest. Plaanid ja vastuväited nendele on teada. Erakorraliste seaduste ohtlikkust on juba arutatud, kõik olulisemad vastuväited esitatud. Kuid imestust tekitab see, et kuigi mitmesugustes väljaannetes on avalikult viidatud erakorraliste seaduste ohtlikkusele, ei tea laialdane avalikkus sellest midagi. Massiajakirjandus on suhtunud sellesse teemasse vähese tõsidusega.

Võib täheldada kalduvust ignoreerida negatiivset kriitikat kui kasutut. Ja tõepoolest, praegu juba vastuvõetud erakorralised seadused ei näi ohtlikena. Tsiviilelanikkonnale tutvustatakse väga piiratud ulatuses õhutõrjet. Võitlus üleujutusega Hamburgis näitas, et teatud erakorralised seadused on taolistel lokaalsetel juhtudel otstarbekohased.

Kui aga räägitakse, et eksisteerib kommunismioht ja et selliseks puhuks on vaja ettevaatusabinõusid, on asi juba tõsisem. Selline oht pärast 1945. aastat kord juba tekkiski. Siis kaitsesid meid liitlased. Praegu on selline oht vaid ettekujutus.

Võis oodata, et rahva hulgas puhkeb võimaliku vabadusest ilmajäämise tõttu pahameeletorm ja et poliitikud, kes on ise segadusse viidud, ühinevad põrmugi kahtlemata vägivallatsejatega, et luua relv vabaduse mahasurumiseks. Kellelgi pole õigust ütelda, et ta ei näinud ega saanud ette näha tagajärgi.

Valitsus ja parteid arutavad antud küsimust suurema või vähema saladuskatte all. Nad ei tunne põrmugi muret selle pärast, et tähtsaid probleeme ja tõsist hädaohtu arutataks avalikult. Nad käsitlevad neid probleeme nii, nagu oleks jutt muude juhtude sarnaselt üksnes spetsialiste huvitavatest küsimustest.

Tehakse vahet erakorraliste välis- ja siseolukordade vahel.

Erakorraline välisolukord tekib sõja puhul. Praegu tahetakse koostada seadusi, mis säärases situatsioonis võimaldaksid käsutada tööd, elanikkonna liikumist ja seega tagada elanike varustamist toiduainetega ning garanteerida ühtsete vajalike aktsioonide korrapärasust. Sel eesmärgil peetakse tarvilikuks tühistada põhiõigused, näiteks streigiõigus, informatsiooni ja arvamuse avaldamise vabadus.

Kaalutlused, millest seejuures juhindutakse, kuuluvad möödunud sõdade perioodi. Neid saaks võib-olla mõneti õigustada ainult säärasel ebatõenäolisel juhul, kui Euroopas algaks lokaalne sõda (nagu Koreas või Vietnamis) ja kui seda peetakse aatomirelva kasutamata (kuid kaotaja pool võtaks aatomirelva, kui see tal on, tingimata tarvitusele). Aga kui Euroopa sõda, nagu arvata võib, muutub kohe maailmasõjaks, tekib mitte millegagi võrreldav situatsioon. Sõda aatomisajandil tähendab totaalset vastastikust hävitamist. Erakorralist olukorda, mis säärase sõja korral tekiks, oleksid jõuetud muutma ükskõik millised abinõud. Säärast erakorralist olukorda ei tohi lubada. Seepärast on tingimata vaja teha kõik, et säilitada rahu ja hoiduda kõigest, mis võiks sõjani viia. Erakorralist välisolukorda on võimalik vältida ainult ausa, absoluutselt rahumeelse poliitikaga. Mida tähendab ja millised tagajärjed on sel faktil, et sõda ei või ega tohi enam olla viimaseks järelduseks, «poliitika jätkamiseks muude vahenditega» — see ei ole protestimarssidele vaatamata veel vajalikul määral jõudnud Föderatiivse Vabariigi elanikkonna, poliitika- ja sõjaväetegelaste teadvusse; igatahes ei ilmne see mingil moel.

Erakorralised seadused taolise sõja puhuks tekitavad võltse lootusi mingisugusele abile. Rahulolu nõrgendab stiimulit teha kõik võimalik sellise situatsiooni ärahoidmiseks. Mõnevõrra teises tähenduses, kuid aktuaalsem kui kunagi varem on praegu loosung: mitte lubada uut sõda.

Endised erakorralised sõjalised abinõud ei päästa uues olukorras ei isamaad ega elanikkonda. Praegu võib päästa end, ja sedagi vaid mõneks ajaks, üksnes väike grupp poliitikategelasi ja sõjaväelasi.

Tekib küsimus, kes nad on, need väljavalitud, ja — on neil võimalik kauaks pääseda? Erakorralised seadused annavad hukkumisele määratud elanikkonna selle väikese grupi meelevalda.

Seega tekib uuel kujul taas selline olukord, mis oli 1914. aastal: rahva saatus ja poliitika on sõjaväelaste kätes. Kui nii juhtub, on sel vägagi oluline tähtsus, sest praegu käib jutt sõjast, mis ei sarnane eelnenud sõdadega, tegevusest ja sündmustest meie epohhil, mil toimub inimkonna üleminek kas uutele, ennenägematutele võimalustele või siis hukkumisele.

See, mis on muutunud traditsiooniliste sõjadoktriinide reegliks, ei ole enam lubatav. See ei vasta sõjaväelase elukutse iseloomule, mis pole veel uuele situatsioonile ja uutele ülesannetele vaatamata oma olemust muutnud. Ja kuidas ta peaks muutuma, pole seni veel hoopiski selge.

Sõjaväelaste kompetentsist on vaja ära võtta poliitika juhtimine, nende poolt väljatöötatud sõjaliste operatsiooniplaanide elluviimine. Kõige sellega peaksid tegelema riigitegelased, kes tunnevad üldist olukorda. Ja teha oleks tulnud seda juba ammu. Esimese maailmasõja puhkemise ja meie kaotuse üks põhjusi seisnes selles, et tähtsamatel kohtadel olid meil sõjaväelased.

Kas me tahame erakorraliste seaduste abil teha võimatuks elanikkonna sõjavastase mässu? Kas me tahame terrorivõimu mehhanismi abil välistada elanikkonna mis tahes rahutusi erakorralise välisolukorra puhul?

Säärane mäss kujuneks grandioosseks aktsiooniks ja ta on võimalik. Kui kõne all oli riigi idapiirile aatomimiinide paigutamine — neile kuuldustele esitati vastuväiteid, kuigi keegi neid väiteid uskuma ei jäänud —, teatasid piiriäärsete alade talupojad ja politsei üksmeelselt: kui see juhtub, kaevame otsekohe miinid välja. Aruka rahva kaine mõistus võib välja astuda vastutustundetute sõjaväelaste ja valitsuse vastu, politsei jällegi võimude ja sõdurid kindralite vastu.

Selles osas on heaks näiteks 28. oktoober 1918, mil sõda oli lõplikult kaotatud, laevastik aga, kuhu kuulus 80 000 meest, pidi andma «otsustava lahingu», et päästa rahvuse «au». Avamerel viibinud laevad said signaali olla lahinguvalmis. Kuid kütjad kustutasid kolletes tule ja sundisid sellega komandöre laevu sadamasse tagasi viima. Kui meeskonnad kaldale tulid, püüdsid militarismivingust mürgitatud ohvitserid oma kaotatud autoriteeti jalule seada, lastes arreteerida 600 madrust. See sai niinimetatud revolutsiooni ajendiks, mis levis kiiresti kogu Saksamaal. Toodud näide annab tunnistust mõistuse võidule-

pääsemisest — käsule keelduti allumast. Tahaks loota, et kui keegi tulevikus ilmutab arulagedust, siis sõtta tõmmatud rahvad mõlemal pool rindejoont talitavad analoogiliselt. Isegi kui see näib ebatõenäolisena, ei tohi niisugust võimalust absoluutselt välistada.

Tahame me sõja korral usaldada oma tulevikku sõjaväeaparaadi ja selle teenistuses oleva tsiviilvalitsuse kätte?

Tahame me otsekohe, järele mõtlemata, sisendada endale ettekujutusi, mõtteid ja seadusi, mis meid lõplikult hukutavad, kuna nad absoluutselt ei sobi uude tegelikkusse?

Kas pole meil parem erakorralises olukorras, kui see vaatamata kõigile poliitilistele jõupingutustele säilitada rahu, siiski tekib, jätta endale tegevusvabadus ja vabadus surra, kui seda tuleb teha, nii, nagu me tahame?

Kui sõja korral viiakse kavandatavad erakorralised seadused ellu, muutub rahvas lõplikult inimkarjaks. Seda karja ajavad tapalavale viimased absolutistliku, natsionalistliku mõtteviisiga poliitikud, kes on samavõrd võimuahned kui arulagedad. Nad on ise süüdi, et neil on välja arenenud ummikumeeleolud, võimetus midagi muuta; nad alluvad kõrvalekaldumatult väljaantavaile seadustele, terroriseerivad teisi ning langevad ise terrori küüsi.

Kas tõesti selle maailma vägevate jaoks peavad olema teistsugused katastroofi tagajärjed kui lihtrahva jaoks? Või siis peavad kõik seni veel võrdsel määral vabad kodanikud katastroofi korral igaüks eraldi otsuseid tegema?

Kui jutt on isiklikust saatusest katastroofi puhul, ei tohi iga inimese õigust ise otsustada valitsusele üle anda, eriti kui see valitsus püüab kogu rahvast sõjaköidikuisse panna.

Rahva totaalne militariseerimine täidab tema hinge tühjusega. Inimene kui niisugune tahab teada oma saatust ja seda avasilmi kohata.

Erakorralist siseolukorda, mis nõuaks põhiõigusi likvideerivaid seadusi, ei saa Föderatiivses Vabariigis tekkida. Rahval ja mingil parteil ei ole relvi. Pole olemas eraarmeesid, riiki riigis, nagu see oli natsionaalsotsialistide ajal. Politsei, kuni ta on valitsusega ühel meelel, on võimeline toime tulema igasuguse elanikkonnast lähtuva vägivallaga. Kui aga üksmeel puudub, on selles süüdi valitsus ise.

Erakorraline siseolukord eksisteerib ainult nende ettekujutuses, kes tahavad seda kasutada kas absoluutse võimu kehtestamiseks, streigiõiguse tühistamiseks ettevõtjate huvides või tunnevad hirmu võitluse ees, mis on vajalik selleks, et alalises ebamäärases olukorras kaitsta vabadust arutu, põhiõigusi ja seaduslikkust mitteaustava valitsuse aktsioonide vastu. Seesugune valitsus püüdleb vägivallale, mida rahvas ei või taluda. Sellepärast peavad rahval olema vahendid, et end kaitsta, vahendid, mille abil võib relva tarvitamata vägivallale vastu seista.

Rahval peab olema õigus poliitilisteks streikideks. Omal ajal suruti Kappi mäss maha poliitilise streigiga. Algul seisis armee kõrval, seejärel osa temast toetas mässu (tulistas sakslasi), ent osa keeldus seaduslikule valitsusele allumast («sakslased ei tulista sakslasi»).

Kuna põhiseadus piirab äärmiselt rahva vahetut osavõttu poliitiliste otsuste vastuvõtmisest ja kontrollist, peab rahval olema võimalus kasutada talle jäänud õigusi, eelkõige streigiõigust, mida konstitutsioon ei keela.

Tähelepanuväärne on selles suhtes Schlüteri afäär Göttingenis. Parteid ei jõudnud kultuuriministri kandidaadi suhtes kokkuleppele. Viimane pidi olema partei liige. Kuna aga nende hulgas ei leidunud vastava tasemega tegelast, talitasid parteid mitte just väga targalt, jäädes peatuma Schlüteril, kellelt oli võetud õigus olla koolide või ülikoolide eesotsas. Pretsedenditu lugu. Göttingenis streikisid üliõpilased, protesteerisid professorid, kellel harilikult pole niisugusteks ettevõtmisteks kalduvusi. Nad ei võinud lubada, et neid juhiks taoline minister. Parteid olid nördinud. See ei ole seaduslik, teatasid nad. Valitsus on valitud rahva poolt ja esindab rahvast. Ainult temal on õigus rahva ülesandel ministreid määrata. Selle vastu ei saa olla juriidiliselt põhjendatud vastuväiteid. Professorid aga lubasid endale esineda sääraste vastuväidetega, ja need tuleb kategooriliselt tagasi lükata. Ent varsti pärast seda, kui selgus, et minister pole üldse võimeline ülikooli juhtima, toetas göttingenlasi kogu haritud Saksamaa. Valitsusparteid olid sunnitud oma ministri tagasi võtma. Seejärel määrasid nad sellele kohale uue parteiliikme, kes oli küll suurepärane inimene, kuid polnud üldsegi mitte kursis ülikooliprobleemidega; tal puudus küllaldane silmaring. Igal juhul läks ta ise kiiresti erru.

Rahvas peab säilitama vabaduse oma tahte ja protesti

avaldamiseks otseste aktsioonide kaudu. Erakorralised seadused röövivad rahvalt talle jäänud seadusliku vastupanuõiguse — õiguse, mis hiljem muutub juba ebaseaduslikuks. Erakorralised seadused on orjastamise vahend. Erakorraliste seaduste asemel tuleks meil täiustada seaduslikke vahendeid, mille abil rahvas võiks nelja aasta jooksul aktiivselt tegutseda, et leevendada praegust erakordset olukorda, mis faktiliselt samastub valitsuse puudumisega.

Erakorralised seadused tagavad julgeoleku mitte rahvale, vaid valitsevatele ringkondadele. Ettenägelikult koostatud seadused erakorralise siseolukorra väljakuulutamise ja selle vastu võitlemise abinõude kohta loovad tegelikult garantii parteide oligarhiale, selle valitsusvõimule ja huvidele — seda isegi siis, kui viimased on omakasupüüdlikud ja arulagedad.

Kui valitsus tarvitab erakorraliste seaduste alusel jõudu relvitu rahva suhtes, kes avaldab vaid passiivset vastupanu, siis on valitsuse vastu vägivalla kasutamine õigustatud, kui mitte juriidilisest, siis moraalsest ja poliitilisest seisukohast. Kui tekib erakorraline siseolukord, nagu mõned nimetavad rahutusi ja streike, peab valitsus endalt küsima: mida ta on valesti teinud? Vägivallaaktidele saab senikaua raskuseta lõppu teha ja nende eest politsei jõududega karistada, kuni pole tekkinud rahvaarmee. Streigid, massidemonstratsioonid, kõned, kirjutised ja pahameeleavaldused on seaduslikud vahendid, kui võimu kuritarvitamine või minimaalsete õiguste piiramine kutsuvad esile asjaolud, mida rahvas ei suuda likvideerida ainuüksi hääletamise teel Bundestagi valimistel.

Räägitakse isegi objektiivselt heade erakorraliste seaduste kuritarvitamise võimalikkusest. Valitsevad jõud võiksid erakorralise olukorra esile kutsuda ja välja kuulutada, et kehtestada riigis uus kord, mis likvideerib põhiõigused ja koos sellega põhiseaduse. Muide, pole mingit võimalust vältida erakorraliste seaduste kuritarvitamist, sest need välistavad tegelikult igasuguse kontrolli. Nendes seadustes endis tuleb igasuguste piiramiste ja klauslite tagant lõpuks päevavalgele totaalse surve printsiip. Ilma selleta pole diktaatorivõim võimalik.

Nagu näitavad kogemused, ilmutab saksa rahvas alati kannatlikkust, kui valitsus teeb midagi seaduslikes raamides, isegi siis, kui need seaduslikud raamid likvideeri-

vad seaduslikkuse enese (parimaks näiteks on 1933. aasta erakorraliste volituste seadus), senikaua kuni temani pole ulatunud toimuva mõte. Erakorraliste seaduste kuritarvitamisele on esialgu vaevalt vastuseisu karta. Volitustega lubatav terror on erakorraline.

Kuritarvitusi võib aga kindlasti oodata, kui võimul on poliitikategelased, kes moraalses ja poliitilises suhtes ei ole kindlad vabad demokraadid, nagu kahjuks praegu paljud. Oht kasvab eriti suureks, kui võimule tulevad poliitikud, kes ei pea õiglust vajalikuks, kes suhtuvad kergelt seaduste rikkumisesse, kasutavad poliitika asemel kõikvõimalikke intriige, on sõnamurdjad ega vääri seetõttu mingit usaldust. Tuleb arvestada niisuguse võimalusega, et kui kehtestatakse erakorralised seadused, satuvad säärased poliitikud tõepoolest võtmepositsioonidele. Sel juhul rahvas alistub ega avalda enam vastupanu. Kui kasutatakse vägivalda, ei luba hirm indiviidil asjatult enesetapule minna. Igaüks tegeleb oma asjadega või vaikib. Me elasime selle läbi 1933. aastal. Ja kui jõuab kätte selline moment, siis on juba hilja midagi ette võtta.

Meie hiljutine ajalugu õpetab, et kuritarvitamised pole mitte üksnes võimalikud, vaid ka tõenäolised. Kui säärased mehed nagu Strauss, Adenauer ja Hopf ajakirja «Spiegel» skandaali puhul olid võimelised tekitama paanikat ametnike hulgas, luues mulje, nagu oleks riik hädaohus, kui isegi kohtuminister ei olnud pühendatud asjasse, mis «mõnevõrra väljus seaduslikkuse raamest», siis tekib tahtmatult küsimus: kas need inimesed ei oleks võinud siis vastava seaduse eksisteerimise puhul erakorralist olukorda välja kuulutada ja teha kõike, mis pähe tuleb? Föderatiivse Vabariigi elanikud ei tohi neid sündmusi unustada. Föderatiivsesse Vabariiki löödi mõra, mis pole veel kõrvaldatud, ta sai haava, mis pole veel kinni kasvanud. Seda tuleb erakorraliste seaduste arutamisel meeles pidada. Kuritarvituse vältimine nõuab erakorralistest seadustest loobumist.

Meie riigikord põhineb hirmul rahva ees, rahva mitteusaldamisel. Rahva umbusaldus parteide, valitsuse ja poliitikategelaste vastu aga ei ilmne küllalt efektiivselt. Paistab, et jälle pääseb maksvusele truualamlikkuse vaim, millest omakorda tuleneb veendumus, et valitsus teeb kõik nii, nagu vaja. Süü selle eest lasub igal üksikul ühis-

konnaliikmel. Selles peitus meie õnnetuste põhjus enne 1914. ja 1933. aastat.

Selline on varjatud vastuolu, varjatud seepärast, et ta mingil moel ei avaldu, justkui polekski teda olemas. Rahvas, keda ei usaldata, ilmutab omakorda aeg-ajalt vaid ettevaatlikku umbusaldust parteide oligarhia suhtes. Tema reageerimine ei ole printsipiaalne, ta ei püüa kontrolli enda kätte võtta. Kuigi truu alam ka nuriseb, on ta täielikult võimu mõju all. Mõlemad vastastikku umbusaldust avaldavad pooled ei anna sellest teineteisele aru ja isegi kinnitavad vastupidist. Nad nõuavad usaldust nagu midagi endastmõistetavat, korralikku ja moraalselt puhast.

Milline usaldus võiks olla riigi ja teda kehastavate tegelaste vastu, kui leiavad aset aktsioonid, mis põhjustavad äärmist umbusaldust, olgugi et nad imekiiresti ununevad!

Erakorralised seadused on muutunud sõjaväediktatuuri instrumendiks. Praegu ilmneb maailmas sõjaväediktatuuri kehtestamise püüd seal, kus rahvad ei ole võimelised kindlustama demokraatlikku vabadust või kus veel ei valitse totalitaarne režiim. Puhast sõjaväediktatuuri ei ole olemas. Armeed kasutatakse ainult võimu haaramiseks ja selle hoidmiseks.

Nii oli see alguses ka de Gaulle'iga. Ta tuli võimule Alžeerias viibinud armee toetusel, andes sellele armeele tühje lubadusi. Eeltingimuseks oli vastupanu puudumine parlamendidemokraatia ja parteipoliitikute poolt, kes vaatamata iga üksiku poliitikategelase intellektile olid alla käinud, korruptsioonist puretud, mõttetult killustatud, poliitiliselt piiratud. Need vähesed, kes olukorda õigesti hindasid, osutusid otsustaval hetkel parteipoliitikute huvide, juhuse võimu all olevaiks. Kui de Gaulle andis oma võimule seadusliku vormi ega pidanud kinni lubadustest, muutis ta Alžeeria armee oma surmavaenlaseks. Nimetatud armee ei saanud enam midagi ette võtta, kui mitte arvestada seda, et ajas tol kuulsal ööl de Gaulle'ile hirmu nahka, valmistudes paiskama Pariisi lähistele õhudessanti, pealinnas võimu haarama, de Gaulle'i kukutama ja võimu enda kätte võtma. Oma olemuselt kujutab tema režiim endast seaduslikuks muudetud sõjaväediktatuuri, mis on suuteline teatud aja püsima ilma sõjalise jõu abita, seda enam, et de Gaulle ei soorita kuritegusid inimsuse vastu,

ei likvideeri demokraatlikke vabadusi ning äratab oma kõrge intellekti, väärikuse ja hiilgavate kõnedega sümpaatiat kui prantslase kehastus.

Niisamuti kui (Kanti vaimus) vabariiklased, kes kaitsevad poliitilist vabadust, eitame me ka Franco ja Salazari režiimi tüüpi sõjaväediktatuure. Tõsi, põhimõtteliselt erinevad need totalitaarsest diktatuurist. Nad ei pretendeeri väljaspool oma piire sõjaväelisele või ideoloogilisele ülemvõimule. Totalitaarsed diktatuurid pretendeerivad sellele, et nende elulaad vastab inimväärikusele, nad püüdlevad maailmavalitsemisele ja tahavad kõigile oma elulaadi peale sundida.

Aasia, Lõuna-Ameerika ja Aafrika sõjaväediktatuurid on juba midagi muud. Rahvad, kes pole veel tundnud poliitilist vabadust, ei tea, mis see on, ega püüdle järelikult selle poole ja ei tea, mida sellega peale hakata, kui seda püütakse neile peale suruda. Seepärast eelistavad nad sõjaväediktatuuri, mille tekkimise ja arengu põhjused on täiesti erinevad.

Föderatiivses Vabariigis võtaks sõjaväediktatuur teistsuguse, erilise vormi. Ta ilmneks nähtavasti mitte otsese sõjaväediktatuurina. Ta oleks loodud tõenäoliselt parteide oligarhia kaitseks, mis tugineks armeele ja täidaks kõik viimase soovid. Parteide oligarhia alluks tugevale valitsusele, aitaks kaasa kogu elu sõjaväestamisele, kusjuures säiliksid riigi õigused enamiku üksikküsimuste, kuid mitte poliitilise iseloomuga aktsioonide ja vaimuvabaduse suhtes.

Erakorralisi seadusi ei tohi vaadelda kui põhiseaduse täiendust. Nad tähendavad pigem põhiseaduses fikseeritud põhiõiguste legaliseeritud tühistamist. Seepärast nõuab nende vastuvõtmine konstitutsiooni muutmist, mis on võimalik vaid Bundestagi liikmete kahe kolmandiku häälteenamuse puhul. See enamus ei võtaks muidugi vastu 1933. aasta erakorraliste volituste seaduse taolist otsust, mis hävitaks enamuse enda, s. t. oleks poliitiline enesetapp, kuid ta kinnitaks seaduse, mis mingil momendil annaks samasuguseid tagajärgi.

Suure ametiühingu esimees Brenner astus kogu resoluutsusega välja igasuguste erakorraliste seaduste vastu. Räägitakse, et Sotsiaaldemokraatlik Partei, kes oli juba valmis nõustuma erakorraliste seadustega tingimusel, kui tagatakse, et neid ei kuritarvitata, taganes ametiühingute esindaja sellise otsustava seisukoha mõjul. Huvitavaid

mõtteavaldusi sisaldab Brenneri intervjuu ajakirjale «Spiegel» (1965, nr. 24). Brenner ütles: kui Schröder oli siseminister, esitati talle küsimus: «Milleks õigupoolest on vaja erakorralisi seadusi?» — «Juhuks, kui Brenner ka edaspidi peab taolisi kõnesid...» vastas Schröder (pidades silmas Brenneri sõnu, et eksisteerib veel klassiühiskond ja et üha rohkem toimub võimsate majandusgrupeeringute kokkusulamine riigiaparaadiga). Kui ettevõtjate esindajalt Paulssenilt küsiti 1962. aastal, miks ettevõtjad nõnda kergelt rahuldavad ametiühingute nõudmisi, kõlas vastus: «Me oleme sunnitud seda tegema seni, kuni pole erakorralisi seadusi. Tööjõuturu praeguse olukorra puhul oleme ametiühingute ees jõuetud.»

Kuid edasi ütles Brenner: «Kui teostada järjekindlat rahupoliitikat, pole tarvidust hoida rahvast alalises võimaliku agressiooni hirmus.» Milline eksitus! Vastupidi, praegu peab poliitikale ja elule oma pitseri vajutama mure, mis ei tarvitse tingimata ainult hirm olla, kuid mis tungib veelgi sügavamale inimeste teadvusse, määrab nende saatust. Hirmu võidakse kuritarvitada erakorraliste seaduste huvides. Need ei taga üldse mingit julgeolekut või loovad selle ainult näiliselt. Hirm on tarvilik selleks, et jõuda tõelise rahupoliitikani. Hirmust vabanemine süvendab muretust ja asetab tõkked rahu taotleva suure poliitika teele. Brenner alahindab inimeste eneseteadvust. Ta ergutab valelikkust tegeliku vägivalla suhtes maailmas. Tarvis on tugevdada hirmu, õigesti avada asjade reaalset olemust, et leida teed rahule ja olla valmis ohvriteks sellel teel.

Teadmine, et me liigume katastroofi suunas, on praegu elu tunnetamise sünge tagapõhi. Mis meid ootab? «Kõike on vaja muuta», et katastroofi vältida. *Praegust olukorda võiks võrrelda kahekümnendate aastatega, Hitleri võimuletuleku eelõhtuga.*

Ent on olemas ka olulisi erinevusi: tookord oli viletsus ja tööpuudus, praegu — heaolu; tookord — riigi tekkimine riigis parteiorganisatsioonide ja relvastatud jõukude näol, praegu midagi säärast ei ole; tookord — desorienteeriv rahutus seoses jõuetute valitsuste pideva vahetumisega, praegu — stabiilne valitsus (vaatamata parteivõitluse kärale); tol ajal toimus pööre ainukese organiseeritud, totalitaarse partei ja ühe füüreri kasuks, praegu toimuks see parteide oligarhia diktatuuri huvides.

Täiesti erinev oli samuti pöörde meetod. Kõike, mis tol ajal juhtus, suunasid natsid ühtsest keskusest. See, mis praegu juhtuks, oleks esialgu vaevumärgatav muutus, mis seejuures poleks vastavuses mingi ühe organisatsiooni või kollektiivse mõistuse poolt väljatöötatud plaaniga.

Sarnane oleks vaid kogu elu sõjaväestamine. Kõik oleks üles ehitatud käskudele ja allumistele. Algul laieneks tsiviilteenistus pommirünnakute vastase kaitse ettevalmistamiseks ja see muutuks kõigi teadvuses sõjalis-patriootlikuks vajaduseks.

Ma resümeerin: Erakorraliste seaduste kehtestamise tagajärgi on mõtet arutada ainult seoses reaalselt võimaliku ohuga tulevikus.

Seda ohtu saab vältida vaid rahvaste ja poliitikategelaste õiglustundega.

Elanikkonda pole võimalik aatomisõja eest kaitsta. Vastupidist väita tähendaks võltsi rahustamist, mis on ohtlik, sest see nõrgendab sõja ärahoidmist üldse. Võimalik on päästa väike hulk inimesi maa-alustes, erakordselt kallites varjendites, mida ehitatakse maksumaksjate summade arvel.

Uskuda rahu püsivust tähendab võltsi rahustamist. Hirm sõja ees lihtsalt paralüseerib. Selle õnnetuse ärahoidmise seisukohalt on ühtviisi saatuslikud tagajärjed nii võltsil rahustamisel kui lihtsal hirmul.

Tekivad järgmised küsimused:

Kas rahvas peab sõja korral aatomirelva läbi hukkuma? Kas olla seaduse pihtide vahel, mida võidakse ellu viia ainult terrori teel või olla vaba, mitte petetud ning tunnetada, mis toimub?

Kas rahuajal maksab vabadust piirata, kui see nii või teisiti ei aita katastroofi puhul?

Kas on lõppude lõpuks vaja anda kõik sõjaväeorganisatsiooni ja temaga liidus oleva parteide oligarhia kätte, kui need ei suuda nagunii midagi päästa?

Ajal, kui sõja iseloom on täielikult muutunud, põhinevad erakorraliste seadustega ettenähtavad julgeolekuabinõud vananenud sõjadoktriinil.

Me ei tohi end eksiteele viia üldise purustuse, eriti tsiviilelanikkonna ohvrite ulatuse suhtes. Seda ei saa mingil moel võrrelda sellega, mis toimus möödunud sõdades.

Eksisteerib kaks poliitika põhiliiki: poliitika, mis põhineb rahva alahindamisel ja hirmul tema ees, ja poliitika,

mis kogu tõsidusega, ning seda mitte üksnes sõnades, haarab rahva kaasa poliitikast osa võtma, lähtub rahvast ja mõtleb temale. Teiste sõnadega: poliitika, mis üldsegi ei püüdle vabadusele, ei usalda vabadust ja inimest ning seepärast allutab ta teistele inimestele, kes oleksid nagu kutsutud valitsema, seejuures jumala poolt väljavalituina või tuleviku avangardina, ja poliitika, mis taotleb kõigile vabadust ning allutab igasuguse tegevuse, igasuguse abinõu, iga seaduse vabaduse tagamisele.

Nende jaoks, kes ihaldavad võimu, muutuvad takistuseks kõik liialt komplitseeritud asutused, volitused, kompetentsid, mis on kutsutud kõikvõimalikke kuritarvitusi ära hoidma. Seepärast vilksatab nende plaanides rööbiti piiritu sooviga kindlustada julgeolekut aeg-ajalt huvi erakorraliste seaduste vastu. Kui neil, kes trügivad võimule, õnnestuks ühe hoobiga jagu saada nende jaoks keerulistest õigustest, sealhulgas inimõigustest (põhiõigustest), satuksid nende kätte kõik vägivallavahendid.

Mõned aga arvavad, et erakorraliste seaduste abil garanteerib riik neile vabaduse. Selline on meie poliitilise elu seisukohalt ohtlik dialektika, mis viib vabaduse tagamiselt selle likvideerimisele. Rahvas ei märka seda algul. Kõik toimub «seaduslikult» nagu 1933. aastal. Otsuseid teeb demokraatlik parlament.

Erakorraline olukord muutub selliseks vahendiks, mis pikemaks ajaks muudetakse valitsevaks olukorraks, olgugi et erakorraliste seaduste projektides räägitakse konkreetsest, piiratud ajast.

Kuna kõik parteid ja valitsused tegutsevad inimeste kaudu ja kuna võim kui niisugune rikub viimaseid, on võimu piiramine hädavajalik. Võim pürib veelgi suurema, absoluutse võimu poole. Ta muutub paheks, kui ta ei teeni tema sisu määravat ideed, millelt ta saab mõtte.

Seepärast ei ole igasugune garantii, mis muudab võimu absoluutseks, enam garantii, vaid jõud, mis purustab just kõik selle, mida oleks tulnud garanteerida.

Me kujutame endale ette järgmist teed: parteide oligarhialt autoritaarsele riigile; autoritaarselt riigilt diktatuurile; diktatuurilt sõtta. Ent me ei ennusta mingil moel selle möödapääsmatust. Vastupidi, sõja võimalikkus peab innustama mõtlevaid inimesi tegema kõike, et asi ei läheks selleni.

Kuhu viib praegune areng, ei tea keegi konkreetselt.

Võimalused on piiramatud, rahvusvahelises olukorras pole võimalik muutusi ette näha, samuti nagu ei saa ette näha, millest juhinduvad teised suurriigid oma suhtumises meisse.

Ma arvan, et parteides arenevad praegu tugevad tendentsid, mis võivad viia meie vabaduse kaotamisele. Ma tean samuti, et seda ei tohi lubada. Me suudame neile tendentsidele lõpu teha, kui need õigel ajal avastame ja kogu selgusega väljendame oma eitavat suhtumist neisse.

Täiesti arusaamatu, et poliitikute ja elanikkonna enamus ei märka, mis toimub. Seda ei näe isegi tunduv osa neist, kes ise toimuvast osa võtavad (nagu enne 1933. aastat).

Võib mõista, miks liitlased kavatsevad loobuda oma õigusest erakorralise olukorra puhul vahele segada: nad usaldavad saksa rahvast Föderatiivses Vabariigis ja tema poliitikuid. Nad on unustanud 1933. aasta, olgugi et pole unustanud natsliku riigi hilisemaid kuritegusid.

III. Kuidas kujunes välja praegune poliitiline situatsioon Föderatiivses Vabariigis

Föderatiivne Vabariik eksisteerib lääneliitlaste tahtel, nii nagu Saksa DV — Venemaa tahtel. Me saime oma vabaduse mitte iseseisva, teadliku, suurte ohvritega seotud eneseteostuse tulemusena, vaid kingitusena, mille olime ära teeninud sama vähe, kui idasakslased meie omale vastupidise saatuse. Mõlemad riigid tekkisid mitte oma, vaid teiste tahtel. Seda ei tohi me unustada, kui tahame vabaneda oma päritolust, mis muide ongi meie ülesandeks.

Liitlaste tahtel on Föderatiivses Vabariigis taas juhtpositsioonil endised poliitikud, kes kannavad vastutust selle eest, et sakslased sattusid hitlerliku režiimi võimu alla. Need poliitikamehed ja inimesed, kes nendega liitusid, moodustasid valitsuse ning andsid Föderatiivsele Vabariigile algusest peale teatud kindla iseloomu. Nad ei tulnud uue poliitilise elu vaba arengu tulemusena rahva hulgast, vaid nad faktiliselt sunniti meile peale, kinnitati hääletamisel, kus polnud teist valikut.

Põhiseadus on riigiõigust tundvate arukate spetsialistide ja poliitikategelaste hoolikalt läbimõeldud oivaline looming. Ta sisaldab parlamentliku demokraatia traditsioonilisi

põhiideesid, tunnistab inimese põhiõigusi ja kinnistab need puutumatuina, välistades nende ükskõik missuguse muutmise tulevase parlamendi otsuste tulemusena. Põhiseadusele on jälje jätnud mälestus natsismiaegade õnnetustest, ta arvestab asjaolusid, mis viisid 1933. aastani, paneb süü Weimari konstitutsioonile ning näeb ette abinõud ajaloo kordumise vältimiseks. Seepärast on tema põhiprintsiibiks garantiid ja juhtivaks ideeks — usaldamatus rahva vastu. Ei mõisteta aga suure poliitika olemust ja vabaduse ebamäärasust ajalootormides. Vabaduse õitseng on seotud riskiga, aususega iseenda ees, moraalse vastutusega.

Seda põhiseadust ei arutanud läbi ega kinnitanud rahvas, kes teda ei tundnud ega võinud mõista, vaid see võeti vastu üksnes parlamendi poolt.

1945. aastal seisis meie ees kõlbelis-poliitiline ülesanne — luua uus riik. See ülesanne on veel praegugi lahendamata. Saksa Föderatiivse Vabariigi lõid küll sakslased, kuid liitlaste ülesandel. Mõned neist sakslastest said oma volitused nende, aga mitte saksa rahva käest, sest asjassepühendamata inimeste hääletamine poliitiliselt segastes tingimustes ei anna volitusi.

1945. aastal püstitatud ülesanne jääb päevakorda ka praegu. Teda on võimalik lahendada üksnes nende organisatsiooniliste vormide kaudu, mis käesoleval ajal on meie riigi aluseks. Praegu on see ülesanne keerukam kui 1945. aastal, kuna meid rõhub kindlustunud reaalne tegelikkus, mille tingimustes oleme astunud teele, mis võib saada saatuslikuks meie sisepoliitilisele korrale ja meie tulevasele poliitilisele saatusele maailmas.

Lihtsam oli saavutada elu materiaalsete aluste taastamist, kui poliitilise mõtte ja poliitilise tahteavalduse vabadust.

Kui Parlamendinõukogus arutati, formuleeriti ja võeti vastu põhiseadust, siis olid inimesed, kellel on selles suuri teeneid, praegu valitsevate poliitikutega võrreldes hoopis teistsuguses sisemises seisundis ning hoopis teisiti meelestatud.

Saksamaa oli jõuetu. Ta oli väga armetus seisukorras. Majandusimet veel ei olnud ning keegi teda ei oodanudki. Taasrelvastumisest polnud juttugi. «Ei iial enam» — niisugune oli mitte üksi liitlaste, vaid ka sakslaste endi nõudmine. Kadunud olid võimuiha ja sõjaväevaim. Ülekaalus oli soov saavutada oma vabariikliku (Kanti vaimus) ja

kõlbelis-poliitiliselt puhta valitsusvormi abil poliitiline vabadus, analoogiline Lääne omale.

Õnneks on meie rahval praegu just see põhiseadus (vaatamata selle puudustele, mis rahva mitteusaldamise tõttu takistavad viimast otsuste tegemisest osa võtmast), kuna selles on selgesti formuleeritud puutumatud põhiõigused. See tagab tingimused, milles meil on väljavaateid oma vabadust välja arendada. Juhid ja ametnikud peavad alati põhiseadust meeles pidama. Põhiõiguste rikkumine tõukab meid anarhiasse, millest välja pääseda on võimalik üksnes vägivalla ja diktatuuri abil.

Praegust õnnetut olukorda soodustab aga see, et puudub pidev tõsine suhtumine põhiõigustesse. Rahvas peaaegu ei tunne põhiseadust. Ei tunnetata seda, et põhiseaduse rikkumine on suurim poliitiline kuritegu, kuna see muudab küsitavaks meie riiklik-poliitilise eksisteerimise. Põhiõiguste likvideerimine viib vabaduse likvideerimisele. Sellepärast tuleb seal, kus see võimalik on, põhiseadust muuta või täiendada, ilmutada ülimat ettevaatlikkust, korraldada avalikke diskussioone, tagada rahva osavõtt otsuste vastuvõtmisest, kuni need pole vastu võetud kahe kolmandiku enamusega.

Meie praeguse poliitilise elu aluseks on vale, kuivõrd on unustusse jäetud meie riigi faktiline päritolu, meie seni lahendamata ülesanne ja põhiseadus. Selle vale paljastamine on eelduseks igasugusele viljakale arengule. Vale läbib praegu tervet meie elu. Vale on oma olemuselt riigile mürgiks. Ent meil on vale tunginud tunduvalt sügavamale, me põrkume temale igal sammul. Kokku võtta võiks seda vast nii: sakslased pole kunagi olnud natsionaalsotsialistid. Nad on seletamatu saatusliku juhuse ohvrid. Võimalik, et terror on muutnud nende mõttelaadi. Kuid tegelikult on nad alati olnud korralikud, tõtt ja rahu armastavad inimesed; niisugused olid nad enne ja niisugused on nad ka praegu.

Mõned on rääkinud vaakumist meie poliitilises teadvuses. Tegelikult meil puudub veel südamelähedane poliitiline siht, puudub selle tunnetamine, et me seisame meie endi loodud pinnal, puudub tiivustatus vabadusele pürgimises. Me ei taju koguni põhiseaduse kogu suurust, ilma milleta kindlustaksid end anarhia ja diktatuur. Rahvas talub oma põhiõiguste rikkumist, mõistmata nende kui meie inimväärikuse ja kodanikuau tingimuste mõtet. Meie

rahval ei ole veel demokraatlikke veendumusi. Meil kehtib parlamentaarne valitsemisvorm, mida nimetatakse demokraatlikuks, kuid mis on muutunud nii rafineerituks, et pigem tumestab demokraatlikku teadvust, kui soodustab selle arenemist ning mitte ainult ei apelleeri kodanike vastutustundele, vaid isegi halvab seda. Ta takistab «kodanikuks» muutumist.

Vaakumi pole võimalik täita rahvusliku teadvusega. Viimane kas puudub hoopis või on kunstlik. Rahvusteadvus koondub taasühendamise nõudmisele. Kuid praktiliselt ei etenda ta mingit muud osa, kui et on takistuseks Ida-Euroopa riikidega rahulike suhete sõlmimisel. Ta ei ilmuta mitte mingit poliitilist aktiivsust, mis eesmärgi lähemale tooks. Antud juhul raisatakse tundeid ning kutsutakse õnnetust välja.

Vaakum avaldub elanikkonna ja parlamendisaadikute poliitilise teadvuse ebakindluses ja ebamäärasuses. Rahvas ei saa rahuldust ei valitsuselt ega Bundestagilt. Jääb mulje, et teda ei esinda ei üks ega teine. Salaja põlatakse valitsust ja Bundestagi ning mõned publitsistid kuulutavad seda avalikult. Teisest küljest aga austatakse neid Wilhelmi-aegses truualamlikus vaimus kui valitsevat võimu. Ebakindlus avaldub silmakirjaliku uhkuse vaheldumises iseenda ja oma riigi vastu suunatud umbusuga.

Meil ei ole ikka veel poliitilist ideaali, sihiteadlikkust, pole peaaegu mitte midagi peale heaolu ning julgeoleku taotluse.

Teed vaakumist pääsemiseks on olemas: esiteks — igasuguse vale väljajuurimine meie poliitilisest teadvusest; teiseks — vabaduse taotlemine nende vabaduste alusel, mis on meie ajaloos eksisteerinud, ent hukkunud; kolmandaks — oma kohuse täitmine kaasaegses rahvusvahelises olukorras.

Praegust olukorda Föderatiivses Vabariigis võib osaliselt seletada juhtivate poliitikategelaste valikuga. Nähtavasti ei ole nad parimad.

Sakslased, kes polnud end minevikus kuritegudega määrinud ning olid poliitiliselt usaldusväärseiks jäänud (neid oli umbes 500 000), ei võtnud või ei saanud võtta endi kätte Föderatiivse Vabariigi moodustamist.

Aga oli see siis lahendamatu ülesanne? Rahvas, kes oma enamuses, ehkki erineval määral ja erineval viisil, oli süüdi ränkades kuritegudes, pidi moodustama riigi,

mis eitaks eelnevat kui kuritegelikku. Esialgu jäi rahvas endiseks. Enamus suutis kindlustuda, vähemus ei ilmutanud aktiivsust ja vaikis. See vähemus üksikute tegelaste näol näis algul soovitavana, kuna ta esines võitjate ees uue Saksamaa esindajana ja enamuse kaitsjana. Nende puhaste kätega inimeste suuremeelsus või oportunism tulid kasuks isikuile, kes olid end kuritegudega määrinud. Puhaste kätega tegelased ei mõistnud radikaalsete muudatuste vajalikkust, nad teostasid liberaalset, mugavat poliitikat, viibisid määritute heakskiitmisel oma kõrgetel ametikohtadel, sest nende nõudmised vabast riigist polnud tegelikult mitte tõsised, vaid pigem retoorilised. Nad jäid soovituteks nii kaua, kuni väliselt uus, ent oma iseloomult vana riik saavutas iseseisva võimu ning hakkas end üha vähem ilmutama uue riigina. Ja siis muutusid nad ülearusteks.

Need umbes 500 000 inimest, kes olid alati säilitanud vaadete kainuse, olid kõige selle tagajärjel kõrvale tõrjutud või siis sunnitud leppima sellega, et nende vabaduseaade pole mitte ainult jäänud ellu viimata, vaid on ka vaikselt hukutatud.

Esialgu omas uue riigi rajamisel otsustavat tähtsust see, millised inimesed asusid juhtivatele kohtadele ja kes avaldas mõju edasisele kaadripoliitikale. Ei saa eitada faktilist olukorda, kus kunagised silmapaistvad natsionaalsotsialistid olid taas mõju saavutanud, kuigi seda on raske väljendada statistiliselt ja kogu näitlikkusega. Nad ei tahtnud leppida kohusetruu tööga mitteriiklikes asutustes. Veel enam, neile omase ĳultumusega hakkasid nad pretensioone esitama ja neid suurendama. Kujunes välja vaikiv solidaarsus, mis oli suunatud puhaste kätega vabade inimeste vastu, kes olid neile elavaks etteheiteks.

Eksisteerib faktiline, ehkki organisatsiooniliselt vormistamata huvide ühtsus neile, kes tunnevad end süüdlastena ja teatud mõttes haavatavaina, kuna nende minevikus on üht-teist, mida nad tahaksid unustusse jätta.

Eriline ja tähtis moment — see on bundesveer. Tema on loonud ja teda käsutavad ohvitserid, kes teenisid natslikus armees, järgnesid Hitlerile, toetasid selle armee vaimu ning mõistsid hukka atentaadi, mis pandi 20. juunil 1944. aastal toime Hitleri vastu. Teisi ohvitsere polnud. Kuna taheti luua armeed, oldi sunnitud kasutama inimeste

teeneid, kes omasid vajalikke teadmisi. Sama lugu oli kohtunike, professorite, politseiametnikega jne.

Vanade natside tegevuse jätkumine kujutab endast Föderatiivse Vabariigi siseelus väga suurt puudust. Nad kõik neavad Hitlerit, kõik kinnitavad, et nad pole kunagi olnud ehtsad natsionaalsotsialistid. 1945. aastal tegid ameeriklased naljа, et tervel Saksamaal polevat võimalik ühtki natsi leida. Nii vaikseks olid nad 1945. aastal jäänud! Oma õigustuseks rääkisid vanad natsid, et neid olevat petetud. Ka 1948. aastal olid nad veel tagasihoidlikud ja ettevaatlikud. Kuid alates sellest ajast hakkasid nad end majanduses ja poliitikas üha suurema enesekindlusega ilmutama kui, nagu väideti, maailmas taas esiplaanile tõusnud suurriigi kaasjuhid.

Nendega liidus olid need, kes viibisid teadmatuses ega avaldanud mingit mõju selle Föderatiivse Vabariigi jaoks tähtsa küsimuse lahendamisele. Mõistmata suunamuutmise vajalikkust, pidasid nad kõnelusi selle kohta tühjaks lobaks. Nad hoidusid põhimõttelisest otsusest, mis oleks pidanud eelnema konkreetsetele otsustele uue riigi tingimustes.

Adenauer oli saatuslikuks eeskujuks, kui ta, olles ise puhaste kätega, toetas oma autoriteediga Globket. See fakt, et Globke ka pärast tema paljastamist jäi Adenaueri kuuleka tööriistana kõrgele ametikohale, näidates end oma usinuse ja oma sõltuvusega kantslerist heast küljest, kujunes nii mõnelegi stiimuliks analoogiliselt käituda.

Ent uus riik ei saa õitsele puhkeda, kui endine viibimine kõrgematel ametikohtadel natslikus riigis ei välista praegu poliitilist, moraalset ja vaimset osavõttu uue riigi elust. Natslikuks tegevuseks tuleb lugeda näiteks teatud ebaseaduslikule tegevusele kaasaaitamist, ütleme, kohtuniku või prokurörina surmaotsuste langetamisel, natslike printsiipide, rassiteooria, juutide tagakiusamise või koguni selle seisukoha, et «füüreri tahe on kõrgeim seadus» põhjendamine või õigustamine trükisõnas. Antud juhtudel ei ole jutt mitte kriminaalkuritegudest, vaid tegudest, mis avavad vastavate isikute iseloomu ning välistavad nende jaoks võimaluse olla silmapaistvatel kohtadel uues riigis, mida rajatakse vabaduse printsiipidel. Denatsifitseerimise läbiviimise meetodid osutusid valedeks. Denatsifitseeritud isikud, ükskõik, kui rasked olid nende sooritatud roimad, said dokumendi, mis vabastas nad igasugustest edasistest

ülekuulamistest ja juurdlustest. Võimud võisid ametnike töölevõtmisel viidata sellele dokumendile ja tundsid end — täiesti veendunult — vabadena isiklikust vastutusest.

Praeguste juhtivate tegelaste faktilise valiku aluseks on vastuseis meie riigi vabale väljakujunemisele. Impulsid, mis tõukasid sellele vastuseisule, on halvatud. Meie ees seisvale ülesandele võõras vaim aga sööb nagu hallitus taasehitatut ja kui teda ei hävitata, purustab ta kõik.

Vastates küsimusele meie poliitiliste hädade põhjuste kohta, viidatakse sakslaste iseloomule, mis olevat muutumatu. Räägitakse, et sakslased olevat apoliitilised, poliitilises suhtes rumalad, nad ei nägevat asjade reaalset olukorda, nad viibivat illusioonide ja unistuste võimuses, neid valdavat teooriate hullustus. Sakslastel olevat kalduvus pimedaks sõnakuulmiseks, nad olevat ühtaegu suuremeelsed ja julmad. Vaba maailm on seisukohal (ja kuulutab seda aeg-ajalt avalikult), et kuivõrd sakslased ise pole võimelised poliitiliseks vabaduseks, ei sobi neile vabade riikide ühenduses usaldusväärsete liitlaste osa. Maailm kardab meid, kuna ta arvestab uue meeletusepuhangu võimalusega, ta tunneb Saksamaa ees hirmu.

Ka sakslased viitavad oma muutumatule iseloomule. Seal, kus nii toimitakse, kaob igasugune lootus. Siis ei aita enam mingisugused selgitused, kasvatus, teooriad ega kogemused. Üksikisikuga, kes võib öelda: «Niisugune ma kord olen», ja sellega end õigustada ning endasarnaste hulgas isegi kaastunnet äratada, sarnanevad need sakslased, kes kõnelevad oma rahvale ja võib-olla ka endale: «Niisugused me, sakslased, kord oleme.» Kummaline rahvaste iseloomu kujutamisel tuleneb faktidega kinnitatud meeleolude üldistamisest. Kuid need üksikud aspektid, mis kunagi ei kehti üldise kohta, lükatakse ümber teiste faktide poolt. Rahva iseloom on midagi käsitamatut, mis ei määra poliitilist saatust.

Ja ikkagi võiks järgnev anda ainet mõtisklusteks: Spinoza, kelle suur poliitiline mõistus taotles vabadust, nägi rahvaste erinevust. Ta elas koos hollandlastega, kelle hulka ta ka ennast arvas, ja õppis seal tundma edukat vabadusvõitlust. Spinoza leidis, et mõned rahvad, näiteks türklased, ei ole võimelised poliitiliseks vabaduseks. Me ei nõustu niisuguse seisukohaga. See, mis näib olevat igaveseks määratud rahvaste iseloomuks, on sõltuvalt asjaoludest nende ajaloolise kujunemise ajutine tagajärg.

Seepärast ei saagi nad äkki muutuda demokraatlikeks, poliitiliselt vabadeks ja liberaalselt meelestatuiks. Suurem osa inimesi maailmas ei tea veel, mis on vabadus. Rumal on kohelda neid nii, nagu oleksid nad juba vabad.

Ent meil, sakslastel, on Läänega ühised traditsioonid. Ei saa öelda, et sakslastel puuduks ettekujutus vabadusest, kuna nad tema nii toorelt reetsid. Meid pole mõistetud elama vabaduseta. Me ei vaja nii palju aega nagu Aasia ja Aafrika rahvad. Me võime vabaduse saavutada otsekohe.

Täna ei saa eitada, et tendents poliitilisest elust osavõtmiseks on Föderatiivses Vabariigis veel väga tühine, et puudub soov tuua poliitikale ohvreid osavõtmise, raha ja riski näol, et sageli jääb vajaka selle mõistmisest, et kõikide saatus oleneb poliitikast.

Küsimusele meie iseloomu kohta ei saa vastata ajaloo ja psühholoogia tundmise varal. Vastuse annab rahvas ise. Meie lootus on sellel, et rahvas tõstab esile poliitikategelasi, keda ta võib usaldada ja kes selgitavad talle tema tahet. Kui tõelised poliitikategelased ei leia endale järgijaid, kui rahvas ei pane tähele nende argumente ega näe nende arukust, siis sammub ta mööda hukatuse teed.

Võib tuua palju fakte, mis on võimelised röövima lootuse, kui võtta neid kui niisuguseid. Näiteks kirjutas Sebastian Haffner 24. oktoobril 1965. a. ajakirjas «Stern» sellest, et Saksamaal hääletatakse igal juhul, isegi pärast katastroofe, kodanluse esindajate või «parempoolsete» poolt. 1912. aastal sai sotsiaaldemokraatlik partei esmakordselt kõige tugevamaks parteiks, ent tema 110 saadiku vastu seisis 287 kodanluse saadikut. Pärast 1918. aasta katastroofi, mis oli kodanliku sõjapoliitika tulemuseks, said sotsialistid valimistel 187 mandaati, aga kodanluse parteid — 236 mandaati. Majandusliku katastroofi tingimustes, mis puhkes pärast 1919. aastat, sai SSDP 1932. aasta valimistel 121 mandaati, kodanluse parteid — 167 mandaati (kui pahempoolsete hulka arvata kommunistid ja parempoolsete hulka NSDAP, siis on suhe 221 : 361). Pärast 1945. aasta lüüasaamist seisis esimeste bundestagivalimiste tulemusena 131 SSDP saadiku vastu 261 kodanluse saadikut (kui arvata kommunistid pahempoolsete hulka ja Saksa Riigipartei parempoolsete hulka, on suhe 146 : 226). Nii kirjutas Haffner, kes ei usu, et SSDP poolt antavate häälte hulk võiks kasvada ja ületada 51 prot-

senti. See ettevaatlik järeldus aga ei välista sellist võimalust.

Meie rajame oma lootused muule, sellele, mis aastatuhande kestel oli iseloomulik meie esivanematele ja mida me ei pea kadunuks nii kaua, kuni see end selgelt ilmutab, ehkki teeb seda käesoleval hetkel väga tühisel määral. Sellise lootuseta muutuksid mõttetuiks niisugused poliitilised teosed nagu minu oma.

Sakslased kannavad vastutust oma valitsuse eest. On ebaõiglane veeretada süü kõigi õnnetuste eest poliitikute, parteide ja valitsuse kaela. Seda valitsust ei oleks olnud, kui sakslased oleksid kategooriliselt vastu olnud. Räägitakse, et igal rahval olevat niisugune valitsus, mida ta väärib. Kõik sakslased kannavad vastutust selle eest, et Saksamaal valitses Hitler, ja igaüks on süüdi selles, et ta ei teinud varem kõike võimalikku, et seda takistada. Meie, rahvas, vastutame poliitikategelaste eest isegi siis, kui me nad tagasi lükkame. Meil pole õigust võtta endilt vastutust, kuulutades, et niisugused me, sakslased, kord oleme.

Kui keegi kinnitaks, et kogu saksa rahvas on poliitiliselt ebaküps ning pole ette valmistatud vabaks parlamentaarseks demokraatiaks, siis ei tõesta seda teesi miski. Kui asi oleks tõepoolest nii, jääks üle vaid nurisemata alistuda, aga neile, kes on eneses piisavalt kindlad arvama, et nad seda teadsid, annaks see ettekäände põlata lolle ja jumalast nuhelduid, kes määravad poliitikale teed; neile jääks üle eemalduda oma kitsasse ringi, kuni saatus ka nemad hävitab. Ent see, kes tunnetab oma vastutust vabaduse eest, ei tagane, kuni kohtab inimesi, kes ei ole sama teed kõndides mehisust kaotanud.

IV. Mida annab teha sisepoliitikas

Sellele küsimusele vastates ei saa me esitada programmi, mis tuleks tervikuna välja töötada ja siis mehaaniliselt ellu viia. Ent ilmselt on võimalik näidata, millises suunas võiks areneda Saksa poliitika, püüeldes rahu ja vabaduse saavutamisele ning sakslaste väärikuse säilitamisele. Algul sisepoliitikast.

Kehtivat olukorda ja tendentse kritiseerides võib jõuda vastuseni, mis tapaks igasuguse lootuse. Rahutust tekitab see fakt, et mõned inimesed — võib-olla parimad — emigreeruvad. Ameerikas ilmutavad end kõige selgemalt nii

inimkonna lootused kui teda ähvardavad ohud. Ameerikale pole omane bürokraatliku riigi ja autoritaarse mõtteviisi vaim, talle pole omane, näiteks ülikoolides, võimu ja kuuletumise hierarhiline süsteem, kogu see provintsialism, mille vastu peab võitlema Föderatiivse Vabariigi kodanik. Ma ei julgeks ei laita ega heaks kiita sakslast, kes kavatseb emigreeruda. Aitab, kui öelda, kuidas asjalood on ja millist tähtsust võib emigrandile omada tema valitud tee, mida ta kaotab ja mida võidab, aitab, kui näidata, et ta igas olukorras peab jääma sakslaseks. Pidada olukorda Föderatiivses Vabariigis ning selle arenemist talumatuks ei ole saksa rahva reetmine. Selleks, et mitte kaotada oma parimaid jõudusid, nagu seda on Saksa ajaloos juba mõnikord juhtunud, peab Föderatiivne Vabariik astuma tõepoliitika ja ülemaailmses tähenduses kõlbelise suuruse teele.

Mis puutub suuremasse osasse inimestest, kes jäävad maale, siis peab neile määratud kriitika olema teistsuguse iseloomuga. Võib juhtuda, et levib halb kriitika, mille mõte sisaldub väites: seda riiki ei tohi olla. Niisugune kriitika ammendab end lihtsas eitamises, piirdub paljastuse kui niisugusega, meelepaha väljendamise ja sõimuga ning leiab selles rahuldust. Niisugune kriitika muutub omaette eesmärgiks ja on seepärast kurjast. Kuivõrd tal on paljuski õigus, sünnitab ta vastutustundetust ja on faktiliselt tulemusteta.

Tarvis on teaduslikku ja põhimõttelist lahendust. Föderatiivne Vabariik eksisteerib. Tuleb lähtuda tema olemasolu faktist. Kui ma pean teda printsiibis absoluutselt kõlbmatuks ja tema eksisteerimist veaks, siis on järeldus niisugune: tarvis on teha ettevalmistusi vägivaldseks revolutsiooniks, et see riik hävitada. Niisugusel eitusel on tõsine iseloom vaid sel juhul, kui tema taga seisab mingi eesmärk, kui on teada, mis järgneb vägivaldsele riigipöördele. Ma ei näe taolisest olukorrast mingeid märke ega üldse midagi, mis tunnistaks vägivaldse pöörde võimalikkust Föderatiivses Vabariigis. Sellepärast on aruka poliitilise mõtlemise eelduseks jaatav suhtumine Föderatiivsesse Vabariiki ning valmisolek muuta teda seespoolt, see tähendab teostada revolutsioon kodanike seesmises hoiakus ning seejärel riigis demokraatia legaalsete ja seaduslike vahenditega. Me ei eita mitte riiki, vaid teid, mida mööda läheb valitsus.

Vägivaldses revolutsioonis näen ma pahet. Esmajärjekorras peetakse silmas revolutsiooni ülaltpoolt — praeguse ajani on meie ainukeseks ohtlikuks revolutsiooniks niisugune, mis leidis aset 1933. aastal Weimari vabariigi lõpul ja milleni erakorraline seadusandlus võib taas viia. Revolutsioon altpoolt, mida meil pole kunagi olnud, on meile kolliks, mis hirmutab kõiki neid, kes tahavad rahu ja kehtiva korra säilimist, kes kardavad oma varanduse ja oma elu pärast. Nii kasvatatakse alistumist revolutsiooni või ülalt tuleva vägivalla ees. Meil on sageli nii olnud pärast vabastussõdasid, eriti pärast 1848. aastat ning isegi aastatel 1918—1919. Ent riigi ja selle kodanike vabaduse eelduseks on altpoolt tuleva vägivallatu «seadusliku revolutsiooni» võimalus, mis võiks toimuda poliitilise streigi ja massiliste protestiavalduste näol või avalduda valijate enamuse keeldumises valimistest osa võtta, rahva otsese legaalse tegutsemise teel.

Tõeline revolutsioon on mõttelaadi revolutsioon, mille eesmärgiks pole mitte vägivald, vaid veenmine. Vägivald on vajalik legaalsete ja seaduslike muutuste kaitseks ja mitte kui omaette eesmärk. Revolutsioon ei tegutse mitte riigi vastu, vaid riigi nimel valitsuse vastu.

Me ei taha, et Föderatiivne Vabariik, uus riik, lahustuks pinnapealses ja ajutise iseloomuga, korraloomiseks mõeldud moodustises, mis kõlbelises ja poliitilises suhtes on abitu, mis teostab vägivalda valitsuse kaudu, kes ekslikult samastab end riigiga. Niisugune riik oleks võinud tekkida vaid juhuslikult ning jätkaks juhuslikult oma eksisteerimist, kuni kaoks juhuse tahtel.

Uue riigi jaoks on vajalik mõtteviisi põhjalik muutmine. Üks suurimaist ohtudest peitub truude alamate kannatlikkuses, kes on oma eluga rahul senikaua, kui nad saavad oma osa heaolust. Nad ei tunneta oma vastutust poliitika eest, nad on alandlikud. Esialgu lepivad nad vaevumärgatavate kütketega, aga lõpuks leiavad nad end kongist, millest väljapääsu enam ei ole. Alati leidub julmi, energilisi intelligente ja ka neid, kes neile meelsasti järgnevad. Rahvas saab neile ohvriks nii, nagu see kõige laiemas ulatuses juhtus natsionaalsotsialismi päevil ja nagu see teistel juhtudel teistes vormides aset leidis.

Praegu peame me, esiteks, ühest küljest mõistma eksisteerivat reaalsust ja, teisest küljest, lahti mõtestama minevikku. Miks sai võimalikuks 1933. aasta? See ei olnud

mõne loomuliku protsessi tagajärg, ei olnud selleks peetud ajalooline paratamatus, vaid sakslaste endi kätetöö. Siit konkreetne küsimus: milles seisneb siis eksitus, võimetus, kuri tahe, argus, vale, kurjus, ühesõnaga — milles seisneb siis süü? Mitte mis on süüdi, vaid kes on süüdi, ning millises mõttes?

Teiseks peame olema valmis järeldusi tegema. Teadlikuks saamine sünnitab pretensioone, mida on raske rahuldada. Neist puudub selge ettekujutus, neile seistakse vastu, neid lükatakse tagasi ja kui keegi nad välja ütleb, kõneldakse tabust ning allutakse sellele.

Uus riik kasvas välja niisugusest seisundist, mis ei saanud anda alust tulevikule: algul 1933. aastast — absoluutse kõlbelis-poliitilise katastroofi seisundist, siis totaalsest sõjalisest lüüasaamisest ning tingimusteta kapitulatsioonist ning lõpuks majandusliku laose seisundist. Siit kasvab välja tähtis probleem — leida uus õige alus.

Majanduses on alus leitud. Tänu kvalifitseeritud ja võimekate tööliste ning teenistujate töökusele, ettevõtjate asjatundlikkusele ja vaba turumajanduse printsiipidele õnnestus hämmastavalt kiiresti luua õitsev majandus. Ent majanduslik alus on ebamäärane, ebapiisav ning temas puudub kõlbeline jõud; seepärast on ta nõrk. Tööliste ja ettevõtjate suurte jõupingutustega õnnestus saavutada majanduslikku õitsengut, ja juba tahetaksegi vähem töötada, rohkem teenida, rohkem vaba aega omada, rohkem tarbida ja nautida. Majandust võib tabada enesehävitamine, kui temas puuduvad kõlbelised impulsid, millele tugineb kogu elu ja esmajärjekorras ettevõtjate elu, kes annavad oma eeskujuga ettevõtetes tooni.

Esialgu eksisteerib riigi alus üksnes võimalikkuse näol, rahvas, kes oma poliitilise mõttelaadiga loob riigi alustoed, selleks veel ei ole saanud. Pole veel riigitegelasi, kes oma eeskujuga kasvataksid ja kelles see alus oma väljenduse leiaks. Pole veel alust ühiskondliku vaimu ei moraalses ega poliitilises seisundis. Kui mitte materiaalses, siis kõlbelis-poliitilises suhtes kindlasti kordub 1945. aasta situatsioon.

Sakslased Föderatiivses Vabariigis, kelle ees avaneb niisugune pilt, mõistavad ärevusega, et teinud oma aluseks pinna, mis olevat minevikust taastatud, ent on tegelikult väga ebakindel, paiskame me end uude katastroofi. Kui me pöördume tagasi niinimetatud normaalse «poliitilise

olukorra» juurde («sõjajärgne periood on lõppenud»), kui me ei tee endale selgeks situatsiooni, mis nõuab väliste jõudude poolt moodustatud riigis omaenda väikese seesmiselt vaba riigi loomist, kui me endist viisi peame natsionaalsotsialismi erandnähtuseks, millele on juba lõpp tehtud, siis me täidame tühiste pisiasjadega üleminekuperioodi, millel on läheneva katastroofi seisukohalt tunduvalt suurem tähtsus kui neil, mis viisid katastroofidele minevikus. Niisugune «normaalne olukord» on vaid sihituse, ebatõsise suhtumise ja seesmise abituse tunnistuseks. Ainsaks alternatiiviks, mis võib meid päästa, on mitte kujuteldav normaalne olukord, vaid poliitiline taassünd.

Üldine ülesanne seisab nüüd selles, et tõmmata rahvast osa võtma poliitilisest elust — olgu see siis osavõtmine otsuste läbimõtlemisest ja langetamisest või teised talle antud võimalused. Seepärast on küsimus rahvast demokraatia jaoks, mida me tahame säilitada, peamine. Rahvas peab tundma riiklikke institutsioone ning ise neid kasutama ja viimased ise peavad omakorda olema niisugused, et anda rahvale maksimaalselt avar tegevusväli. Kasvatustöö tulemusena peab rahvas muutuma iseendaks — üksikisikuteks, kes omavahel suhtlevad ja on saavutanud maksimaalse arengutaseme. Sisepoliitikal on tähtsust vaid sel määral, kuivõrd ta teenib rahvast nii, et iga inimene muutuks arusaajaks, teadlikuks, mehiseks ja arukaks ning et ta teadlikult ja aktiivselt võtaks osa oma saatuse kindlaksmääramisest. Ent ei tohi ennast petta. Kõige selle vastu, mis annab rahvale seadusliku võimaluse osa võtta ja aktiivsust ilmutada, astuvad instinktiivselt parteide oligarhia, heasoovlikud, ent rumalad väikekodanlased oma vanaisade-aegse patriarhaalse mõtteviisiga, küünilised, kavalad ja intriigitsevad, inimesi põlgavad karjeristid. See, et rahvas õpib aktiivsust ilmutama, on käesoleval ajal garantiiks surmaohu vastu, parteide oligarhia vastu.

Peatume algul riiklike institutsioonide tähtsusel ja siis kasvatuse tähtsusel.

A. RIIKLIKUD INSTITUTSIOONID

Riiklikud institutsioonid peavad reguleerima poliitilist elu, olema garantiideks kaose ja omavoli vastu. Selleks, et poliitika oleks elavaks, vastutusrikkaks tegevuseks, tuleb loobuda raudsetest garantiidest, maksimaalselt avar-

dada avalikkust, piirata ametialast salastamist, teostada kaadripoliitikas kõlbelis-poliitilist tsensuuri, ergutada rahva initsiatiivi. Mõned ettepanekud.

Parlament ja parteid, salastatus, riigireetmine, kontrolli vormid. Esiteks — kaotada viie protsendi klausel, umbusuavalduse konstruktiivne vootum, parteide finantseerimine riiklikest vahendeist.

See on vajalik lõputegemiseks parteide oligarhiale. Ei eksisteeri niisugust ohtu, et parteide oligarhia võiks viia hitlerliku diktatuuri kordumisele. Ent vahest on oht selles, et parteide oligarhia viib autoritaarse riigi väljakujunemisele, mis sünnitab diktatuuri. See hädaoht kasvab, kui süveneb hirm teise, olematu hädaohu ees.

Teiseks — viia sisse traditsioon, mille kohaselt föderaalkantsler, kellel on konstitutsiooni järgi õigus endale ministreid valida, võib oma äranägemisel määrata ministriteks ka silmapaistvaid parteituid või koguni opositsioonipartei liikmeid.

See võimaldaks valitsusse lülitada parimaid inimesi, purustades ka siin parteide oligarhia.

Kolmandaks — vaba riigi eksisteerimise eelduseks on maksimaalne avalikkus. Üksnes see garanteerib tõe ja usaldatavuse maksimumi. Ei tohi olla mitte mingisugust olulist ning kestvat salastatust. Kodanikud saavad ainult siis osa võtta poliitiliste probleemide lahendamisest, kui neid alati informeeritakse ja nad treenivad avalikes diskussioonides oma arukust.

Sellepärast on rahva vabaduse nimel vaja, et valitsuse ja administratsiooni tegevuse salastatus oleks viidud miinimumini. Föderatiivse Vabariigi valitsus, parteid, organisatsioonid aga taotlevad vastupidiselt maksimaalset salastamist.

Muidugi on salastamine esialgu vajalik näiteks läbirääkimistel, kus arutatakse vahetuskursi muutmist, sõjalistes küsimustes, kohtuliku arutelu teatavas staadiumis. Ent kõik sõltub sellest, kas tahetakse salastamist maksimaalselt piirata või, vastupidi, taotletakse veelgi suuremat salastatust, sest nii on mugavam kontrollimatult oma asju ajada, seadusi rikkuda ja valetada.

Alatu on eraviisilistes jutuajamistes saladusi välja lobiseda, salastatust rikkuda, anda toitu kuuldustele. Kes viibib ametikohal, kus on nõutav saladusepidamine, peab kas saladust pidama või ametist lahkuma. Ent oleks suure-

TRÜ Raamatukogu

pärane, kui seadus lubaks või koguni kohustaks kõiki ametiisikuid vastustes ajakirjanike küsimustele või avalikel diskussioonidel tegema teatavaks fakte, mille avaldamine on riigi enda vabaduse huvides. Kunagi Heidelbergis tegin ettepaneku lubada professoreil avaldada seda, mida nad saavad teada valitsusega suheldes. Muuhulgas juhtisin tähelepanu sellele, et valitsus teeb parlamendile teatavaks üksnes seda, mida tahab; professorit, kes tahaks küsimusele vastata, seob ametisaladus.

Kriminaalkoodeks peab sisaldama selgeid seisukohti riigireetmise ja saladuse avaldamise kohta. Salastamist puudutavad ettekirjutused tuleb kõikide ametnike jaoks formuleerida nii, et saladusele jäetaks minimaalselt ruumi ning oleksid selgesti määratletud salastamise piirid. Kui on head tahet saavutada poliitilise elu avalikkus, kujunevad selleks välja kõik tingimused. Põhimõte, mille kohaselt igasugune salastatus iseenesest juba on kurjast, viib reguleerimisele, mis piirab saladust paratamatuse raamidega.

Neljandaks — kontrolli kõigi vormide laiendamine ja tugevdamine:

Valitsus — kontroll parlamendi poolt. Efektiivne kontroll juurdluskomisjonide näol, kellel on õigus ja kohustus tõmmata kaasa ka parteituid eksperte, silmapaistvaid, moraalselt ja poliitiliselt usaldatavaid inimesi, kes ei ole parlamendi liikmed. Uurimistulemused — faktid, põhjendused ja ettepanekud — tuleb avaldada.

Parlament — kontroll rahva, ajakirjanduse, üksikisikute poolt, aga mitte ainult valimiste teel, s. t. üks kord nelja aasta jooksul. Rahva õigus esitada petitsioone, mis nõuavad teatud küsimuste selgitamist.

Parteid — eelkõige enesekontroll, kontroll, mis vastab sisedemokraatia printsiipidele. Edasi — kontrolli ühe vormina rahuldada juba praegu nõudmine, et avalikkusele antaks igaaastastes aruannetes informatsiooni parteide sissetulekuallikate kohta. On vaja kriminaalseadust, mille alusel parteile, kes hoiab oma rahaasju saladuses või puikleb osavalt informeerimast tema käsutusse tulevate vahendite kohta, määratakse väga kõrge rahatrahv.

Funktsioneeriv valitsus — kaadri valiku juures kontroll kohtadele määramise üle, kontroll motiivide üle, millest lähtudes kedagi eelistatakse. Seda on vaja, et hoida ära mõttekaaslaste või parteikaaslaste eelistamist vajalike

omadustega inimestele. Otstarbeka ja õiglase eelistamise täpne selgitamine ja põhjendamine.

Arvamuse avaldamise vabadus — kontrolli eesmärgiks on välja selgitada juhtumid, kus need, kes on avalikult oma arvamust avaldanud, asetatakse ebasoodsasse seisundisse.

Iga kodaniku kaitse põhiõiguste rikkumise eest oleks märksa tõhusam, kui seataks ametisse isik, analoogiline Rootsi ombudsmanile *. Tuleb kõige otsustavamalt toetada sellesuunalisi tendentse Föderatiivses Vabariigis. Meie kujutame seda ette nii.

Praegu on meil Bundestagi volinik ainult bundesveeri küsimustes. Ent samasugused ülesanded seisavad ju kõigi kodanike ja mitte üksnes sõdurite kaitsmise ees.

Ombudsmanil oleks õigus kontrollida kõiki administratiivakte, vaadata läbi dokumente, pidada läbirääkimisi kõikide ametnikega kuni ministrini välja, kui ta viimaseid kahtlustab põhiõiguste rikkumises. Ta otsustab ise, millal kontrollida. Tema poole võib iga kodanik pöörduda.

Ombudsman vajaks suurt aparaati. Teda finantseerib riik ja ta valib omale ise ametnikud.

Ta omab immuniteeti, see tähendab, et ta on puutumatu ja pärast tema tegevustähtaja lõppemist ei saa teda tema tegevuse eest vastutusele võtta. Immuniteedi võib ära võtta vaid siis, kui on toime pandud kriminaalkoodeksis loetletud kuritegu või kui selle poolt hääletab kolmveerand Bundestagi saadikutest.

Mil viisil ta ametisse määratakse? Arvestades kogemusi Bundestagi volinikuga bundesveeri küsimustes, ei saa teda valida ei parteid, ei parlament ega valitsus, vaid ta tuleb valida otse rahva hulgast, nagu valiti rahvatribuune vabas Rooma riigis. Ainult siis omaks ta autoriteeti ja saaks teostada tõhusat kontrolli.

Föderaalpresident. Vastavalt praegusele põhiseadusele ei ole föderaalpresidendil kindlaid poliitilisi ülesandeid ning tal puuduvad kindlad poliitilised õigused. Ta seisab parteidest kõrgemal. Föderaalpresident ei saa sekkuda poliitikasse, kaitstes teatud seisukohta, sest poliitilise kursi määrab ainult kantsler. Eksisteerib kaks põhimõtteliselt erinevat arvamust föderaalpresidendi ameti kohta. Mõlemal juhul seisab ta parteidest kõrgemal. Ent ülejäänus,

* Ombudsman — seaduste ja statuutide täitmist jälgiv prokuraator. — Toim. märkus.

kui ta on rahva poolt valitud, kujutab ta endast iseseisvat poliitilist jõudu või, kui teda ei vali rahvas, ei kujuta ta endast sõltumatut jõudu. Põhiseadus peab silmas teist varianti. Antud juhul tugineb presidendikoha väärikus poliitilisele neutraliteedile. Kui presidendimandaadi omanik ilmutab poliitilist iseseisvust, siis kahjustab ta ise oma väärikust, saavutamata seejuures kuigivõrd märkimisväärset faktilist poliitilist võimu. Antud juhul ei vasta ta oma ametinõuetele, sest lastes end kiskuda poliitiliste jõudude võitlusse, kaotab oma puutumatu prestiiži, mille on loonud neutraalne positsioon. Põhiseaduse alusel ametisse määratud presidendi niisugune käitumine annaks tunnistust peataolekust, võimetusest teha poliitilisi otsustusi ning oskamatusest orienteeruda. See valmistaks Föderatiivsele Vabariigile mõõtmatult suurt kahju, kuna ametliku prestiiži kaotamine tähendaks aruka, parteidest kõrgemalseisva elemendi likvideerimist riigis.

Föderaalpresidendi ülesandeks on ametisse määrata kantsler, ministrid ja ametnikud. Tal ei sobi avaldada oma arvamust nende poliitiliste vaadete ja praktiliste võimete kohta. Ent tema poliitilise parteituse printsiibiga on täiesti ühendatav ning isegi vajalik, et ta langetaks esitatud kandidaadi kohta oma moraalse ja poliitilise otsuse. Ta võib keelduda kandidaati ametisse määramast, kui on tõestatud, et antud isik pole moraalses suhtes sobiv. Ta ei tohi ja tal ei ole õigust anda teist korda määramiskirja inimesele, kes on ministrina valetanud parlamendile (ka siis, kui parteid teatavad, et asi on unustatud). Rünnakute korral võib ta oma otsust avalikult selgitada. Föderaalpresident peab riigile üpris ebamugavaks tsensoriks olema. Demokraatia tingimustes peab ta jälgima, et juhtivatele kohtadele määrataks vaid kõrge moraaliga inimesi, kes on igas suhtes laitmatud. Vaevalt, et siis julgetaks talle esitada ennast kompromiteerinud isikute kandidatuure. Ta peab oskama anda rahulikku ja objektiivset hinnangut. Ning teda ennast tuleb valida üksnes siis, kui tal on samasugused omadused.

Rahvaorganisatsioonide aktiivsus. Kuidas muuta tõeliselt esinduslikuks parlamentaarset demokraatiat, mis meil on praegu ainult formaalselt esinduslik? Kas saab teha nii, et elanikkonna otsene aktiivsus avalduks mitte ainult hääletamises valimistepäeval?

Kas võib näiteks saavutada elanikkonna osavõttu kandi-

daatide ülesseadmisest? Või saab seda teha ainult parteide kaudu, kes hõlmavad elanikkonnast tühise osa? Kas ei tuleks kõikidel kodanikel parteidesse astuda?

Siin oleneb kõik elanikkonna aktiivsusest. Loota ainult riigile või suurele organisatsioonile, mis ühendaks parteid ja huvid — see on truude alamate ideaal. Vaba kodanik peab selleks, et poliitilisest tegevusest osa võtta, ise aktiivsust ilmutama.

Niisugune aktiivsus ei ole midagi väärt, kui seda ilmutab üks inimene. Ta peab vivitamatult, esimeses järjekorras looma grupi, saavutama midagi organisatsiooniliselt. Ning kui meil seda paljudes teistes valdkondades esinebki, siis poliitikasfääris juhtub seda äärmiselt harva.

On soovitav, et eraisikute initsiatiivil loodaks poliitilisi organisatsioone, mis ei satu parteide mõju alla ega ole ka ise parteid; kus vabalt ja avalikult tehakse teatavaks oma uurimuste tulemused ja järeldused; mille liikmed konsulteeriksid, kui neilt seda palutakse, valitsust, parlamendisaadikuid, parteisid. USA-s on olemas «Rahvuskomitee efektiivse Kongressi eest». See mõjukatest inimestest koosnev vaba grupp ei toeta ühtki kindlat parterid. Valimiste ajal pöörab ta tähelepanu mõlema partei poliitikute isiklikele omadustele ja toetab parimaid, olenematult sellest, missugusse parteisse nad kuuluvad. Oma otsustava tegutsemisega on ta võitnud suure autoriteedi, aga oma seisukohavõttudega valimiste ajal — tunnustuse. Tänutäheks hea tahte eest, mis on suunatud Ameerika kodanike üldisele hüvangule, annavad eraisikud tema käsutusse märkimisväärseid rahalisi vahendeid. Kujuneb välja parteidevälise koostöö õhkkond. Niisugune asjalik lähenemisviis avaldab veenvat muljet. Vastastikune mõistmine saavutatakse sellele vaimule vastavas keeles. Seda ei määra ei agressiivsed impulsid ega teravmeelsed väljamõeldised vastase aadressil.

Föderatiivses Vabariigis pole kerge niisugust organisatsiooni luua (kas või sellepärast, et meie konstitutsioon, parteid ja valimissüsteem erineb USA omast). Suur raskus peitub selles, et Föderatiivses Vabariigis ilmutatakse väga vähe kalduvust organisatsioonide loomiseks, mis juhinduksid üksnes üldise heaolu huvidest (vabade inimeste poliitikast) ja ei mingitest teistest varjatud huvidest. Niisugused organisatsioonid tunduvad ebareaalsetena ja nende mõjususse ei usuta.

Ehkki meil on niisuguseid gruppe nagu näiteks need, mis on loodud vastavalt Arthur Marauni õpetusele (kaasmaalaste liikumine), millel on oma väärikas häälekandja «Ruf und Echo», lasub nende sõltumatusel ikkagi teatud kindla maailmavaate pitser. Ma ei taha neid alahinnata. Oma kohusetruuduse, hea tahte ja materiaalse sõltumatusega avaldavad nad head muljet. On hea, et nad olemas on. Nende olemasolu fakt kinnitab ühest küljest, et niisugune initsiatiiv on Föderatiivses Vabariigis võimalik, kuid teisest küljest näitab see, kui suur on meie kalduvus põhimõttelise iseloomuga radikaalsetele seisukohtadele, meie kiindumus tervistavate programmide vastu, kui väike on huvi isiksuse vastu. Me võime muutuda. Kõik sõltub rahva kui terviku kasvatusest.

Idee seisneb järgmises: on vaja kohaliku iseloomuga regulaarseid kohtumisi ja nõupidamisi. Baselis * on kohalikud organisatsioonid kõikide parteide aluseks. Neid on kaheksa — linna rajoonide arvu järgi. Nad kogunevad regulaarselt ja valivad oma esimehi. Esimehed ja kohalike organisatsioonide esindajad moodustavad keskjuhatuse — kõrgeima parteilise instantsi, kus arutatakse kohalike organisatsioonide seisukohti ning otsuseid. Valimiste ajal esitavad kohalikud organisatsioonid oma kandidaadid keskjuhatusele, kes nad lõplikult esitab partei kandidaatidena. Kõige kõrgematel ametikohadel viibivad poliitikategelased tulevad kohalikku organisatsiooni, mille liikmed nad on. Partei reaalseks aluseks on demokraatia altpoolt, rahva hulgast, aga mitte bürokraatlik parteiaparaat.

B. KASVATUS

Millisteks inimesed saavad, selle määrab kasvatus perekonnas ja koolis, samuti enesekasvatus. Rahvaste saatus sõltub sellest, missugused on õpetajad, kes tulevad rahva keskelt, millisel määral rahvas austab oma õpetajaid, millises õhkkonnas, missuguses loomulikus olukorras möödub igapäevane elu. Ma võin peatuda vaid mõnel küsimusel, millel on ka poliitiline tähtsus.

Meid kutsutakse üles hoolitsema noorsoo hariduse eest. Poliitikategelased tahavad noori kaasa tõmmata osavõtule

* Alates 1948. aastast elab K. Jaspers Baselis (Šveits). — Toim. märkus.

poliitilisest elust. Koolidele assigneeritakse summasid, mis on küll suured, ent ebapiisavad.

Kõigi astmete õpetajate ees — rahvakoolide õpetajaist kuni ülikoolide õppejõududeni välja — seisab ülesanne luua edasiantavais teadmistes kord ja kindel süsteem, et need äratasid huvi, oleksid vaimutoiduks, kujundaksid inimeste palet. Siis saab süstemaatiline töö õpilaste jaoks mõtte ega jää üksnes koormaks. Need vaimsed faktorid, kui neid kajastada raamatuis ja teostada praktikas, on tähtsamad kui kõik puhtmateriaalne. Meil on suurepärased õpikud matemaatika, grammatika ja loodusteaduste alal. Ent kahtlase väärtusega on ajalooõpikud, pole kaasaegseid raamatuid filosoofilise, see tähendab vaimse ja kõlbelise kasvatuse jaoks tervikuna.

Ajalugu. See on vajalik kui kasvatuse faktor. Ajalugu aitab orienteeruda meie endi põlvnemise, rahvaste ja kogu inimkonna ajaloo küsimustes, aitab meil mõista seda, mis on tehtud, tunnetatud, nähtud ja loodud inimeste poolt. Ent teadmiste omandamine võib minna mööda vale teed ja see etendab otsustavat rolli ka poliitilise maailmavaate kujunemises.

Saksamaa ajalugu. Pärast suuri saatusepöördeid peame oma, Saksamaa ajaloo uurimises juhinduma uutest põhimõtetest. Ei muutu mitte faktid ise, vaid nende hindamine. Meie eneseteadvuse ja poliitilise mõttelaadi puhtuse huvides tuleb uut moodi eraldada oluline ebaolulisest. Määravaks saab uue ajalootunnetuse selgus.

Praegu vajame eelkõige Saksamaa vabaduse ajalugu Lääne ajaloo raamides, mille lüliks on meie ajalugu.

Olukord meie maal, mis esimesel pilgul näib lahendamatuna, kuna meile on seda valesti valgustatud, on niisugune, et eelkõige vajame me faktitruudust ja meie hiljutise mineviku õiget hindamist.

Süüdi pole mitte Hitler, vaid sakslased, kes talle järgnesid. Kui tema üle oleks kohut peetud, poleks muidugi eitatud, et teda otsuste langetamisel miski ei piiranud, kuid nähtavasti oleks psühhiaatrite otsuse alusel tema orgaanilisest haigusest, mis läks üle Parkinsoni tõveks, tunnistatud, et tal «pole päriselt kõik kodus». Praegu ei ähvarda meid ei Hitler ega Oświęcim ega üldse mitte midagi niisugust. Ent sakslased pole nähtavasti ikka veel vabanenud hitlerismiaegsest mõttelaadist. Kui kaua veel me lepime sellega, mis on, suleme faktide ees silmi, oleme

vastutustundetud ja valelikud, kasutades ära soodsat situatsiooni meie tootev-tarbijalikus ühiskonnas? Sest kui nii edasi läheb, tuleb meil ju jälle tragöödia üle elada, tõsi küll, teistsugune kui Hitleri ajal, ja taas ei näe me, et vastutame selle tragöödia eest — täpselt nii, nagu me seda ei näinud hitlerliku riigi päevil ja nagu enamik sakslasi tänase päevani ei näe. Et mõista meie kõlbelis-poliitilist seisukorda, vajame faktidele tuginevat ajaloo tundmist. Ka praegu tundub võimalikuna mineviku meeletuste taaskordumine. Ajalugu valgustab kaasaega, näidates mitte üksnes seda, mis on olnud ja tagasipöördumatult kadunud, vaid ka seda, mis oli ja on siiani.

Poliitiline kasvatus. Juba lastes tuleb sedamööda, kuidas nad vanemaks saavad, kasvatada poliitilise mõtlemise võimet. Neile tuleb tutvustada riiklikke probleeme ja olukorda riigis. Neile tuleb anda ühiskondlikke ülesandeid, korraldada diskussioone, neid tuleb konsulteerida; nad peavad oskama langetada otsuseid küsimustes, mida nad kohtavad koolis ja mis neid puudutavad.

Poliitiline kasvatus peab olema katkematu protsess. Riigi kodanikud peavad saama maksimaalset informatsiooni ja maksimaalselt osa võtma poliitilisest elust, kuna poliitilises kasvatuses omab otsustavat tähtsust praktika, mille elemente on isegi kõige väiksemas ühiselt lahendatavate küsimuste ringis.

Poliitilise kasvatuse käigus tuleb puudutada päevakajalisi küsimusi. Ainult neis sisalduvad kaasaja konkreetsed elemendid, see huvitav ja kõitev, mille tunnetamist teenib raamatute uurimine.

Poliitilise kasvatuse käigus tuleb analüüsida ka kaasaja poliitikute kõnesid ning tegusid. Noorsugu peab kõigi sündmustega kursis olema. Ent kõige tähtsam — tuleb kasvatada lugupidamist inimese ja tema seisundi vastu, seejuures ilma lõmitamiseta, sest ka kõige suurematele inimestele tuleb läheneda kriitiliselt ning on tarvis iga inimese piiride tunnetamist.

V. Bundesveer

Bundesveer on kõige suurem, kõige võimsam ja kõige monoliitsem instrument Föderatiivses Vabariigis. Tänu üldisele sõjaväekohustusele puutub kodanik tema näol riigiga kokku rohkem kui kusagil mujal. Ta on kohusta-

tud tooma ohvreid, mis kujutavad endast midagi muud, kui tavalist maksumaksmist.

Bundesveeri on vaja. Teda on vaja liidu jaoks Ameerikaga, kes meid kaitseb, kui me ise sellest kaitsest osa võtame. Adenaueri otsus, mis käis vastu kõigele, mida ta oli varem rääkinud — taasrelvastumine suhteliselt laia suveräänsuse kasuks — tundub mulle nüüd vajaliku, ehkki juimana. Kogu armeest ilmajäetud Saksamaa neutraliseerimine oli illusioon. Muidugi tahaks igaüks niisugust rahu ja paradiisliku õitsengu seisundit julgeoleku ning garanteeritud rahu tingimustes. Võimalik, et niisugune seisund võiks mõne aja püsida, ent ainult suurima ebakindluse õhkkonnas. Kui teised riigid astuksid omavahel sõjalisse konflikti, oleksime nende vahelesegamise vastu kaitsetud. Bundesveer peab eksisteerima, kuna ka neutraliteet on võimalik üksnes siis, kui teda saab kaitsta sõjalise kallaletungi vastu.

Mis on bundesveer ja milline ta peab olema — see on Föderatiivsele Vabariigile vist üheks tähtsamaks küsimuseks, kuivõrd selles peituvad kõige tõsisemad tagajärjed. Esialgu on võimalik seda probleemi ainult arutada. Teda ei saa kõrvale heita ega varjata näilise lahendusega, mis on leitud ebareaalseks muutunud traditsioonide vaimus. Ei saa rahulduda ainult bundesveeri praktilise tegevusega, mille eesmärgid ja ülesanded on ebaselged ja millel puudub vaim, mis määraks kindlaks tema mõtte ja ühtsuse.

Bundesveer ei ole probleemiks omaette, see seisab nii iga kodaniku kui kogu riigi ees. Juhtum admiral Heyega muutis olukorra hetkeks selgemaks. See võeti vastu rahulolematusega ja unustati peagi. Ent see probleem peab ju iga kodanikku puudutama. Ta peab jälgima seda, mis tegelikult toimub, ja andma endale aru, mida ta tahab.

Asi on selles, et bundesveer muutub probleemiks, mis määrab kogu rahva saatuse, ja kui bundesveer hakkab rahva elus ja poliitikas otsustavat osa mängima, on see saatus traagiline.

Probleem on võrdselt tähtis nii sise- kui välispoliitilisest seisukohast. Sisepoliitilisest seisukohast võib bundesveer viia diktatuurini ning võtta meilt vabaduse; välispoliitilises suhtes võib ta esile kutsuda sõja ja meid kõiki hävitada. Bundesveeril saab suur tähtsus olla vaid sel juhul, kui ta, võttes arvesse kaasaja sõjatehnika arengutaset ja rahvusvahelist olukorda, ühineb Euroopa, Lääne,

kogu inimkonna suurte eesmärkidega ja hakkab taotlema vabadust ning rahu.

Meie päevil elab inimene — eraisik või sõdur — hoopis uues olukorras. Tehnikasajand, aatomipommid, raketid ja kosmoselennud on muutnud maailma. Tänapäeva sõdur on tehnikaspetsialist. Selle sõduri kui kõlbelise isiku aade on veel ebaselge ning ilmutab end ebapiisavalt.

Sõjatehnika muutub nii kiiresti, et võtab äsjatehtud plaanidelt silmapilkselt igasuguse mõtte. Pommituslennukitele järgnesid kontinentidevahelised raketid. Näib nii, et lähemas tulevikus saab pomme Maa tehiskaaslastelt heita.

Sõjatehnika ja globaalse jälgimisjaamade võrgu areng on nii kiire, et kõik, mida väikeriigid oma sihtide saavutamiseks teevad või planeerivad, osutub ammu vananenuks. Kui sõda puhkeb, on see kõik kõlbmatu. Kui näiteks Prantsusmaa saadaks pommid Venemaa peale, ei jõuaks need tõenoäliselt sihile, sest Venemaal on nende vastu kaitsevahendeid. Teisest küljest oleks Prantsusmaa kindlasti mõne tunniga inimtühjaks kõrbeks muudetud. USA ja Venemaa on saavutanud niisuguse taseme, et kõik teised riigid jäävad üha rohkem maha ega suuda neile järele jõuda. Praegu ei ole neil riikidel kosmoses konkurente. Esialgu ei suuda neile keegi kosmoseavarustesse järgneda. Ent on võimalik, et just seal otsustatakse maailmasõja tulemus, ehkki praegu kõik kinnitavad, et nad ei kavatse kasutada kosmost sõjalistel eesmärkidel.

Vahe mõlema suurriigi ja kõigi ülejäänud riikide vahel, mis tekkis tänu suurriikide jõule ja tehnilisele üleolekule ning mis rajaneb majanduslikul võimsusel, pole praegu mitte ainult suur, vaid muutub veelgi suuremaks. Üksnes nemad konkureerivad teineteisega ja lähevad võisteldes edasi. Teised ei suuda selles võidujooksus kaasa teha. Sõja korral nad hävitatakse, kui mitte üks suurriikidest ei kaitse neid nende endi nõrkade relvastatud jõudude osavõtul.

Suurriigid mõtlevad piiritute ruumide kategooriates, kuna nende sõjatehnika tegevusraadius ulatub väljapoole maakera piire. Strateegia muutub maailmastrateegiaks. Seejuures strateegiline olukord maailmas alatasa muutub. Kõigile teistele riikidele on selles maailmastrateegia suures mängus jäetud teisejärguliste vigurite osa. Millisel määral nad sellest mängust osa võtavad või millisel mää-

ral mõned neist mängust välja jäävad — selle otsustavad suurriigid.

Ja ikkagi pole käesoleval ajal otsest maailmasõja ohtu. Maailmasõda puhkeks üksnes sel juhul, kui teineteisega sõjalisse konflikti astuksid USA ja Nõukogude Liit. See ei ole välistatud, kuid muutub üha uskumatumaks. Kui poleks aatomipommi, siis käiks Euroopas juba praegu tõenäoliselt jälle sõda. Niisugune olukord viib kokuleppele kahe suurriigi vahel, kes rahu ajal mõnikord surmavaenlastena näivad.

Teine asi on lokaalsed sõjad. Nad pole mitte ainult võimalikud, vaid neid ka peetakse alatasa. Neid peetakse vastikute meetoditega, julmemini kui kunagi varem, ent aatomipomme kasutamata.

Bundesveerile on otsustava tähtsusega järgmised küsimused: kas on võimalik lokaalne sõda Euroopas või viib see kohe maailmasõjani? Milleks peab bundesveer valmis olema: lokaalseks sõjaks Euroopas, maailmasõjaks või nii üheks kui teiseks?

Millist rolli võib bundesveer etendada maailmasõjas? Igal juhul mite aktiivse, maailmastrateegiast osavõtja osa, kuna tal pole selleks mingisuguseid eeldusi; pigem etendab ta osavõtja rolli neis piirides, mille määravad kindlaks USA koos Venemaaga. Ta võib osutuda suurriikide poolt kaasatõmmatuks oma isiklike plaanide vastaselt.

Mida Pentagon ka ei plaanitseks ega kaaluks, arvestades võimaluste lõputut hulka ja alaliselt muutuvat situatsiooni, milliseid uusi otsuseid ta ka ei langetaks, ei hakka bundesveer sellest nähtavasti märkimisväärselt osa võtma.

Bundesveer peab endalt küsima: mis on liigne, kasutu, asjatu? Milles on mööda lastud? Kes saabuvaist teadetest diletantlikult informatsiooni ammutab, ei saa õiget ettekujutust — ta on ainult kursis lihtsate faktidega. Ta ei saa teada, missugused kontseptsioonid on bundesveerile kõige tähtsamad ja kas seal üldse on ühtseid kontseptsioone välja töötatud. Kas seal mõeldakse realistlikult ja arukalt ning arvestatakse olukorda nii meie riigis kui ka mujal? Kõik see jääb talle teadmata ja ta peab leppima vaid oletustega. Föderatiivse Vabariigi kodanikel pole kõigest sellest vähimatki ettekujutust. Kõike hoitakse saladuses isegi siis, kui selleks pole vajadust.

Uus situatsioon esitab nõudmise, mis niisugusel kujul nagu praegu pole ajaloos varem eksisteerinud. Varem peeti

sõda vältimatuks ja rahu oli idee, mille elluviimist vaevatud rahvad kirglikult soovisid, kuid mis oli lõputult kauge. Tänapäeval oleks sõjal — aatomipommi omavate riikide vahelisel maailmasõjal — niisugune iseloom, et kõik mõtlevad inimesed on veendunud: *aatomisajandil ei tohi sõda pidada vältimatuks.*

Varem räägiti: kui tahad rahu, valmistu sõjaks. See oli enam kui autu. Praegu aga on aus, ent peaaegu teostamatu idee järgmine: relvastu kõige paremate vahenditega, ära säästa jõudu, arendades maksimaalselt oskust käsitseda hävitusrelvi, kuid sama tõsiselt ole valmis seda mitte iialgi kasutama. Ent kui asi ei lähe äärmusteni, kas võib siis see peamiseks eluliseks probleemiks olla? Ometi peitub relvastumise mõte praegu just selles.

Elukutselisele ohvitserile on omane kalduvus oma elukutset sõjas ära proovida. Kuid see, mida olukord temalt tänapäeval nõuab, räägib vastu tervele mõistusele. Ometi on praegu suur tähtsus nõudmisel likvideerida kõige otsustavamalt ja lõplikult bundesveeris valitsevad meeleolud, mis võivad viia sõjani. Sellepärast tuleks kindral, kes kuulutab: «Me võidame oma piirid idas tagasi kas rahulikul teel või sõjaga», otsekohe vallandada.

Armee uued ülesanded vastavalt vaba demokraatliku kodaniku seesmise olemusega dikteerivad vajaduse muuta Föderatiivse Vabariigi sõjaväelaste mõttelaadi.

Kuuletumine ja eluviis. Bundesveer vajab autoriteeti, mis leiab oma väljenduse kuulekusele sundimises teenistuse ajal. See on loomulik ja lubatav, kui see on piiratud kindla eesmärgiga ega tungi inimese siseellu. Sellepärast tuleb otsustavalt vastu seista tendentsile laiendada seda autoriteeti väljapoole teenistussfääri. Tuleb lubada erariiete kandmist väljaspool teenistust. Ei tohi kontrollida eluviisi, veendumusi, seisukohti, ei tohi uurida usutunnistust ja parteilist kuuluvust. Iga sõdur on vaba kodanik, kes sõjaväeteenistuses alistub paratamatusele kanda seda teenistust. Kuuletumiskohustuse ülekandmine väljapoole teenistussfääri tähendab elu militariseerimist.

Rahva jõu koondumine sõjaväelaste kätte ja selle jõu allutamine sõjalistele eesmärkidele ei tohi muutuda tendentsiks vaadata rahvale kui tööriistale sõjaväelaste käes ning ei tohi teda militarismi vaimus ümber kasvatada.

Kui sõjaline jõud kui niisugune muutub absoluutseks,

kaob see, mille kaitsmine on sellise jõu ainsaks mõtteks — eksisteerimine vabaduse tingimustes.

Vabadus armees. Vabadus on võimalik vaid siis, kui temast peetakse kinni ja ta jääb tähtsaks faktoriks ka armees. Kuuletumisel on oma piirid. Ohvitserid ja sõdurid on väljaspool teenistust kõige materiaalse suhtes võrdsed. Olles vabade inimeste ühenduseks, käituvad nad võrdsetena. Kui inimesed suudavad end leida üksnes käske jagades, siis vabadus hävib. Sõdurile vabaduse andmise nõue leiab oma väljenduse üldtuntud sõnades: «mundris kodanikud». Ent eksisteerib tendents vaadelda niisuguseid väljendeid kui mööduvaid, kui ainult ajutist tähtsust omavaid.

Ohvitserid ei ole priviligeeritud klass. Armee formeerimine on professionaalne ülesanne, ohvitseride ja allohvitseride ülesanne. Sõjaväelase elukutse on vajalik, ent suund vaadelda seda elukutset kui priviligeeritut, asetada see teistest kõrgemale, et talle erilist hiilgust anda, on alusetu. Kaebused selle üle, et tänapäeval ohvitseri elukutse tähtsust vähendatakse, on täielikult nende ohvitseride vaimus, kes kahjutundega meenutavad endist eetiliselt ja poliitiliselt hukatuslikku avalikku arvamust keisri ja Hitleri-aegsete ohvitseride kohta. Siis tõsteti nad erilisse, teistest kõrgemal seisvasse klassi. Siis armastati kanda rohkem mundrit kui erarõivaid. Kodanik tundis end täisväärtusliku inimesena ainult siis, kui ta oli reservohvitser. Need ajad on möödas ega tohi vabas demokraatlikus riigis tagasi tulla.

Kunagi lisas ohvitseridele hiilgust see asjaolu, et nad riskisid eluga. Eraisikute elu hädaoht ei ähvardanud. Selles oli tõepoolest kvalitatiivne erinevus. Praegu on kõik vastupidi. Sõja korral muutub ohvitseride seisund suhteliselt ohutuks. Üldises hukkunute massis kujuneb tsiviilelanikkonna kaotuste osa armee osast märksa suuremaks, võib-olla mitu korda suuremaks. Alates Teisest maailmasõjast on kaotused tsiviilelanikkonna hulgas lakkamatult kasvanud. Nüüd ei asu ta enam kaitse all.

Võib osutada kolmele ohule, mis ähvardavad bundesveeri vaimu ning moraalset seisundit (seda, mida praegu nimetatakse «seesmiseks juhtimiseks»).

Bundesveeri loomine oli võimalik ainult nende ohvitseride osavõtul, kes olid truult teeninud Hitleri armees ning oma valdavas enamuses olnud Hitlerile 20. juulil 1944. a.

tehtud atentaadi vastased. Teisi spetsialiste ei olnud. Ilma nendeta oli võimatu bundesveeri luua.

Praeguse ajani jääb lahtiseks küsimus: kas bundesveeris koos tõepoolest täiesti teistsuguste ja uute ülesannetega elavad veel endised kujutlused, endine suhtumine käsu ja kuuletumise probleemisse, endine vaim — ühesõnaga kõik see, mis takistab uute ülesannete täitmist ja on kokkusobimatu kodaniku teadliku väärikusega? Selle põhimõttelise küsimuse esitas admiral Heye, ent vastus jäigi tal saamata.

Jutt on traditsioonidest. Soov jäljendada näidiseid ja eeskujusid on täiesti mõistetav. Ent vastus küsimusele peab olema niisugune: on vaja otsustavalt teha lõpp hitlerliku armee traditsioonidele, mis on juurdunud pärast 1933. aastat.

Pole enam vajadust tõestada, kuidas Hitleri ajal armee pärast nõrka vastupanu esimesel etapil kõlbeliselt alla käis. Sellele küsimusele on pühendatud palju ilmunud faktilist materjali. Tahan peatuda vaid ühe iseloomuliku stseeni kirjeldusel. Oma raamatus «Valvepost» kirjutab parun Kunrath von Hammerstein: 25. jaanuaril 1944. a. kutsusid Himmler ja Goebbels kõikidelt rinnetelt Poznanisse rea kindraleid ja admirale. Himmler tegi neile teatavaks, et kõik juudid, sealhulgas naised ja lapsed, kuuluvad hävitamisele. «Kogu sõja jooksul suurimale kindralite kogule anti teada «juudiküsimuse lõplikust lahendamisest». Osa kindraleid teadis juba alates 1942. aastast, et okupeeritud idaaladel toimuvad massilised juudi elanikkonna mahalaskmised. Pärast Himmleri kõnet tõusis kõnepulti kindral Reinicke ja tänas lipitsevalt... Üks kindral, kes istus saali viimases reas, luges kokku: ei aplodeerinud viis inimest.»

Tuginedes oma informeeritusele, kirjutas Kunrath von Hammerstein, vastates sõjalise vaatleja A. Weinsteini artiklile ajalehes «Frankfurter Allgemeine» 13. detsembril 1955. a.: «Oht, et uue armee loomine võib viia mineviku unustamisele ning võib tekkida legend Hitlerist, on minu arvates suhteliselt väike. Ja siiski ma arvan, et Te tahate neile, kes praegu loovad uut armeed, luua müüti kolmanda riigi feldmarssalitest. Ma arvan, et sellele tuleb kõige otsustavamal viisil vastu seista. Te püstitate valesti küsimuse selle kohta, millise pöörde oleks sõda võinud võtta, kui Hitler poleks ennast vahele seganud. Sõda ei

oleks siis üldse olnud, sest mitte ükski demokraatlik valitsus poleks seda alustanud, nagu tegi Hitler. Enamikule Teise maailmasõja väejuhtidest oli see väga hästi teada ja nad — ühed varem, teised hiljem — mõistsid, et sõda... ei saa võita. Ent sellele vaatamata juhindusid nad — mõnede teadaolevate eranditega —, võib-olla mõnikord ka vastu tahtmist, operatsioonide läbiviimisel Hitleri juhtnööridest. Härrased feldmarssalid, jälle mõnede eranditega, ei julgenudki niisiis Hitlerit kõrvaldada ja püüda sel kombel oma rahvast päästa. Teise maailmasõja väejuhid, kes oma enamuses ei olnud natsionaalsotsialistid, kannavad olukorra sügava mõistmise tõttu, oma kasvatuse ja seisundi tõttu väga tõsist vastutust rahva saatuse eest ning nad ei saa seda vastutust Hitlerile veeretada. Seepärast ei tohi luua müüti väejuhtidest, pealegi veel uue veermahti loomise huvides.»

Ma kordan: Hitleri-aegsed traditsioonid õõnestavad juurteni bundesveeri vaimu. Neile tuleb otsustavalt lõpp teha. Tuleb luua uued traditsioonid. Selle eelduseks on tolle vaimu väljajuurimine, millest kindralid ja ohvitserid juhindusid natsismi päevil. Uute traditsioonide tekkimist võib soodustada eetiliselt suurte sõjategelaste Gneisenau, Scharnhorsti, Clausewitzi ja Moltke-vanema vaim. Faktiliselt on tärkamas midagi hoopis uut ja tegelikult on seda veel tarvis luua: arvestades sõjatehnika praegust taset, tänapäeva maailmastrateegiat ning rahvusvahelist olukorda, on vaja saada armeeks, kes juhindub uuest aatest.

Segadusttekitav tendents kindraleid sõduritega ühele pulgale seada tekitab arusaamatust. Ohvitser käsutab või annab käske edasi; sõdur ei käsuta, vaid kuulab sõna. Ma meenutan oma tuttavaid. Üks vana filoloog, kes Esimese maailmasõja ajal oli reservohvitser, astus vabatahtlikult armeesse, kui pääses valla hitlerlik sõda; ta teatas, et tahab jagada kõigi sakslaste saatust, kuid palus panna end mitte ohvitseriks, vaid sõduriks. Ta pidas tolleaegse Saksamaa tingimustes võimatuks käsutada või käske edasi anda. Väide, nagu oleks kindraleid ebaõiglase ürituse jaoks kasutatud, pole õige. Nad käsutasid ise, olid toimuva kaasosalisteks ja kandsid seepärast vastutust. Ainult sõdurite kohta võib tõepoolest öelda, et nende eneseohverdamiseni küündivat mehisust kuritarvitati teostamatute eesmärkide huvides. Mida võib öelda paljude sakslaste kohta, seda ei või kuidagi öelda kindralite kohta. Nad olid

loomult argpüksid, ei suutnud olla eeskujuks ega oma mingit õigust olla traditsioonide kandjateks. Seda mõista tähendab luua alus täielikuks pöördeks ja sellega ka uutele traditsioonidele.

Bundesveeri kiire areng ohustab rahu. Mõned sakslased pole rahul Föderatiivse Vabariigi seisundiga, leides, et see kui kaupu tootev ja relvastatud jõudusid omav riik teenib lõppkokkuvõttes võõraid huve. Nende uhkus kannatab selle all, kuidas Föderatiivset Vabariiki koheldakse. Nad tahavad, et ta taas saavutaks maailma silmis iseseisva suurriigi prestiiži. Nad ei lepi tema tähtsuse vähendamisega ja tahavad midagi enamat. Ent kust võtta see «enam»? See on võimalik vaid sel juhul, kui saadakse maailma vabaduse koostisosaks, võetakse osa selle vabaduse arendamisest ja jaatamisest. Ainult nii võib Föderatiivne Vabariik tõusta teda väärivale tasemele. «Enama» taotlemine teisel teel võib viia olemasoleva kaotamiseni, viia dikdatuuri ja militarismini, absoluutse suveräänsuse taotlemiseni ja lõpptulemusena krahhini.

Ainuüksi taotlus sõjalise jõu ja majandusliku võimsuse abil survet avaldada, isegi kui sõda ei taheta, kujutab endast ähvardust rahule.

Nii kaua, kui bundesveer NATO-sse kuulub, ei saa ta iseseisvalt tegutseda ka siis, kui ta seda tahaks. Ent juba praegu leidub inimesi, kes on pähe võtnud mõtte bundesveer NATO koosseisust välja viia ja iseseisvaks muuta, nagu seda Prantsuse armeega tegi de Gaulle. Kui see juhtub, muutub bundesveer veelgi suuremaks ohuks nii Föderatiivsele Vabariigile kui ka kogu maailmale.

Edasi, bundesveeri ei tohi mitte mingil juhul kasutada sakslaste endi vastu, ka survevahendina mitte. Revolutsioonilised liikumised ja ümberkujundused on vajalikud vabaduse säilimiseks. Jutt ei ole võltsrevolutsioonist putši näol. Silmas on peetud legaalseid revolutsioone kuni poliitilise üldstreigini välja. Putši likvideerimiseks piisab politseist. Ent kui politsei ise rahvaliikumisest osa võtab, siis kaotab vääralt funktsioneeriv riiklik organisatsioon oma õigused. Ja siis on kõige tähtsam see, et bundesveeri mitte mingil juhul ei kasutataks «korra» jaluleseadmiseks. Bundesveeri kasutamine rahva vastu või liikumiste vastu rahva hulgas, mida politsei ei suuda või ei taha jõuga maha suruda, tähendab vabaduse lõppu. Kus on garantii, et nii ei juhtu? Sõdurites, keda valdab vabaduse ja demo-

kraatia vaim ja kes keelduvad sõna kuulmast, kui neid püütakse kasutada nende kaasmaalaste vastu.

Me pole veel sel määral muutunud paremuse poole, et tunda end uuenenutena, et olla kindlad iseendas, oma vabadusearmastuses ning oma mõistuses. Me oleme veel suurel määral needsamad, kes me olime enne 1933. aastat ja natside võimutsemise aastail. Seepärast peame olema valmis äärmusteks. Minevikku mäletades tunneme hirmu iseendi ees. Me kardame meie rahvas uinuvaid jõudusid, mis sünnitasid selliseid õudusi. Minevik võib korduda, kuigi mitte endisel kujul, vaid teisiti. Valitsus ja armee võivad taas meeletusse langeda. Me oleme seda kõike kord üle elanud — soovimatust arvestada faktide ja tegelikkusega; üleüldist arukaotust; tungi äärmuste poole; uimastamist, mis sünnitas pimeda valmisoleku minna ükskõik missugustele ohvritele; ja lõpuks — täiuslikkuseni viidud tehnilist ratsionalismi, ühendatuna sama täiusliku poliitilise nürimeelsusega, mis taotleb võitu, mis mõtleb ilma igasuguse eesmärgita, puhtsõjalistes kategooriates, mis tarvitab omavoli rahva kallal, kellele see alguses koguni meeldib ja kes hiljem läheb alandlikult vastu oma hukule.

Meile räägitakse: ei tohi kahjustada rahvuse uhkust, ei tohi rahvast masendada nukrate faktide pideva meeldetuletamisega. Ei, on tarvis täit tõtt — ei mingit enesepetmist ega kahemõttelisust. Ainult siis võime tagasi võita oma seadusliku uhkuse ja võltsuhkuse kõrvale heita. Räägitakse, nagu tohtivat ühise eesmärgi huvides valetada, sest ilma selleta ei saavat praeguses olukorras elada. Ei, ainult siis, kui säilitame absoluutse aususe, võime saavutada pöörde paremuse suunas ning pääseda lõplikust hukkumisest.

Inimesed, kes bundesveeris planeerimisega tegelevad, võivad segadusse sattuda piiramatute võimaluste ees, mis sünnivad vahetpidamatult muutuvate keerukate küsimuste kogumis. Nad ei suuda vastust leida küsimustele, mis puudutavad sõjalist planeerimist tervikuna. Mida teha? Mis on lubatav? Mis ja millisel juhul on otstarbekohane? Mis on liigne või kasutu? Millel võib olla suur tähtsus sõja korral?

Mitte ükski neist probleemidest pole lahendatud. Igal juhul on tarvis neid kõigepealt lõpuni tunnetada. Iga sõdur, iga ohvitser ja iga kodanik peab tundma huvi rahvusvahelise olukorra vastu ja teadma, milles on bundes-

veeri mõte, sest seda teades võivad nad vastavaid järeldusi teha, aga see omakorda etendab teatavat kindlat osa sõja ja rahu probleemide lahendamisel. Nad on kohustatud osa võtma kõigest, mis soodustab rahu tugevdamist ja vastu seisma kõigele, mis võib viia sõjani.

Sellega püstitatakse küsimus bundesveeri vaimust, «seesmisest juhtimisest». Bundesveer on kohustatud täitma mitte üksnes riigi poolt püstitatavaid sõjalisi ülesandeid, vaid praktiseerima kõikjal õppetöö ja kasvatuse näol demokraatlikku ja liberaalset vaimu vastavalt riigi poolt esitatavatele nõudmistele.

Räägitakse, et armee ei saa olla parem sellest demokraatiast, mida ta teenib. Kui demokraatia olemust silmas pidada, siis on see nukker järeldus. Tegelikkuses saavad bundesveer ja valitsus üksnes ühiste jõupingutustega saavutada kõike seda, mis on vajalik kodanike vabaduse kindlustamiseks. Üksnes koos tegutsedes võivad nad saavutada pöörde paremuse poole ning asuda teele, mis viib taassünnile.

Armee huvides on, et tema «seesmise juhtimise» määraksid poliitikategelased, kes peavad armee ülesandeks vabaduse kindlustamist kogu maailmas ja mitte kitsaste rahvuslike huvide kaitsmist.

Parlamendi kõige tähtsamate ülesannete hulka kuulub kontroll bundesveeri, kindralite ja ohvitserikorpuse üle. Üks meie riigis eksisteeriva olukorra kõige kurvematest sümptoomidest peitub selles, et meil ei ole veel praegugi mõistetud selle ülesande tõsidust ja ühel juhul (Heye asi) ilmutati koguni abitust.

Kui bundesveeri nimetati riigiks riigis, kutsus see esile üldise protesti. Ärgu see käesoleval momendil olgugi tõsi. Kuid tõsi on see, et potentsiaalselt on bundesveer kõige tugevam riigi poolt heldelt finantseeritav organisatsioon, ainus, mis tugevasti jalgadel seisab. Kui mitte karta seda, et ta muutub riigiks riigis, kui mitte arvestada õppetunde Saksamaa ajaloost, siis kujuneb raskeks seda takistada.

VI. Välispoliitika

Inimkond on eksisteerinud viissada tuhat aastat ja võib-olla kauemgi. Ajaloos loendatakse kõigest kuut tuhandet aastat kõrgelt intellektuaalset loomingut ja katkematuid

traditsioone. Ja nüüd, teinud läbi viimase viiekümne aasta ettevalmistava perioodi, oleme — tänu tehnikasajandile — astunud tormiliste muutuste perioodi. Niisugust perioodi elab üle kogu inimkond. Hing jääb kinni, kui mõtled toimuvatele sündmustele ja näed iseennast selles ajaloo veekeerises. Kuhu me läheme? Kas hukatuse või inimkonna ja inimeksistentsi uue, praegu veel ähmase seisundi poole, arengu poole, mida on võimatu ette näha? Me ei tea seda. Tulevikuperspektiiv sarnaneb eesriidega kaetud pildile. Meie päevil pole midagi kindlat. Kõigest sellest hakkab kõhe.

Ajalugu õpetab meid, et inimesed pole peaaegu mitte kunagi tõsiselt mõelnud oma vastutusele inimkonna kui terviku eest.

Ajalugu ei sisenda optimismi. Pigem demonstreerib ta näiteid arutusest, juhuslikkusest ja absoluutsetest ebaõnnestumistest.

Tahtmatult tekib järeldus: me kordame minevikku, hävitame rumaluse ja kirgede sunnil iseenda — mitte teatud kindla korra ja kultuuri, vaid kogu kultuuri ning eksistentsi enda.

Meie taotlus viia maa peal ellu piiramatute võimaluste ideed, meie soov, et maailm eksisteeriks, ütleb meile: inimkond ei tohi end hävitada. Jeesus ja mõned muinasindia filosoofid olid maise eksistentsi suhtes ükskõiksed või suhtusid sellesse kui piinasse — kui millessegi tühisesse ja halba. Nad elasid teistes sfäärides ja ei vajanud ei maailma ega maist elu. Meie eksistentsi alused — seda tõestab praktikas meie tegelik elu — on hoopis teist liiki. Hukkumise probleemisse suhtume me teisiti.

Uue esimene ähmane element on järgmine: nähtavasti on aatomipomm teinud võimatuks sõja teda omavate riikide vahel. Sõjatehnika kõrge arengutase ei sunni mitte uueks sõjaks, vaid pigem rahuks. Ent kui see, mis algul tundub sunnituna, muutub rahvastele hiljem loomulikuks, teeb inimeksistents läbi muudatused. Kes meie ajal tegeleb välispoliitiliste probleemidega, peab tegutsema selles suunas, vastasel korral muutub ta kaasosaliseks järelemõtlematutes tegudes, mis viivad hukatusele.

Vaatleme algul rahvusvahelist olukorda tervikuna ja siis Föderatiivse Vabariigi välispoliitika küsimusi.

Praeguses rahvusvahelises situatsioonis seisab vabade kaineltmõtlevate rahvaste ees kaks sihti: rahu kogu maailmas — arvestades aatomiähvardust — ning vabadus — pidades silmas totalitarismi võimutsemise väljavaadet.

Enamik inimesi on alati rahu ihanud — ehkki teatud tingimustel. Meie päevil, erinevalt minevikust, tuleb taotleda rahu ilma igasuguste tingimusteta. Teisiti mõtlevad vaid need inimesed, kes on valmis mitte ainult oma elu kaardile panema, vaid ka oma rahvast ja kogu inimkonda enese järel kuristikku kiskuma. Sõda ei ole enam nagu varem otsarbekas vahend äärmiseks juhuks; ta viib täieliku purustamiseni ja on sellepärast muutunud mõttetuks.

Vabadus kindlustub eelkõige iga riigi piirides. Poliitilise vabaduse eest vastutavad kõik kodanikud. Selle tingimusteks on veendumus ja kindlustunne kõlbelis-poliitilises suhtes. See ei talu vägivalda ja saab pidevalt jõudu juurde vastastikusest mõistmisest. Teiste vabade rahvastega liitu astuma on võimelised üksnes need rahvad, kes on kindlustanud vabaduse enda juures, kuna nad on valmis lahendama kõiki probleeme läbirääkimiste teel ja mitte vägivalla abiga.

Kuid seoses sellega, et esialgu lähevad mööda vabaduse teed vaid mõned üksikud rahvad ja maailmas eksisteerivad vägivald ja totalitarism, muutub aktuaalseks küsimus: kuidas näeb tegelikkuses välja maailmapoliitika?

Meie ajal on iga rahva ja iga riigi huvid lahutamatud kogu inimkonna huvidest, sest oht inimkonna eksisteerimisele tähendab ohtu igaühele. Tingimustes, kus inimkonna globaalsed sidevahendid on sama täiuslikud kui varem saja kilomeetri ulatuses, kui igapäevane informatsioon on nii tõhus, et loob seose kõikide sündmuste vahele, kui juhtivad poliitikategelased võivad astuda vahetusse kõnelusse nii kiiresti, nagu elaksid nad ühes linnas, kui sõjaline strateegia on muutunud maailmastrateegiaks, — neis tingimustes peab iga riik, iga rahvas oma tegevuses silmas pidama kõiki probleeme kui ühtset kogumit. Igaühe ees, kes tegeleb poliitikaga, seisab küsimus: missugune rahvusvaheline situatsioon on meile elulise tähtsusega?

Ei tohi mõtelda ajutise edu ja eeliste kategooriates. Enne kui midagi ette võtta, tuleb alati endalt küsida: kas see on rahu huvides või peidab see ehk endas rahule ohtu?

Kas see soodustab poliitilist vabadust või on selles omavoli elemente?

Kuid käesoleval ajal relvastuvad kõik riigid rohkem kui kunagi varem. Kes seda ei tee, seda ähvardab oht muutuda teiste saagiks. Ka meie päevil tegutsetakse liiga tihti vabaduse vastu salaja, intriigide ja kavaluse abil. Antakse välja seadusi ja luuakse asutusi, mis sulgevad tee poliitilisele vabadusele.

Nõudmistega, millega pöördutakse otseselt inimkonna poole, ei saavuta midagi. Esialgu on inimkond ebasobiv objekt niisugustele nõudmistele. Kõige vastuvõetavam on riikide grupi ühendus, kus elatakse vabaduses ja peetakse oma eneseteostuse koostisosaks kogu inimkonna heaolu, see tähendab — tema eksistentsi säilitamist.

Esialgu ei ole kogu inimkonna ühtsuse idee veel liikumapanevaks jõuks. Mõned rahvad arvavad, et inimkond — see on nemad ise, ja vaatavad teisi rahvaid kas objektina, mida nad tahavad allutada, või siis näevad nende eksisteerimises ohtu, mis tuleb likvideerida kas nende rahvaste hävitamise või alistamise teel. Tõsi, seejuures kinnitatakse vastupidist.

Maakeral eksisteerib vaid kaks suurriiki — USA ja Venemaa. Suurriik olla tähendab omada faktiliselt täielikku suveräänsust, mille olemus seisneb selles, et ükskes neist suurriikidest oleneb, kas maailmasõda tuleb või mitte. Kõik ülejäänud riigid saavad pidada ainult lokaalseid sõdu. Ainult suurriikidel on aatomipommid, kusjuures vahe nende ja riikide vahel, kellel samuti on mõned suhteliselt väikesed pommid, suureneb.

Euroopa riikidel pole niisugust suveräänsust. Nad ei ole enam suurriigid. Selles peituvadki maailmaajaloolised muutused — Esimese maailmasõja, üleeuroopalise vennatapusõja resultaat; Euroopa, kes sel ajal valitses maailma üle, kes seisis maailma ajaloo keskpunktis, langes lõplikult tagaplaanile. Nüüd ei saa Euroopa riigid enam otsustada, kas minna või mitte maailmasõja riskile. Nad ei saa kehtestada rahu maakeral — see on USA ja Venemaa vahelise mitteavaliku liidu asi. Euroopa riigid saaksid pidada vaid lokaalseid sõdu suurriikide egiidi all ning nende loal. Muidugi oleksid need mõrtsukalikud ja nende endi jaoks mõttetud sõjad, kuid need ei kujutaks endast kaugeltki ohtu inimkonnale. Euroopa riigid võiksid saada tänu oma seesmise vabaduse arendamisele kas heaks või,

kui rääkida nende suures minevikus tehtud vigadest, halvaks eeskujuks.

Ka ühendatud Euroopa ei suudaks saada kolmandaks suurriigiks. Ent Euroopa liidus Ameerikaga kindlustaks Läänele maailma ajaloos ülekaalu, kui sellel suurel liidul õnnestuks kogu ülejäänud maailma suhtes teostada ühtset välispoliitikat.

Mis lähendab rahvaid ja mis tõukab neid üksteisest eemale, kuna pole veel aadet, mis ühendaks inimkonda?

Küllap on vist kõige levinumateks sidemeteks, millele tugineb vastastikune sümpaatia, kultuur ja religioon. Läänt ühendavad ikka veel ühised piibellikud ja antiiksed alused, Aasiat — hinduism ja budism, islamiriike Aasias ja Aafrikas — islam. Kultuuri ja moraali põlvnemise ühtsus lähendab rahvaid.

Areenile ilmuvad suured valgete, kollaste ja mustade rahvaste rassid. Kuigi seda püütakse vältida või koguni eitatakse, muutuvad rassiinstinktid tugevamaks leppimatu vaenu juurtest. Venemaa veendub selles oma kogemuste põhjal, mis tal on neegritega, keda ta kutsus Moskvasse õppima, ja mis veelgi hämmastavam — oma suhete põhjal hiinlastega. USA-s on neegriprobleem jõudnud peaaegu lootusetusse ummikusse majanduslike ja sotsiaalsete küsimuste läbipõimumise tagajärjel. Selle probleemi lahendamisel on eluline tähtsus ning sellel oleks määrav tähendus kogu maailma jaoks. Kuid otsustavaks faktoriks on poliitilise vabaduse taotlemine. Siin ei saa olla keskteed. Totalitaarsed riigid võivad oluliselt «liberaliseeruda», kuid riikidena jäävad nad põhimõtteliselt selleks, milleks nad on sündinud, kui ainult kunagi nende poliitiline printsiip põhjalikult poliitilise vabaduse suunas ei muutu. Vabad riigid lähevad aga endiselt vabaduse suunas, mida pole siiani saavutatud. Neid jälle ähvardab oht, et ühel ilusal päeval toimub samasugune pööre totalitaarse arengu suunas, nagu selle üle elas Saksamaa 1933. aastal.

Oleks viga arvata, et meie ajal saab kogu maailmas teostada poliitikat ühel tasemel, nagu oleksid kõik riigid ühesugused. Neil ei tule mingil viisil endasarnastega tegemist teha.

Ka lääneriikide liidud on oma iseloomult absoluutselt erinevad; eelkõige puudub selgeltväljendatud iseloom faktoreil, mis teevad liidud kas monoliitseteks või nõrkadeks, kestvaiks või ajutisteks. Nii püüab rahvusriik oma oportu-

nismis ära kasutada antud momendil eksisteerivat situatsiooni, lähtudes seejuures ainuüksi albist natsionalistlikust auahnusest, hüljates ühised huvid ka siis, kui neil on eluliselt suur tähtsus tema enda jaoks.

Radikaalsete muudatuste tunnuseks rahvusvahelises situatsioonis on diplomaatia iseloomu muutumine seoses bolševismi ilmumisega. Maneerid, tegutsemisviis ja propaganda on niisugused, et nad takistavad üksmeele saavutamist, mis oli omane mineviku diplomaatiale. Vana diplomaatia vormid on nüüd vaid fassaadiks, mis on määratud eksiteele viimiseks.

Kaugenägeliku poliitika peamisteks ülesanneteks ei ole antud hetkel enam materiaalsete hüvede suurendamine ega iga elujuhtumi vastu näiliselt kindlustatud tarbijate olemisõnn.

Lõppeesmärgi võiks formuleerida järgmise idee kujul: inimkonna rahumeelne ühtsus, mis on rajatud rohketele lepingutele, mis lõppkokkuvõttes hõlmaksid kogu inimkonda ja oleksid formuleeritud mitmesugustes variantides. On soovitav, et eksisteeriks võimalikult palju väikeriike, kelle jaoks majanduse huvides peab olema teatud miinimum ja vabaduse huvides — piiratud maksimum. Kuidas see igal üksikjuhul välja näeb, võib otsustada vaid üldjoontes, sõltuvalt geograafilistest näitajatest, ajaloolistest tingimustest, mis ka praegu mõju avaldavad, ja tehnilistest võimalustest. Soovitavat poliitilises suhtes saab väljendada ainult negatiivses vormis. Ja ei mingit üleilmset riiki ega ülemaailmset parlamenti: see viiks vältimatult diktatuuri ja totalitarismini; ei mingit ülemaailmset politseid: see looks tsentraliseeritud jõu, mis pärast armeede likvideerimist koondaks oma kätesse faktilise võimu ja kasutaks seda. Võimalik ja soovitav peitub arvukate lepingute võrgu loomises, mis rahulikul alusel ühendaks kogu inimkonna üheks tervikuks, ehkki olukord jääkski ebastabiilseks.

Pole olemas lõppeesmärki muutmatu seisundi näol. Inimene elab ajas ja ta eksisteerib vaid muutes ennast ja ümbritsevat keskkonda.

Esialgne eesmärk on veel vabade riikide ühendamine enesejaatuse nimel, et teostada teiste riikide suhtes ühist välispoliitikat. Nendega võivad vabalt liituda uued riigid, kes täielikult vastavad vajalikele tingimustele — on tingimusteta ustavad demokraatiale, konstitutsioonile ja sea-

duslikkusele, põhimõtetele, mis on nende kodanikele südamelähedased.

Teine esialgne eesmärk on USA ja Venemaa vaheline kokkulepe, mis keelab kõikidel teistel riikidel aatomipommi omada. Miks? Antud momendil eksisteerib kaks suurriiki — USA ning Venemaa, kolmandaks potentsiaalseks suurriigiks on Hiina. Hiina juba suudab toota aatomipommi, kuid ta ei ole veel muutunud aatomiriigiks. USA ja Venemaa keeld eksisteeriks mitte kui lepinguline akt kõigi rahvaste osavõtul, vaid kui vägivallaakt elu ja vabaduse säilitamise huvides. Praegu on see üldise hüve nimel võimalik. Vastavalt hiina poliitilise filosoofia printsiipidele mis eksisteerisid kaks tuhat aastat tagasi, seisneb kogu poliitiline tarkus aluste tunnetamises. Kui need alused sünnitavad kurja, tuleb nad juba kõige esimeses staadiumis kontrolli alla võtta, et takistada nende edasist arengut, või nad likvideerida.

Hind, mida tuleb maksta inimkonna päästmise eest, on kõrge: praktiliselt muutuvad mõlemad suurriigid maailma peremeesteks. Seda, et niisugust maailmavalitsust ei kasutata teiste riikide rõhumiseks, garanteerivad kaks asjaolu: esiteks on neid riike kaks ja kumbki ei luba teise anastajalikku tegevust; teiseks on mõlemad teatud määral küllastunud ega vaja vallutusi. Vastupidi — neil seisab ees veel tohutu töö oma hiiglaslikel sisseelamata territooriumidel.

Ent absoluutset rahutunnet ei saa olla. See on inimesele vastunäidustatud. Kui see saabuks, seaks see piiri inimese võimalustele ning inimene, sattudes liikumatusse, lakkaks olemast inimene. Iga eesmärk, isegi see, mis näib lõplikuna, on üldiselt võttes ajutine.

Rahvusvahelises situatsioonis, kus suveräänsed on ainult kaks suurriiki, kus rahu tagamine maailmas on seni faktiliselt ainult neist olenenud ja tõenäoliselt, kuigi mitte absoluutse kindlusega, oleneb ka tulevikus, kerkib küsimus: missugune peab olema väikeriikide välispoliitika, et tagada rahu ja vabadust ja sellega ka enda olemasolu? Vastata tuleb nii:

väikeriigid peavad liituma ühega kahest suuriigist. Üksnes siis on nad kaitse all;

nende suhted riik-garandiga peavad olema liitlaste suhted. Suurriik ja kaitsealused riigid peavad võitma üksteise usalduse, sest ainult siis võivad nad üksteisele kindlad olla;

pole olemas enam mingit neutraliteeti, sest mitte ükski neutraalne riik ei saa käesoleval ajal kaitsta oma suveräänsust teisiti kui relvajõul;

sõja ja rahu küsimused otsustatakse väliste jõudude poolt väikeriikide osavõtuta. Kui nad ise sõda peavad, siis ainult sellepärast, et suurriigid seda soodustavad või sellega lepivad, kusjuures nad saavad pidada ainult lokaalseid sõdu ja ainult tavaliste relvadega.

Euroopa väikeriikidele on väga tähtis küsimus: kas sõda Euroopas saab lokaliseerida, nagu see oli siiani teiste sõdadega maakeral? Vastusest sellele küsimusele sõltub nende riikide relvastus ja teised sõjalised ettevalmistused. Lokaalse sõja võimalikkus Euroopas on uskumatu, kuna sel juhul astuksid viivitamatult sõtta USA ja Venemaa, kes teistel juhtudel hoiduksid niisugusest sammust. Kumbki neist riikidest ei loovuta Euroopat teisele.

Kuid puudub igasugune kindlus selle suhtes, et Euroopas säilib rahulik olukord. Kui Föderatiivses Vabariigis saavutavad ülekaalu sõjakad tendentsid, siis pole välistatud temapoolsed vägivallaaktid eesmärgil hõivata endised Saksa territooriumid Idas. On peaaegu võimatu, et niisugused aktsioonid jääksid lokaalseteks. Sellesse probleemi on USA ja Venemaa huvid segatud sellisel määral, et nad kas teevad sõjale lõpu või puhkeb maailmasõda.

Euroopa väikeriikidel pole õigust sõda pidada. Praeguses rahvusvahelises situatsioonis oleks niisugune sõda meeletus ka siis, kui seda peetaks tavaliste relvadega. Sõda viiks sõdivate poolte hukkumisele ja kasvaks tõenäoliselt välja maailmasõjaks.

Kõikides riikides hellitavad eurooplased ikka veel illusioone, mis on seotud katsetega võita tagasi endised, igaveseks kaotatud positsioonid. Niisuguses rahvusvahelises olukorras räägib vana-euroopa riiklik natsionalism vastu Euroopa rahvaste ees seisvale ülesandele.

B. FÖDERATIIVSE VABARIIGI VÄLISPOLIITIKA

Föderatiivne Vabariik, nagu kõik teisedki Euroopa riigid, võib vaid sel juhul omada poliitilist eneseteadvust ja väärikust, kui ta vabade rahvaste ühenduse aktiivse liikmena tegutseb ühistes huvides. Tema olemasolu mõte on

Lääne ühtsuses. Konflikti korral säilitab see ühtsus prioriteedi.

Need, kelle käes on võim, parlamendisaadikud, poliitikategelased, ajakirjandus, peavad rahvast pidevalt informeerima tegelikust situatsioonist maailmas. Kui seda ei tehta ja tõde koguni varjatakse, jääb rahvas illusioonide ja soovide stiihia meelevalda — kui ta just ei pane tähele oma publitsistide häält, mis on kaheldav, kuna publitsistidel on mõju vaid üpris kitsastes ringkondades.

Föderatiivses Vabariigis võib täheldada, seda osalt laiatarbekaupade tootmise suurenemise tulemusena, tendentsi poliitika «normaliseerimisele». Kokkuvõetuna tähendab see, et unustatakse maailmas valitsev olukord. Poliitiline tegevus vaikuseperioodidel kuulutatakse «normaalseks», lühiajalisi ja pinnapealseid nähtusi hinnatakse kui tegelikkust ennast. Siis kasutatakse need pinnapealsed nähtused ära parteilistes huvides ja üksikute poliitikategelaste karjääri huvides. Poliitika muutub intriigide ja väljapressimiste puntraks, kusjuures kaob asja olemus. Välispoliitika muutub jäigaks, ta jõuab lootusetusse ummikusse, püstitab võimatuid taotlusi ja kaotab igasuguse sisu. See juhtub nii sellepräast, et mõõdutunde kaotanud suur poliitika, mis seab enda ette kõrgeid eesmärke, ei saa edu omada.

1. Mida on Föderatiivne Vabariik võimeline korda saatma välispoliitika valdkonnas? Nagu näitab ajalugu, on kuni viimase ajani pärast lüüasaamisi ja territoriaalseid kaotusi tärganud soov revanši saada — kaotatu tagasi võita. Viimase ajani normaalseks peetu on aatomipommi ajastul muutunud teatud mõttes kuritegelikuks. Meie päevil kujutavad endise poliitilise ajaloo resultaadid, mis väljenduvad uutes riigipiirides, endast midagi lõplikku. Maakera on jagatud. Rahvad, kes omavad tohutuid territooriume, terveid mandreid, on priviligeeritud seisundis. Väikeriigid oma tillukeste territooriumidega peavad leppima sellega, mis neil on. Ainuke alternatiiv on maailmasõda, aatomisõda, inimkonna häving.

Tuleb võtta sündinud faktina ja tunnistada hitlerliku Saksamaa poolt vallapäästetud sõja resultaati — uusi piire. See pole karistus, vaid vägivalla poolt sünnitatud vägivald. Vägivallaga võidetud vägivallatsejal tuleb maitsta oma vägivaldse tegevuse vilja.

2. Kes ise on hävitanud igasuguse õiguse, see ei saa

pärast esitada õigusele tuginevaid taotlusi, viidates minevikule, mille juurde ei saa tagasi pöörduda. Kuivõrd võitja armust on talle jäetud elu ja võitja ei vastanud tema Oświęcimile uue Oświęcimiga, peab ta oma uue elu rajama sellele, mis on.

Õiguslike nõudmiste taga, mis on suunatud võitja poolt vägivaldselt kehtestatud uute piiride vastu, peitub taotlus uuteks vägivallategudeks. Õigused, mis kaotati vägivalla rakendamise tagajärjena, ei ole enam õigused. Rahu ei ohusta mitte see, kes hoiab kinni vallutatust, vaid see, kes nõuab kaotatu taastamist. Kes tahab rahu, peab tunnistama fakte, sest neid ei saa vägivaldselt muuta.

Kõigi kodanike vastutusest riigi, kaasa arvatud kuritegeliku riigi tegevuse eest kasvab välja paratamatus leppida reaalsete resultaatidega ja näha oma tulevikku nende resultaatide valguses. Kui «rahu ja vabaduse tingimustes» saabki midagi muuta, siis tuleb seda avalikult põhjendada, ilma õiguslike taotlusteta, mõistlikul alusel läbi arutada ja seejuures mitte püstitada ühekülgseid nõudmisi.

Föderatiivsel Vabariigil, kuivõrd ta on osa endisest Saksamaast, mis lõhestati okupatsiooniriikide tahtel ja kuivõrd ta on tingimusteta kapituleerunud Saksamaa järglane, ei saa olla õiguslikke pretensioone. Potsdami kokkulepe on kokkulepe võitjate vahel, aga mitte kohustus võidetu ees. Loota tulevase rahukonverentsi peale, mis töötaks välja rahulepingu, on mängimine tühjade lootustega. Kui seda lepingut möödunud kahekümne aasta jooksul veel ei ole sõlmitud, siis nüüd ei sõlmita teda ammugi. Rahu tehti ilma selletagi.

Sõda lõi uued juriidilised eeltingimused ja neid ei määranud kindlaks mitte lepingud, vaid sõja tagajärg. Neid resultaate ei saa õiguslikult põhjendada — nad muutusid ise uue õiguse aluseks.

Sellele on vaid üks alternatiiv: territoriaalsete piiride muutmist, mida praegu tahetakse saavutada «rahu ja vabaduse tingimustes», võib sisuliselt saavutada, kui selleks vaid võimalus avaneb, vägivalla teel. Pretensioonid, mida esitatakse seal, kus nad on kohatud, kujutavad endast sõjakaid akte, mis varjavad püüdu vägivallale «õiguse» nimel, kuivõrd nõudja on esialgu jõuetu.

Nõudmisi esitatakse otse ohjeldamatu energiaga: nad tuginevad, nagu väidetakse, «muutmatule» õigusele. Kuid

ei saa olla seaduslikke nõudmisi seal, kus poliitiline situatsioon rajaneb sõjalisel vägivallal. See, kes astub välja niisuguse situatsiooni vastu, viitab minevikust tulenevale õigusele, millele sõda on lõpu teinud, kuna võitja muudab oma õigusega oma võidu seaduslikuks. Juriidiline argumentatsioon on siin kohatu. Asi ei ole seaduslikuks muutmises ega süüdistustes. On vaid üks alternatiiv sellele, mis on muutunud sündinud faktiks: kas taotleda uut vägivalda või leppida olemasolevaga.

Väärad nõudmised saavad takistuseks igale võimalusele kehtestada tõeline rahu. Föderatiivses Vabariigis väidetakse, et Oder—Neisse liini säilitamine ja taasühendamisest loobumine ohustavat rahu. Ent tõeliselt ohustab rahu ju ainuüksi see fakt, et Föderatiivne Vabariik ei taha tunnistada hitlerliku Saksamaa tegevuse tagajärgi, samuti kõigi sakslaste vastutust selle tegevuse eest. Potentsiaalne sõjaoht peitub territoriaalsete muudatuste taotlemises, samal ajal kui need, kes neid territooriume valdavad, tahavad kehtivate piiride säilimist. Sõjaoht ei ähvarda mitte nende poolt, kes soovivad säilitada kehtivaid piire, vaid nende poolt, kes tahavad neid muuta.

On tarvis mõista järgmist: see fakt, et juhtivad poliitikud nõuavad Saksamaa 1937. aasta piiride taastamist (üks minister esitab avalikult nõudmisi Sudeetide kohta ja teda ei võeta selle eest kohalt maha; ümberasustatute organisatsioonid nõuavad valitsuse osavõtul ja toetusel oma kodumaa tagastamist), ei ole mitte ainult provokatsioon idariikide vastu, vaid tugevdab ka nende umbusku, nende minevikukogemustele tuginevaid kõige tõsisemaid kahtlusi Saksamaa suhtes. Loomulikult ei suuda nad unustada kurja, mida on neile teinud Saksamaa ja nad teavad, milleks ta on võimeline.

Kinnitus, et taasühendamisest loobumine ohustab rahu, võib tähendada üksnes järgmist: Föderatiivne Vabariik ohustab rahu. Ta teostab poliitikat «jõupositsioonilt», et kunagi saavutada oma eesmärk vägivallaga: sõjalise survega, mis võib lõpptulemusena sõjani viia.

Taasühendamise taotlus erutab kõiki Euroopa riike (USA-d see ei häiri). Läänes rahustatakse ennast, toetades seda taotlust formaalselt ja teades, et seda iial ei täideta. Idale ja ka Prantsusmaale tähendab taasühendamine, mis taastaks Saksamaa võimsuse, kõsmaari.

3. Õiguslikud nõudmised toetuvad üldtunnustatud «rahvaste enesemääramise» printsiibile.

Esialgses tähenduses on enesemääramine õigus, mille saavad vabad inimesed, ohverdades võitluses väljasttuleva vägivalla vastu oma elu ja varanduse, võideldes vabaduse eest ja luues poliitilist ühiskonda, mis on rajatud kodanike vabaduse printsiibile. Enesemääramine, mis kasvab välja vägivallavastasest võitlusest, ammutab oma jõu seesmisest poliitilisest vabadusest.

Meie päevil aga vaadeldakse enesemääramist kui inimlikku õigust üldiselt, mis peab olema antud igale rahvale. Ühest küljest on see «õigus» koormav. Ta nõuab, et rahvad, kel pole praegu vähimatki ettekujutust poliitilisest vabadusest ja kes ei oska seda teostada, oleksid vabad. See on sama julm, kui näiteks tavalises elus nõuda, et inimene oleks vaba, ehkki ta ei ole selleks võimeline ja vajab tegelikult, et talle ulatataks käsi ning ta talutataks ettevaatlikult vabaduse poole. Teisest küljest on enesemääramise õigus kingitus mittevabadele inimestele, kes ei tea, mida selle kingiga peale hakata (nagu inimesed, kes võitsid loteriil terve varanduse ja kes siis, kui joovastus möödus, jäid endiselt vaesteks ja pealegi veel rikutud inimesteks). Kink mitte ainult ei tee neid vabadeks, vaid vastupidi — nad satuvad diktatuuri valitsemise alla ja hävitavad üksteist. Nad on ohuks igasugusele vabadusele maailmas. Kingitus niisuguse enesemääramise «õiguse» näol muutub inimese usaldamise farsiks. Unustatakse, et vabadust saab võita üksnes vabaduse läbi, et teda on vaja ikka jälle ja jälle kätte võita. Tõde on see, et vabadus on inimese eesmärk ja vale on arvata, et see eesmärk on juba saavutatud.

Nende kahe äärmuse vahel on tohutult palju võimalusi. Nii võib teatud grupp elanikkonnast hääletamise teel otsustada, missuguse riigi alla kuuluda või otsustada näiteks iseseisvaks riigiks saada. Niisugused hääletused on end vahete-vahel õigustanud, kuna nad soodustasid rahu tugevdamist; nii oli siis, kui hääletamine toimus neutraalsete riikide kontrolli all, sest ilma kontrollita hääletuse tulemusi tavaliselt võltsitakse. Otstarbekaks ja edukaks kujunes hääletamine Saarimaal, kui Prantsusmaa oli andnud selleks nõusoleku. Valdava enamuse vastu seisis tühine arv vastuhääletanuid. Hiljem ei põhjustanud see vähemus mingeid raskusi. Rahvahääletusest keeldumisel võivad olla

rängad tagajärjed, nagu see juhtus näiteks siis, kui Bismarck keelas rahvahääletuse Elsass-Lotringis ja India ei lubanud referendumit Kašmiiris. Palju oleneb sellest, kas territoorium, kus toimub hääletamine, on kindlate piiridega. Juba piirid ise määravad palju. Kui piirid on nii kindlad kui Saarimaa piirid, siis pole probleem keeruline. Kui piire määravad sõjalised ja poliitilised ning mitte rahvuslikud või keelelised faktorid, siis säilib kauaks vaenulik element — tugevad vähemusgrupid, kes referendumil lüüa said. Kui piiride tõmbamine on keelte ja rahvaste segunemise tõttu hoopis võimatu, siis tekivad alaliste rahutuste kolded, vaenulikkus, sõjaoht, nagu juhtus näiteks nende riikidega Idas, mis tekkisid pärast Esimest maailmasõda enesemääramise printsiibi alusel. Niisugustel juhtudel ei õnnestu garanteerida vähemuse kaitset, kuna puudub riigi alust moodustav poliitilise vabaduse idee nagu see, mis näiteks Šveitsis liidab ühtseks riigiks nelja keelt kõnelevad rahvad.

Milline koht on enesemääramise printsiibil Föderatiivse Vabariigi poolt esitatavas taasühendamise taotluses? Kõigepealt tuleb märkida, et siin ei saa juttugi olla mingist kangelaslikust enesemääramisest alustrajava riikliku vabaduse idee vaimus. Ei Lääne- ega Ida-Saksamaa ole vaba enesemääramise produktideks. Nad loodi välisriikide poolt vastavalt väga erinevatele riiklikele printsiipidele, mis on omased Läänele ja Venemaale.

Enesemääramine riikliku kuuluvuse valikuna on võimalik üksnes sel juhul, kui mõlemad riigid, mille vahel valitakse, on nõus tunnistama hääletamise tulemusi. Vastasel korral ei ole see juriidiline küsimus, vaid poliitiline jõuküsimus.

Me pooldame referendumit Ida-Saksamaal (poleks õige läbi viia ühist referendumit Lääne- ja Ida-Saksamaal, sest hääletamise tulemusi vaadeldaks vältimatult kui surveavaldust Lääne-Saksamaa poolt). Ent kuivõrd suhtumine sellise referendumi läbiviimise «õigusesse» on jõuküsimus, ei saa seda lahendada juriidilise küsimusena. Nii et kui suurriigid, antud juhul Venemaa ja USA, ei jõua kokkuleppele referendumi läbiviimise kohta neutraalse poole kontrolli all, jääb meil faktiliselt üle vaid suu pidada. Reaalset olukorda arvestades peame aitama idasakslastel saavutada maksimaalset isiklikku vabadust ning võimalikult kõrget elatustaset. Enamale pretendeerida tähendab

loota jõule, varjates ennast ühepoolsete õiguslike nõudmistega.

4. «Minevikust ülesaamine» leiab oma väljenduse mitte unustamises, mitte «häbitundes» mineviku pärast, mis varjab salajast andestamist, vaid üksnes otsustavas pöördes, muuhulgas sõja tagajärgede tingimusteta tunnistamises. See tähendab piiride tunnistamist, mis on küll vägivaldsed, ent see vägivald on vastus teisele, mitte millegagi õigustatud vägivallale, mis toetus Saksamaa ülekaalukale võimsusele. See välistab selle, mida Esimese maailmasõja lõpul ütles üks silmapaistev sakslane. Kui temalt küsiti, mida teha lüüasaamise korral, vastas ta: esimesest päevast peale valmistuda uueks sõjaks. Kui Föderatiivne Vabariik tahab rahu, tunnistab ta oma poliitilisi eesmärke kindlaks määrates vältimatult järgmisi faktoreid:

a) Oder—Neisse liin on lõplik. Territooriume Idas asustavad poolakad, kellest pooled on seal sündinud. Sellepärast on need territooriumid neile kodumaaks:

b) Nõukogude okupatsioonitsooni * eriline seisund on lõplik, kuni seda tahab Venemaa.

Katsed mõlemad eksisteerivad reaalsused läbirääkimiste objektiks muuta, keeldumine nende tunnistamisest ettekäändel, et nad on «järeleandmised», katse neid kategooriliselt eitada — seda kõike Venemaa ja tema liitlased mitte üksnes ei tunnista, vaid hindavad ka kui ohtu rahule. Kui me tahame idanaabritega rahu ja — niipalju, kui see võimalik on — sõprust, siis ei tohi me rääkida õiguslikest pretensioonidest. Partner ei tunnista ega saa tunnistada niisugust õigust, sest seda ei eksisteeri.

5. Oder—Neisse liini tagustelt aladelt ümberasustatuile on langenud ränk liisk. Kodumaa kaotamine on tragöödia. Mul on tulnud seda kuulda mitte ainult sakslastelt, vaid ka paljudelt saksa präitoluga juutidelt, kes olid pagendatud Saksamaalt aladele, mille elanikkond kõneles teist keelt. Nad ei unusta, et nad on kaotanud kodumaa ega tunne ennast veel praegugi uuel kohal kodus olevat. Alles järgmisel põlvkonnal on teistsugused tunded. Ümberasustatute lastel on uus kodumaa.

6. Selle asemel, et asjatult nõuda taasühendamist, peavad läänesakslased abistama idasakslasi, kaaluma, kuidas seda teha.

---

* Nii nimetab Jaspers mõnikord Saksa DV-d. — Toim. märkus.

Läbirääkimised paadunud diplomaatide meetodil, kus vaikitakse maha järeleandmised, mida lõpuks siiski võiks teha ja kus algusest peale esitatakse maksimaalseid nõudmisi — kõik see ei vii kuhugi välja ega lahenda põhiküsimusi. Kuidas siis niisugusel juhul talitada?

On tarvis luua uus situatsioon vastavalt uuele poliitilisele seisundile, luues ühtlasi eeldused, mis on kasulikud kõigile asjasthuvitatuile.

Föderatiivse Vabariigi praegune poliitika mõjub negatiivselt idasakslaste elatustasemele ja takistab olukorra võimalikku liberaliseerimist Ida-Saksamaal. Poliitika, mis on mõeldud tegelikult vaid kujutlustes eksisteerivaile sakslastele, tekitab üksnes kahju reaalselt elavaile sakslastele.

Me peame Ida-Saksamaale majanduslikku abi osutama, et ta saavutaks heaolu maksimaalse taseme. Praegune poliitika, mis on suunatud sellele, et majandussidemeid idatsooniga kasutada vaid survevahendina, ei anna midagi. Ta teeb kahju sakslastele Idas. Föderatiivse Vabariigi poliitika, mis järgib saavutamatut sihti — taasühendamist — on illusoorne. Ta ei sea oma eesmärgiks osutada idasakslastele tegelikku abi.

Taasühendamisest ehk nagu nüüd öeldakse, ühtsuse taastamisest, tuleb loobuda. Meile piisab võimalikult suurest vabadusest ja isiklikust elust ning heaolust.

Ent meil pole õigust sekkuda vahetult Saksa DV siseasjadesse, meil pole õigust nõuda teistelt, et nad teostaksid vabadusepoliitikat. Nad peavad seda tegema ise. Lääs ei tohi mitte midagi nõuda ega mitte millessegi vahele segada.

Me peame nägema vahet totalitaarse riigi ja kommunistliku riigikorra ning elulaadi vahel, mis on elulaadiks idariikidele ja mida me peame austama kui eksisteerivat fakti. Me ei tohi osutada abi riigipöörde teostamiseks, me ei tohi seda isegi soodustada.

Tuleb lahti öelda Hallsteini doktriinist. See doktriin on kett, millega me oleme ise oma poliitika aheldanud, takistades tema aktiivsuse arenemist. Niisugune doktriin on juriidilise abstraktse mõtteviisi resultaat, mille abil sa niikuinii ei saa muuta olemasolevat reaalsust ja millega sa vaid takistad võimalikke ja soovitavaid muudatusi.

Kas me peame Saksa DV-d tunnustama? Mulle näib, et see oleneb hetkest, millal antud küsimus esitatakse. Nii

kaua kui Berliinis on piiril müür ja traattõkked, ei saa me Saksa DV-d tunnustada. Ent kui tänu meie poliitikale nad likvideeritakse ning avatakse vaba liiklus üle piiri, siis vastaks Saksa DV tunnustamine tekkinud situatsioonile. Mõlema riigi sakslased saaksid siis vabalt suhelda ning poleks mingit vajadust kuuluda ühte riiki — illusiooni, mis muudab faktilised poliitilised võimalused olematuks.

Edasi tuleb Ida-Euroopa riikidele ja Saksa DV-le sisendada veendumust, et Läänest ei ähvarda neid ükski oht. Need riigid tahavad säilitada eneste juures kommunistlikku majandusvormi; ehkki igaüks omamoodi, ent nad ei saa kapitalismi liitlasteks Venemaa vastu.

Praegused jutud «väikestest sammudest» lähenemise suunas (Ida-Euroopa riikidele), millele järgnevat «keskmised sammud», on tühi loba. Niisuguse lobisemisega tahetakse näidata, et on juba astutud sellele teele. Tegelikult see nii ei ole.

Hea tahte korral võiksime seada jalule idariikidega sõbralikud suhted. Möödub aeg ja kui me hakkame teostama teistsugust, veenvat poliitikat, hakkavad nad meid usaldama.

7. Lahendamatuks jääb esialgu vaid üks probleem. Lääne-Berliin ja Föderatiivne Vabariik ei tunnista iialgi Berliini müüri. Ta võib aga kaduda üksnes siis, kui muutub tarbetuks.

8. Väljavaated rahu kindlustamiseks kasvavad enneolematult, kui me tunnistame kehtivaid fakte ja teeme vastavad järeldused, kusjuures me ei jää seisma poolel teel, vaid läheme lõpuni. Meie praegused taotlused ja nõudmised võivad rahuüritusele saatuslikeks saada. Kui arvesse võtta sakslaste pöörasust ja nende sõjalist võimsust, sisendavad nad kasvavaid kahtlusi. Kes ei lepi sellega, mis tal on, see on kõigi silmis rahu vaenlane ja ta on tõepoolest rahu vaenlane. Ent kui väljaspool kahtlusi seisvaks reaalseks faktiks saab teistsugune Saksamaa, siis saame me ise vabamateks, kaovad vaenulikkuse põhjused ja Euroopas on rahu tagatud.

Räägitakse, et püüd taasühendamisele on fakt, et kogu rahvas tahab seda. Ent kui arukust ilmutada, siis võib muuta nii poliitikute seisukohta kui ka seda, mida peetakse rahva sooviks. Arukusest üksi aga ei piisa, et muuta niisuguseid reaalsusi nagu geograafiline asend, suurte ter-

ritooriumide valdamine, kasulike maavarade olemasolu, rahvaarv, aatomirelva faktiline omamine.

Räägitakse ka seda, et ka vaenlaste soov takistada taasühendamist ja Oder—Neisse piiri muutmist olevat kõigest faktor. Seda olevat võimalik muuta, kui venelased ise ilmutavad seda, mida nad meilt nõuavad — mõistlikkust. On vaja ainult visadust: venelased muutuvad mõistlikeks, kui nad näevad, et me endis kindlaks jääme. Ent põhiline erinevus ju ongi selles, et venelased tahavad piire säilitada, aga meie neid muuta. Ühed tahavad säilitada seda, mis neil on, aga teised saada seda, mida neil ei ole. Praeguses rahvusvahelises situatsioonis on rahu säilitamise tingimuseks *status quo* tunnistamine. Seda mitte tunnistada tähendab ohustada rahu.

Väites, et rahu Euroopas on tagatud üksnes taasühendamise tingimusel, püstitatakse tegelikult nõudmine, mis ohustab rahu. Endistel aegadel võis sõda igal hetkel appi võtta. Nüüd on sõda moraalsetel ja poliitilistel kaalutlustel muutunud võimatuks. See muudab asja täielikult.

Poliitikud, kes astuvad välja Saksamaa taasühendamise poolt, arvestavad Lääne liitlasriikide abiga, ehkki selline abi on mõttetu ja tegelikkuses ei saa läänеliitlased seda osutada. Kui näis, et liitlased seniajani tunnistasidki Bonni nõudmist 1937. aasta piiride taastamise kohta, siis oli see viisakusakt, kuivõrd liitlased mõistavad, et niisugune eesmärk on absoluutselt saavutamatu. Loota vormelile «ainult rahulepingu alusel», tähendab panuse tegemist võimatule ja mittetasuvale asjale. Ent viimasel ajal on liitlased hakanud rahulolematust ilmutama. Kõige järgi otsustades avaldatakse meile survet ja Föderatiivsel Vabariigil tuleb ühel ilusal päeval järele anda, muidu isoleeritakse ta täielikult ning teda hakatakse pidama ohtlikuks rahurikkujaks, kes on takistuseks pinevuse lõdvenemisele ja rahu kindlustamisele kogu maailmas.

Välisminister Schröder tegi hiljuti iseloomuliku avalduse: «Rahuaade on tõrjunud tagaplaanile taasühendamise probleemi. Üha raskemaks muutub teostada taasühendamise poliitikat...» Sellele võib vastata: aga kas taasühendamine on tähtsam kui rahu kogu maailmas? Kui rahu tagamine tehakse sõltuvaks taasühendamisest, muutub püüd taasühendamisele ohuks rahule. «Taasühendamine rahu ja vabaduse tingimustes» — need on kõigest sõnad. Nad peidavad endas ohtu rahule. Me ei tohi ennast petta:

taasühendamise nõudmine on Ida silmis vaenulik akt. Kas võib Idalt oodata või temalt nõuda, et ta vaatamata minevikusündmustele ja neile häältele, mis meil praegu kostavad, ei tunneks rahutust Föderatiivse Vabariigi suhtes, kes pealegi pole põhjalikult muutnud oma poliitikat idariikide suhtes? Kui ma olen oma teele takistuse loonud, siis ma pean selle ka kõrvaldama, muidu ei saa ma edasi minna.

Poliitika, mille aluseks on üheaegselt nii rahu kui taasühendamise nõudmine, meenutab lapse käitumist kaupluses: ta tahaks saada prääniku ja samaaegselt mitte kulutada raha.

9. Kangekaelselt mitte tunnistades Oder—Neisse liini ja mitte loobudes taasühendamise soovist, oleme sattunud niisugusesse poliitilisse ummikusse, et meie välispoliitika mitte üksnes ei liigu paigast, vaid teda ähvardab ränk lüüasaamine, ebasoovitav ja täis raskeid tagajärgi.

Nüüd, pärast nii arvukaid möödalaskmisi, on inimesed, kes on alati vaikinud ja kellel pole seetõttu suurt autoriteeti, piki Oder—Neisset kulgeva piiri tunnistamise poolt. See sünnib asjaolude survel.

Nähtavasti pole veel kõik kadunud, ei ole vaid vajatehtud otsust tingimustega ümbritseda. Ta peab olema ammendav ja selge. See otsus on moraalselt ja poliitiliselt tõhus ainult sel juhul, kui ta on absoluutselt vabatahtlik, ja siis aitab ta radikaalselt kaasa ka taasühendamise probleemi lahendamisele. Alles pärast sellise otsuse langetamist muutume me seesmiselt vabadeks. Ainult sel juhul me loome Ida-Euroopa riikidega sõbralikud suhted. Meie liitlased ohkavad kergendusega ja kaob põhjus, mis sundis neid kasvava seesmise ärritusega meie tegevust jälgima. Loonud sõprussuhted oma idanaabritega, kindlustame omale selle, mis meil on ning tugevdame oma positsioone. Me oleme lihtsalt kohustatud tunnistama Saksamaa poolt vallapäästetud sõja tulemusi, kuna riigi tegude eest vastutavad kõik sakslased, isegi süütud, sest nad on selle riigi kodanikud.

Üksnes vabalt langetatud otsus käib kokku väärikustundega, ainult see sünnitab sõbralikke suhteid. Vastupidi — otsus, mis on langetatud vastu tahtmist ja surve all, on alandav, see ei ole poliitiliselt tõhus, sest ta ei kõrvalda umbusku Föderatiivse Vabariigi vastu ega hirmu tema ees.

10. Kõik Föderatiivse Vabariigi kodanikud tahavad jul-

geoleku tagamist. Seda lubavad talle kõik parteid ja iga valitsus.

Julgeoleku mõistel on olenevalt sellest, kas peetakse silmas välis- või sisepoliitilist aspekti, erinev sisu. Kui jutt on (sisepoliitilises suhtes) poliitilisest või isiklikust vabadusest, põhiõigustest, siis kaotab julgeoleku idee, kui seda kasutatakse põhiõiguste kärpimiseks, igasuguse mõtte. Julgeoleku tagamiseks määratud abinõud muutuvad absurdseiks, kui nad likvideerivad selle, mida nad on määratud kaitsma. Kui jutt on (välispoliitilises suhtes) sõjalisest julgeolekust, siis see tähendab: lubamatud on teod ja taotlused, mis kahjustavad väikeriigi julgeolekut ja seega ka rahu. Meie julgeolek saab olla garanteeritud mitte juba rahuajal loodud sõjalise organisatsiooniga, vaid üksnes kogu läänemaailma ja tema poliitika raamides. Salajane püüd rakendada vägivalda kaitse organiseerimise ettekäändel õõnestab seda julgeoleku tagamise poliitikat. Väär on tendents saada sõltumatuks Lääne julgeolekusüsteemist. Meie päevil ei eksisteeri printsiipi, nagu võiks loota ainult iseendale. Kas me seda tahame või ei, kuid me peame lootma teistele nii, nagu nemad loodavad meile.

11. Föderatiivne Vabariik ei suuda end üksinda kaitsta, üksinda oma julgeolekut tagada. Ta poleks selleks võimeline ka siis, kui teda abistaksid Prantsusmaa ja Inglismaa. Julgeoleku tagamiseks sellisel määral, nagu see kaasaegsetes tingimustes üldse võimalik on, võib Föderatiivne Vabariik loota ainult USA-le. Sellest tuleb teha vastavad järeldused. Ehkki me peame osa võtma välispoliitiliste küsimuste otsustamisest, tuleb meil tunnistada USA hegemooniat. Ameerika rahvusvahelised poliitilised huvid on ka meie huvid.

Me võime ükskõik kui palju õudust tunda Ameerika teguviisi üle ja selle üle, mis seal toimub, ent pole teist riiki, kes suudaks meid kaitsta.

Ameerikas eksisteerivad vabaduse poliitilised jõud, mis ähvardustele vaatamata on säilitanud oma mõju riigi revolutsioonilise moodustamise aegadest XVIII sajandil ja eksisteerivad praegu teistsugusel kujul, vastavalt kaasaegse massiühiskonna tingimustele. Ameeriklaste hulgas võib vast kõige sagedamini kohata inimesi — ehkki nad on vähemuses —, kellega saab mõistlikku juttu rääkida. Seal on sõltumatuid inimesi rohkem kui kusagil mujal.

Ameerikas püstitatakse teadlikult ja lahendatakse võit-

luses kaasaja inimkonna suuri probleeme — rassiprobleemi, teise tööstusliku revolutsiooni (enne automatiseerimist) probleemi. Keegi ei tea, kuhu see välja viib ja kuidas neid probleeme lahendada. Kuid Ameerikale on omane mõistuse energia, kõrvuti seal eksisteerivate võimsate tumedate impulssidega, mis ei tegutse, muide, mitte ainult seal, vaid peaaegu kõikjal maailmas.

Absoluutse suveräänsuse taotlemine sünnitab Föderatiivses Vabariigis vastuolu. Praegust rahvusvahelist olukorda arvestades, näeb niisugune rahvuslik poliitika, mis oma rahvuse absoluudi tasemele tõstab, välja kui enesetapp. Talle pole omane see suurus, mis teda kunagi, vabastussõdade perioodil, iseloomustas. Olles rajatud minevikku läinud ühiskonna meetodeile ja arusaamadele, on niisugune poliitika auahne ja ebatõenäoline. See, mis kunagi oli ühiskondliku teadvuse elemendiks, tuleb nüüd kõrvale heita.

12. Suhetel Ameerikaga on absoluutne prioriteet suhete ees Prantsusmaaga. Adenauer eksis, öeldes: Atlandi pakti suhtes pole lahkarvamusi, kuid meile on vaja, et sõprusleping Prantsusmaaga ei jääks paberilipakaks, et seda ellu viidaks, kuna Prantsusmaa on meie naaber ja sellepärast on meil kaitsealastes küsimustes ühised huvid. Nii võib rääkida üksnes niisugune poliitikategelane, kes vaatleb riike XIX sajandi vaimus — nagu nuppe malelaual. See sünnitab üldist umbusku. Ameerika heidab de Gaulle'i poliitika kõrvale kui poliitika, mis on läbi imbunud natsionalistliku romantika ja tühisele faktilisele jõule tugineva albi auahnuse vaimust. Selle tagajärjeks on, et siis, kui jutt on Läänele elulise tähtsusega arukatest abinõudest, kerkivad üles alalised raskused. Võimatu on käia üht jalga de Gaulle'iga ja säilitada samal ajal usalduslikke suhteid Ameerikaga. Atlandi pakt on Ameerika liit Euroopa riikidega, kes tunnistavad tema faktilist prioriteeti. Võimatu on seada ühele pulgale liitu Ameerikaga ja liitu Prantsusmaaga. Kõikide lahkhelide juures peab Ameerika meie jaoks säilitama prioriteedi. Üksnes sel tingimusel usaldab ta meid. Ent jutt pole prantsuse rahvast, vaid käesoleval hetkel võimuloleva de Gaulle'i poliitikast. Täpselt samuti ei väljendanud ka Adenauer, kuni ta oma ametikohal oli, saksa rahva tahet, mis olevat talle teada olnud, vaid teostas oma isiklikku poliitikat. Jutt ei ole prantsuse või saksa rahva tahtest, vaid välispoliitikast, millega nad

peavad leppima isegi siis, kui de Gaulle'i poliitika teeb kahju Prantsusmaa välispoliitikale ja Adenaueri poliitika — sellest peale, kui ta pöördus ära USA-st — Föderatiivse Vabariigi omale.

De Gaulle'i bluff, kes tegi näo, nagu suudaks ta meid oma väikese pommiga kaitsta, on naljakas. Kas me võime loobuda USA hegemooniast, mis meile ainsana garanteerib tegeliku kaitse. de Gaulle'i hegemoonia kasuks, kes pidas veaks seda, et Saksamaal lubati taas relvastuda?

Me eksisteerime tänu USA-le, kes on meie jaoks palju teinud ja sellega ära teeninud, et me oleksime talle ustavad. Me ei või oma tegevuses lubada kaksipidisust ega tohi leppida millegi USA suhtes vaenulikuga. Me ei saa USA-sse ja Prantsusmaasse suhtuda ühtmoodi: eelkõige USA ja alles siis, Ameerika hegemoonia raamides — sõprus ja liit Prantsusmaaga. Vältimatu alternatiiv on niisugune: kas tingimusteta hegemoonia ja kaitse USA poolt või mitte. Me võime kas võita usalduse või, teostades ebajärjekindlat kurssi, kaotada igasuguse usalduse ja jääda isoleerituks.

Adenauer, kes nagu paljud teisedki vanad poliitikategelased, mitte ainult ei mõtelnud keisriaegsetes kategooriates, vaid oli osav võtetes, mis on parlamentaarses riigis vajalikud võimuletulekuks, rääkis «Saksamaa sissepiiratusest». Milles on siin asi? Kuni 1914. aastani põhjustas seda piiramist ärevus seoses võimsa sõjalise riigi tegevusega, kelle upsakas valitsus lubas endale solvavaid kallaletunge kõikide teiste riikide vastu. Nüüd aga on see selle resultaat, et võimatu on tõsiselt võtta föderaalvalitsuse illusoorset välispoliitikat — keegi ei taha sellega oma käsi siduda. Föderatiivne Vabariik isoleerib ennast ise, keegi ei piira teda sisse.

13. Ma kordan, et läänemaailm suudab vaid sel juhul enda eest seista, kui ta on oma välispoliitikas kogu ülejäänud maailma suhtes ühtne. Eneseteostamine on võimalik Ameerika faktilise hegemoonia all kõigi liitlaste osavõtul küsimuste otsustamisest. Ainult Ameerika suudab Föderatiivset Vabariiki kaitsta.

Praegu pöörduvad läänеriigid tagasi oma vanade rahvusliku suveräänsuse printsiipide juurde. Missugune rumal poliitiline lühinägelikkus! Nad tahavad Ameerikast sõltumatud olla. Suhtlemises ülejäänud maailmaga juhindub igaüks neist oma isiklikest huvidest ja mitte kogu Lääne

huvidest. Nad peavad võitlust — sageli üksteise vastu — mõjuvõimu pärast, kasusaamise nimel — täpselt nii nagu koloniaalajastul.

Rahvusvahelises poliitikas seisab USA teelahkmel. Nähtavasti ei suuda ta enam kaua hoida oma positsioone Vietnamis, aga see tähendab — ka Ida-Aasias. Küsimus on vaid selles, kuidas ja kuhu ta taandub, kusjuures mitte nõrkusepositsioonilt, vaid oma initsiatiivil, ja kui riik, kes on oma jõudu demonstreerinud. USA-s on levimas seisukoht, et Ameerika ei saa ega tohi olla «maailma sandarm». Mil kombel peab USA lahkuma mittevabadest riikidest, kus tegelikult tema kohalolekut heaks ei kiideta — see on meetodi ja iga üksiku sammu küsimus, kusjuures kõik oleneb olukorrast.

Nagu ma juba rääkisin, on Föderatiivse Vabariigi enda huvides oma välispoliitilised huvid siduda USA omadega. Kui USA ja Venemaa keelaksid kõikidel teistel riikidel aatomipommi omada, siis oleks Föderatiivse Vabariigi huvides sellega nõustuda. Kokkulepe USA ja Venemaa vahel saavutatakse mitte tema selja taga, vaid kõikidest riikidest mööda minnes. USA ja Venemaa vahelised vastuolud kõikides poliitilise vabaduse küsimustes ja nende kooseksisteerimise vajadus garanteerivad selle, et me jääme vabadeks oma sisepoliitikas, kasvatuse ja kultuuri küsimustes, oma tavades ja elulaadis. See kõik oleneb meist endist.

On tarvis täie selgusega rõhutada järgmist: lääneriikide liit USA hegemoonia all on vajalik vabaduse säilitamise nimel. Ent see liit eksisteerib ainult välispoliitikas, teiste riikide suhtes. Sisepoliitikas on iga riik, iga rahvas vaba. Eksisteerib veel ka lääneriikide ühtne «sisepoliitika», eeskätt majandusküsimustes. Siin ei ole mingit hegemooniat. Siin on võimalik võitlus, mis nagu üksikute riikide raameski, võib olla reguleeritud mõistlike läbirääkimiste teel ja kus lahkhelide korral pole välistatud ka kõige väiksemate riikide ühepoolsed aktsioonid. Tõsi, niisugused aktsioonid on äärmiselt ebasoovitavad. Välispoliitilise hegemoniaalse liidu süsteemis on otstarbekad konsultatsioonid ja lepingud neis sfäärides, kus leidub ühiseid huvisid.

Tulen teema juurde tagasi. Föderatiivse Vabariigi sõjaline poliitika ja selle strateegilised kontseptsioonid võivad mõtet omada ainult ühtsuse olemasolu korral, Ameerikaga ühise kontseptsiooni vastuvõtmise kujul, mille loo-

misest ka meie osa võtaksime. Juhinduda üksnes oma soovidest ja oma poliitikast tähendab ohustada rahu.

Kuid praegu avaldatakse õhkkonnas, mil Lääs laguneb kiiresti võistlevateks, natsionalistlikust vaimust läbiimbunud osadeks, mitmesuguseid arvamusi Atlandi liidu ja NATO kohta. Nende liikmed ei taha jääda endisesse seisundisse. Nad nõuavad suuremat iseseisvust ja astuvad välja USA vastu.

Esialgu me veel ei saa olla maailmakodanikud. Ent me võime end tunda nagu vabade riikide ühenduse kodanikud. Siis prevaleerivad vabadusejaatuse ühised huvid üksikute riikide isiklike huvide üle.

Üheks vormiks katsuda USA sõltuvusest pääseda on ühtse Euroopa loomise taotlus, mis oleks USA suhtes suveräänne ja muutuks kolmandaks suurriigiks USA ja Venemaa kõrval.

Kõik tõelised eurooplased tahavad Euroopa majanduslikku ja poliitilist integratsiooni, mis oleks vastandatud natsionalismile. Seda tahab ka USA, sest ühendatud Euroopa oleks liidus kindlamaks partneriks kui Euroopa väikeriigid, kes elavad pidevate omavaheliste lahkhelide õhkkonnas. Sõltumatuks kolmandaks suurriigiks, kes suudaks ise enda eest seista, Euroopa ei muutuks. Ka ühtse Euroopa eksisteerimise garantii on liidus USA-ga.

14. Tuleb teha vahet ühelt poolt kahe aatomisuurriigi ja teiselt poolt kõigi ülejäänud riikide vahel. Viimastele on omane tendents seda erinevust mitte tunnistada.

Läänеriikide omavahelised lahkhelid ja lahkelid USA-ga algasid juba siis, kui märgati, et venelaste kallaletungi korral Berliinile USA mitte ainult ei kavatse kohe aatomipommi käiku lasta, vaid määrab ka tähtaja, mille jooksul aatomisõda tuleb ära hoida, ehkki tavaliste relvadega, mis on Föderatiivse Vabariigi ja Saksamaale paigutatud liitlasvägede käsutuses, oleks võimatu venelaste ülekaalukate jõududega toime tulla. Bundesveeri koosseisu suurenemisega on olukord nähtavasti muutunud. Kuna maakera paljudes kohtades peetakse kohutavaid sõdu tavaliste relvadega ilma aatomipommide kasutuselevõtmiseta, võib ka Föderatiivne Vabariik saada kistud purustavasse lokaalsesse sõtta, milles venelased ei kasuta aatomipommi, aga Ameerika hoidub aktiivselt vahele segamast.

Siit saab selgeks, et Föderatiivne Vabariik tahab osa võtta aatomipommi kasutamise otsustamisest, et teostada

ise hirmutamispoliitikat, mis oleks kaitseks ka tavaliste vahenditega peetava laastava sõja vastu. Analoogiline probleem seisab kõikide aatomirelva mitteomavate riikide ees.

Probleem näib lahendamatuna. On võimatu kokku sobitada aatomirelva omavate riikide piiramist kahe riigiga (mis päästaks inimkonna tuumasõjast) osavõtmisega julgeoleku autonoomsest garantiist, mille võib anda aatomisuurriik. Erinevus kahe, ainsatena sõna otseses mõttes suveräänse riigi ja teiste riikide vahel on ületamatu.

Vaid osaliselt lahendab küsimuse Ameerika ettepanek anda liitlastele õigus osa võtta aatomirelva kasutamise arutamisest. Kuid õigus osa võtta arutamisest ei tähenda õigust osa võtta otsuse langetamisest. Lõppkokkuvõttes langetab selle ainult aatomiriik ise. Kui Föderatiivne Vabariik langeks tavaliste relvadega varustatud armee kallaletungi ohvriks Idast ning ta hävitataks, siis võiks USA tagasi lükata tema nõudmise aatomirelva kasutamise kohta, sest tema jaoks võrduks sõda enesetapmisega.

Kõikide aatomirelva mitteomavate riikide saatuseks on riskeerida tavaliste sõdade puhkemise võimalusega. Aatomiriikidel ei ole õigust ja nad ei tahagi pidada sõda teineteise vastu. Nad eelistavad julgeolekut. Teiste vastu võivad nad tegutseda vaid tavaliste relvadega.

Riikide püüdu ise aatomirelva omada võib seletada. Nad arvavad, et ainult see relv võib tagada nende julgeoleku, sest siis võivad ka nemad hirmutada, kui nende aatomijõud on tõepoolest piisav gigantide hirmutamiseks. Ent selle soovi rahuldamine kahjustaks veelgi enam rahu maailmas, sest paljudele riikidele ei saa kindel olla. Aru kaotades ja omades võimul Hitleri taolist inimest on nad võimelised mõttetuteks tegudeks ning tõmbavad oma hukkumise korral kõik kaasa. Pidades meeles Hitleri aegade õppetunde, ei suuda me nii kiiresti hakata usaldama Saksa riiki ning olla kindlad, et minevik ei kordu.

Suhteliselt kõige suurema julgeoleku tagab kõikidele aatomirelvade leviku piiramine kahe riigiga ja liit vaba maailma eksisteerimise nimel.

Eitav moment, mida ei saa välistada, peitub võimatuses ära hoida tavaliste relvadega peetavaid sõdu. Selle vastu eksisteerib vaid üks vahend — võimsus tavalise relvastuse baasil, mis võtaks potentsiaalsel vastasel himu kallaletungida ning samuti kindel veendumus selles, et ka antud

riik ei astu mitte mingil juhul välja esimesena isegi mitte soodsate tingimuste korral ja siis, kui seda nõuavad sõjaväelased.

15. Situatsioon maailmas paneb judisema. Kuid selles situatsioonis me elame. Teha nägu, nagu seda ei eksisteeriks, tähendab ilmutada lühinägelikkust. Niisuguse positsiooni hukatuslikud tagajärjed on vältimatud. Situatsiooni tuleb hinnata seisukohalt, et see võib muutuda; tuleb silmas pidada olukorras peituvaid võimalusi — see sisendab lootust ja ergutab aktiivsele sekkumisele.

Ma kordan põhiseisukohti:

Sõda päästeti valla meie süü läbi ja me kaotasime selle, kusjuures niisugusel maailma ajaloo perioodil, mil sõda rohkem kui kunagi varem peidab endas üleilmse katastroofi ähvardust. Sõda ei tohi enam olla.

Me peame moraalselt ja poliitiliselt leppima meie poolt vallapäästetud sõja tagajärgedega. Vastasel korral oleme me rahu vaenlased.

Meil on väike territoorium ja see fakt annab ennast üha rohkem tunda seoses tehnilise progressi ja selle progressi resultaadina üha uute loodusrikkuste kasutuselevõtmisega. Praegune majanduslik olukord Föderatiivses Vabariigis, kes on kahe suurriigi järel maailmas kolmandal kohal, on ajutine ega saa olla lähtepunktiks kaugesse tulevikku suunatud poliitikale.

Meil ei ole ega saa olema aatomirelva nagu USA-l ja Venemaal. Kõige enam, millega me nähtavasti võime arvestada, on selle relva andmine meile USA alalise kontrolli all ja tingimusel, et otsuse selle kasutamise kohta võib langetada üksnes USA. Võimalik, et me saame õiguse osa võtta aatomiprobleemide otsustamisest, nende arutamisest, ent meile ei anta iialgi iseseisva otsustamise õigust.

Ainult USA saab meid kaitsta. Ent alates sellest ajast, kui venelastel on kontinentidevahelised raketid ja nad võivad hävitada Ameerika linnu, ei kavatse Ameerika aatomirelva kasutada, kui ainult teda ennast miski ei ähvarda. Ta ei lähe riskile saada hävitatud Föderatiivse Vabariigi või Euroopa kaitsmisel. Siit tuleneb «paindliku vastuse» teooria — selleks juhuks, kui venelased peaksid vallutama Lääne-Berliini, ründama Föderatiivset Vabariiki, Euroopat. Põhiideks on luua vaheaeg, ära oodata, püüda edasiliikumist takistada poliitliste vahenditega. Vaieldamatu on see

fakt, et me oleme kaitsetud, kuna USA ei riski meie pärast oma eluga. Ka meie ei suuda end kaitsta, kui valmistume kasutama jõudu. Niisugustel ettevalmistustel on mõtet vaid kogu Ameerika planeerimise raamides tervikuna.

Meie püüd ennast võimaliku kallaletungi vastu kaitsta on mõistetav. Meil räägitakse, et talumatu on oleneda nende kaitsest, kelle peale ei või loota; on tarvis, et me suudaksime ennast ise kaitsta; kuna meil aatomipomme ei ole, siis vajavat me õigust neid pomme käsutada; me olevat määratud hukkumisele, kui me niisugust õigust ei saa.

Kuid reaalne olukord on selline, et üksinda tegutsedes ei suuda me oma elu kaitsta. Selles sõltume me endiselt USA-st, kellele jääb lõpliku otsuse õigus ka sel juhul, kui me saame õiguse osa võtta küsimuste arutamisest.

Sõja korral Euroopas satub Föderatiivne Vabariik läänemaailma kaardil piiriala seisundisse, nagu seda 1914. a. oli kogu Saksamaa suhtes Ida-Preisimaa. Algul tuli Ida-Preisimaast loobuda ja ta muutus lahingutandriks. Sama, ent palju kohutavamalt, juhtub tõenäoliselt ka Föderatiivse Vabariigiga. Olles rinderajooneks ja lahinguväljaks, hävitatakse ta nähtavasti täielikult.

Mida me saame oma julgeoleku tagamiseks teha?

Esiteks peame mitte sõnades, vaid konkreetsete tegudega ja siiralt teostama tingimusteta rahupoliitikat.

Teiseks on meil vaja olla liidus USA-ga selle sõna kõige laiemas tähenduses. Oma tegudega peame sel määral, kui see meist sõltub, võitma USA absoluutse usalduse. Võrreldes selle liiduga — ainsaga, millel on meie jaoks otsustav tähtsus —, peavad igasugused muud liidud jääma alluva ossa. Usaldus võib aja jooksul muutuda sõpruseks. Muidugi ei tohi me oodata, et meie sõbrad lähevad meie päästmiseks enesetapule, ent siiski võime me arvestada nende niisuguse poliitikaga, milles nad püüavad vältida halvimat ning ei unusta oma plaanides meid.

Peab olema pime, et mitte näha kõiki neid faktoreid, meeletu — et neid oma plaanides ja tegudes mitte arvestada.

Niisuguses situatsioonis peame me maailmas, mida me ei suuda muuta, leidma oma eksisteerimise vormi.

Kui me jääme kangekaelselt oma teostamatute ja rahuürituse vaenulike plaanide juurde ja kuulutame oma

nõudmised Idale «möödapääsmatuiks», siis on sellel meie jaoks saatuslikud, hukatuslikud tagajärjed.

Tuleb osata leppida võimalikuga, pidades silmas vabadust meie riigis — see on meie kätes — ja rahu, mille nimel me võime palju ära teha. Me loobume oma võimsuse suurendamisest, sest see meie olukorda põhimõtteliselt ei muudaks. Me ei muutu enam iialgi suurriigiks.

Tuleb muutuda osaks ühtsest tervikust. Kuna suveräänsus selle sõna endises tähenduses on lõplikult kaotatud, peame täiesti teadlikult temast loobuma. Leppida sellega, mis on — nimelt selles on tõeline väärikus; alusetud taotlused on aga valelikud ja naeruväärsed. Astuda selle vastu, mis on, ja seada oma eesmärgiks midagi muud ainult sellepärast, et nii tahetakse, on vääritu.

On tarvis tunnetada fakti, et eksisteerib üleüldine hädaoht, mida me ei suuda likvideerida. Ei tohi anduda ei banaalse õnne meeleoludele ega põhjusetule hirmutundele. Saksa rahvas tahab elada tõe maailmas, aga mitte illusioonide maailmas ja ta ei taha kaotada mõõdutunnet, mis ülendab inimest.

Me tahame mõista oma saatuse mõtet. Ajaloolise tegelikkuse tingimustes on inimese suurus tema mõõdukuses.

VII Resümee ja perspektiivid

Põhjalik muudatus Föderatiivse Vabariigi sise- ja välispoliitikas ei saa sündida tema ühe või teise osa muutmise kujul. Edu võib tuua üksnes tema muutmine tervikuna. Ei saa isoleerida üksikuid koostisosi, sest siis kaotavad nad oma mõtte.

Meie vabaduse printsiipide alusel ja vabaduse saavutamise eesmärgil teostatava poliitika huvides on vajalik vabade kodanike demokraatliku riigi loomine. Selline poliitika nõuab täielikku kontrolli ja avalikkust ning ta on kokkusobimatu isevalitsuse ja diktatuuriga ning seetõttu ka seadustega, mida võetakse vastu «erakorralise siseolukorra» puhuks: ta ei salli elu militariseerimist. Sellel poliitikal on määrav tähtsus aktiivsete kodanike ja sõltumatu, ent vastutustunnet omava isiksuse vaimse arengu jaoks. Ta õpetab mõtlema ning nõuab võimet otsustusi teha.

Rahvusvahelises sfääris peab tema eesmärgiks olema

rahu hitlerliku sõja tagajärgede tunnistamise alusel. See poliitika peab omama täielikku usaldust. Vabadus ja rahu võivad eksisteerida üksnes vastastikuses seoses ja tõearmastuse tingimusel.

Poliitiline kontseptsioon, mis võib eksisteerida üksnes ühtse tervikuna, on üksikküsimustes ise liikuv, muutudes koos situatsiooni muutumisega maailmas. Seoses tehnilise, industriaalse ja ühiskondliku arenguga on tarvis üldprintsiipe reetmata näha üksikus uue elemente. Sedamööda, kuidas süvenevad rahvas ja tema juhtides mõistlikkuse alged ja arukad taotlused, muutuvad üha selgemateks ka printsiibid.

Föderatiivne Vabariik elab fantastiliste kujutluste maailmas. Ta viitab õiguslikele nõudmistele. Föderatiivne Vabariik on sattunud lootusetusse ummikusse, kust ta võib pääseda üksnes sel juhul, kui ta teostab põhjaliku pöörde, tunnetab asjade tegelikku olukorda ning seab oma poliitika kindlale, aga mitte fiktiivsele alusele.

Praegusele välisministrile ei tule ette heita mitte seda, et ta omistab Ameerikale esmajärgulist tähtsust, vaid vastupidi — seda, et ta teeb seda kõhklevalt ning ei muuda põhjalikult poliitilist kurssi. Ta ei ole ise kindlalt veendunud ega suuda seepärast ka saksa rahvast lihtsas tões veenda. Tema välispoliitika erineb tema vastaste poliitikast vaid üksikute nüanssidega ja teisejärgulistes küsimustes.

Näib, et praegu ei mõista seda ükski poliitik Föderatiivses Vabariigis. Kes aimab, ei julge seda öelda, eelistades mitte midagi näha. Teised riigid näevad seda, kuid eelistavad vaikida. Föderatiivne Vabariik isoleerib ennast ise selles mõttes, et keegi ei saa tema poliitikat toetada ja ta jääb üksindusse. Nii et jutt ei ole Föderatiivse Vabariigi sissepiiramisest (nagu oli Saksamaaga enne 1914. a.), vaid egoistliku mõttelaadi poolt teostatavast enese sissepiiramisest, mis avaldub välispoliitikas. Niisugust positsiooni ei saa ükski riik jagada. Ei saa olla mingit usaldust Föderatiivse Vabariigi vastu.

Föderatiivse Vabariigi poliitikud tegutsevad juhuselt juhusele, juhindumata ühestki ideest: püstitavad vääraid eesmärke, püüavad kavaldada, lasevad end šantažeerida, taluvad ning unustavad ruttu ühe alanduse teise järel. Omamata ei põhimõttelist ettekujutust poliitilisest olukorrast maailmas ega vabariiklikku riigi kontseptsiooni, ei

arvesta nad eksisteeriva reaalsusega ega taotle vabadust. Nad ei ilmuta initsiatiivi, nad üksnes reageerivad võõrale initsiatiivile, alluvad juhuse tahtele, selle asemel et juhust suurte poliitiliste eesmärkide saavutamiseks kasutada. Niisugune teguviis on andetu ja poliitiliselt mõttetu.

Eksisteeriva reaalsuse ning vabaduse ja rahu printsiipide seisukohalt vaadatuna pean enda poolt öeldut loogiliselt vajalikuks, kuigi Föderatiivses Vabariigis praegu eksisteerivate arvamuste foonil võib see absurdsena näida. Ent tarvitseb vaid selle üle paljudel mõtlema hakata, kui asjad, mis algul lükati tagasi kui absurdsed, võivad muutuda millekski iseenesest mõistetavaks. Ma tean, et ei öelnud midagi uut. Sakslased ei ole nii rumalad, et mitte näha elementaarseid asju, ehkki nad nendest avalikult ei räägi. Nii oli keisri päevil, nii oli ka 1918. aastal — siis rääkis ainult Max Weber niinimetatud revolutsioonist kui «verisest karnevalist» ja teda ei tahetud avaldada ajalehes «Frankfurter Zeitung». Nii oli ka Weimari vabariigi ajal ja natsionaalsotsialismi päevil (siis oli see seletatav terrori ja surmaohuga). Nii on lood ka praegu.

Poliitilises ajaloos ei valitse mõistuslikkus. Goethel olid kõik põhjused ajalugu põlata. On üpris võimalik, et kõik lihtne ja järjekindel on loogilisest ja faktilisest seisukohast õige. Ent nii kaua, kui tuleb tegemist teha «irratsionaalse», tegelikkusele vasturääkiva rahvuslikku või ideoloogilist laadi fanatismiga, võib mõistlikku poliitikat teostada ainult sel juhul, kui võetakse arvesse ka neid, mõistusele vasturääkivaid elemente. Selles raamatus sisalduvate konstruktsioonide ja tähelepanekute nõrk külg seisneb selles, et neis on ebapiisavalt näidatud terve mõistuse puudumist kogu selle koletislikus ulatuses. Ent kõigi oma puuduste juures on niisugused konstruktsioonid vajalikud, kuna nad aitavad paremini näha ja lahti mõtestada seda, mis toimub.

Võib-olla langeb kõik kokku. Kui võtta arvesse, et tänini on kõik, ka suur, hukkunud täiesti ilmsete vigade tõttu — olgu need vead siis tehtud kas suures poliitikas või elulaadis endas, praktilises majandustegevuses või moraalisfääris —, siis ei ole välistatud, et kogu inimkond liigub mööda teed, mis viib enesehävitamisele. Mõtlev inimene peab niisugust võimalust silmas pidama ja siis ta saab aru, mis inimene on ja mis ta võib olla. Siis paistab kõik

õiges valguses ja lühinägelikud ja võltsid käibetõed kaovad.

Ent inimesel, kui ta tahab oma eksistentsi algeid tunnetada ja elada, pole õigust meelt heita. Ta võib minna koos nendega, kes austavad inimväärikust ja on seisukohal, et mõistlikkuse algel on vähemalt väljavaateid eduks. Ei ole välistatud, et inimene saab lõppude lõpuks võitu antimõistusest temas endas.

PÄRAST 1965. AASTA SEPTEMBRIVALIMISI

Arvukatest suurtest probleemidest, mis seisavad uue valitsuse ees, peatun vaid mõnedel.

Esiteks peab finantsreform viima riigi eelarve tasakaalustamisele. Praegu enam ei esine seda, mida varem nimetati riigi pankrotistumiseks. Sellele kohale on asunud inflatsioon. Abinõusid, mida varem kasutati ähvardava pankrotistumise vastu, tuleb nüüd rakendada inflatsiooni vastu. Printsiip on siin lihtne, ta on tuttav kõigile: ei tohi kulutada rohkem, kui teenid ja erakorraliste asjaolude puhuks tuleb luua tagavarasid. Kulutused peavad olema põhjendatud ja mõistlikud ega tohi teenida valijate ülemeelitamise eesmärki. Kõige selle vastu ei vaidle keegi.

Finantsreform peab olema sügav ja radikaalne ning takistama valitsusel ülejõu elamast. Niisugust reformi suudavad teostada üksnes tugev valitsus ja oma vastutust tunnetav parlament, kes kõikide ja kõige huvides lähevad välja populaarsuse kaotamise riskile.

Seda on raske teha. Seepärast tuleb karta, et isikud, kes vastutavad finantspoliitika eest, rahulduvad ebaefektiivsete abinõudega ja esitavad selle vähese, mis on tehtud, erakordse saavutuse pähe.

Kui valitsus kokku ei hoia, ei tee seda ka rahvas. Tegelikult on hoiuste kogunemine praegu nii tähtsusetu, et vaatamata majanduslikule õitsengule ületab nõudmine pakkumise. «Mida ma pean kokku hoidma?» küsib lihtne inimene. «Inflatsioon õgib kõik mu säästud.» Kokku hoida saab vaid see, kes on võimeline raha materiaalsetesse väärtustesse mahutama. Ent elatustase muutub üha ebakindlamaks. Ebasoliidsuses annab eeskuju valitsus. Kantsleri moraalijutlused («rohkem kokku hoida», «rohkem töötada»), kusjuures ta ise teeb või lubab teha vastupidist, on muutunud ebakõlbelisteks.*

* Silmas on peetud endist kantslerit L. Erhardit. — Toim. märkus.

Kõikidele moralistidele on omane naiivne, oma tegude ja impulsside suhtes ebakriitiline käitumine, millega kaasneb ebaausus otsustustes ja hinnangutes. Mõnda aega võivad nad eksiteele viia, kuid tõde ilmneb ikkagi.

Selle asemel, et üldsõnalisi moraalijutlusi pidada, peaks föderaalkantsler ütlema: meie — minu eelkäija ja mina — oleme viimastel aastatel ja koguni vahetult enne valimisi suuri vigu teinud. Me kahetseme seda ja tahame nad parandada. Me lubasime ettevõtjatele liiga palju. Lubatu tuleb annulleerida. Me alustame iseendist, esinduskulude ja föderaalvalitsuse kulutuste vähendamisest. Arvuliselt ei ole seda palju, kuid sel on sümboolne tähendus kui eeskujul. Siis peame me nõudma, et sedasama tehtaks kõikjal.

Teiseks leiab nähtavasti aset ettevõtjate võimsuse ja nende poolt riigile avaldatava mõju edasine kasvamine. Tõsi, ametiühingud võitlevad, taotlevad töötasu pidevat tõstmist ning töölistele ja teenistujatele tehtavate soodustuste laiendamist. Muide, selle tulemusena muutuvad nad nagu valitsuski üheks hindade tõusmise faktoriks. Peale selle on ametiühinguliidrid nii sama võimuahned kui ettevõtjad ja poliitikud. Nende taotlused ulatuvad kaugele väljapoole nende ees seisvate ülesannete raamidest. Praeguse juhtkonna juures võib neid kahjuks usaldada niisama vähe kui ettevõtjaid.

Puudub organ, kuhu kuuluksid asjatundlikud, objektiivsed ja õiglased inimesed, kes poleks mitte ühegi parteiga seotud ja kes tunneksid hästi küsimusi, mis on seotud töötasu tõstmisega ning tööliste ja teenistujate osasaamisega kasumist ja kapitalist. See on võimalik üksnes sel juhul, kui ettevõtjaid kohustatakse seadusandlikul teel andma sellele organile avameelselt andmeid nende operatsioonide kohta, mida praegu varjatakse, ja lubama tal teostada kõikvõimalikku juurdlust. Praegu on ametiühingutel raske läbirääkimisi pidada, sest nad ei tunne täpselt reaalset olukorda ja rajavad kõik oletustele. Nimetatud ametiühinguorgan peaks omalt poolt hoidma saladuses talle teatavaks saanud fakte üksikute ettevõtete tegevusest. Tal oleksid volitused objektiivselt põhjendada õiglasi nõudmisi ning ettevõtjaid, töölisi, teenistujaid ja poliitikategelasi neis veenda.

Ainult selline valitsus, mis seisab kõrgemal kitsalt parteilistest huvidest ja tendentsidest, suudaks luua niisugu-

se organi, millel oleksid vastavad õigused, ja lülitada sellesse silmapaistvaid inimesi, kes ei oleks parteide liikmed.

Kolmandaks tuleb «erakorralise siseolukorra» seadusi vaadelda kui põrgusünnitisi, nende rakendamisele tuleb iga hinna eest vastu astuda. Nende seaduste tagajärjeks on see, et tulevikus kaotab Föderatiivne Vabariik lõplikult vabaduse.

Neljandaks on käesolevast ummikust pääsemiseks vajalik radikaalne välispoliitika muutmine. Tekib küsimus: millal lõpuks jätavad valitsus ja suured parteid ümberasustatute liitude toetamise ja nendega arvestamise? Muidugi pole tarvis neid ära keelata, kuid vallandada tuleks need ministrid, kes nende liitude eesmärke avalikult seaduslikeks tunnistavad. Vabas riigis peab olema lubatud ideede vaba võitlus. Vägivalla kasutamine on välistatud. Seal, kus ümberasustatute liitude poolt loodud õhkkonnas leiavad aset vägivallaaktid, on vaja karme abinõusid, kuid mitte liitude endi vastu, kui nad ei ole otsesed süüdlased, vaid nende innustajate vastu. Valitsusel, kes kiidab heaks seda, mida ta sisepoliitikas valesti tõlgendab ja välispoliitikas eitab, pole maailmas usaldust. Ta on nõrk ja alistub igasugusele vägivallale, kui selle taga seisab enam-vähem laiade ringkondade arvamus.

Valitsuse ja tema esindajate kasvatuslik tähtsus on väga suur. Me veendusime selles Wilhelmi ajal ja hiljemgi.

Praegu on muutunud printsiibiks: see, mida tehakse ülal, peegeldub kogu rahva kõlbelises käitumises. See, mida praegu föderaalvalitsus ja parlamendiliikmed teevad, õigustab Föderatiivse Vabariigi iga kodanikku, kes sedasama teeb. Et valitsus ei hoia kokku, ei järgi ka pankade ja majanduse juhid lihtsat printsiipi: teha kapitalimahutusi ainult tegelikult kokkuhoitud vahendite arvel, mitte aga krediitide arvel, mis ületavad rahvamajanduse akumulatsiooni.

Kui valitsus on ebasiiras, muutub ebasiiraks ka rahvas. Kui ta töötab kogu jõuga, järgib rahvas tema eeskujule. Kui aga valitsus viilib, teeb sedasama ka rahvas.

Halvad valitsused nõuavad rahvalt võimatut, ehkki nad ise on häda põhjuseks. Wilhelmi valitsus näiteks pettis rahvast Esimese maailmasõja ajal, kui ta sõjakulude katteks pani rahapressid täie võimsusega tööle ja kuulutas

siis: «Mark võrdub margaga». Sellega mittenõustumist peeti ebapatriootlikuks ja kahjulikuks. Pärast Esimest maailmasõda, mille puhkemine ja milles lüüasaamine lasus valitsuse südametunnistusel, ajasid kindralid ja endise valitsuse esindajad süü saksa rahvale, mõeldes välja legendi noalöögist selga. Kui Teine maailmasõda lähenes oma katastroofilisele lõpule, kuulutas Hitler, et saksa rahvas on osutunud nõrgaks ja seepärast polevat tema hukkumisest kahju. Kas ei taheta ka nüüd teha ülejõu elavat rahvast moraalselt vastutavaks ohtliku majandusliku olukorra eest, mille peamiseks põhjuseks on valitsuse enda tegevus? Möödunud sajandi lõpust kuni tänaseni kogutud kogemused õpetavad: valitsused on alati nõudnud enda vastu usaldust. Ent alati on nad valmistanud pettumuse. Mulle näib, et sakslased, kes ei ole neid kogemusi unustanud, ei tohiks valitsust ette usaldada. Usaldus peab saama ja võib saada kätte võidetud. Kes julgeb lülituda valitsuse koosseisu, peab olema inimene, kel on selleks õigus oma iseloomu ja vaimsete võimete poolest.

KDL-i ja SSDP ees seisab ühesugune ülesanne: selle asemel et välispoliitikas jätkata ummikus tammumist ja sisepoliitikas rahulikult pealt vaadata, kuidas kulgeb areng parteide oligarhialt diktatuurile, on tarvis äratada rahva poliitiline mõistus ja võita see enda poole. Ainult see võiks olukorda muuta.

Saksa poliitika uuendamise tagajärjeks oleks järsk pööre välispoliitikas ja ohtlikest erakorralistest seadustest loobumine sisepoliitikas. Uuendatud saksa poliitika juhataks teed rahule, likvideeriks natsionalistlikud motiivid, soodustaks vabadustarmastava, vabariikliku korraga riigi moodustamist, mis on tema tõeliseks ja ainult tema poolt teostatavaks ülesandeks. Ta looks majandusellu tasakaalu tootmise ja tarbimise vahel; see oleks saavutatav sisendamisega, et on tarvis kokku hoida ja minna pigem elatustaseme langemisele, kui sattuda kasvavast inflatsioonist tingitud konjuktuuri kõikumise tagajärjel olukorda, kus kaardimajake kokku variseb.

Ent kui mitte ükski parteidest end ei uuenda ja kui mitte midagi ette ei võeta, juhtub midagi, millel on otsustav tähtsus: algab järkjärguline üleminek seisuslikule riigile ja diktatuurile. Kui juhtimisel puudub demokraatlik iseloom, siis kasvab demokraatia rüpest välja uus valitsemisvorm, mis suretab demokraatia. Analoogilisus teega,

mis tõi võimule Hitleri, on ilmne. Tõsi, tee ise ja tekkinud olukord näeksid täna välja teisiti: praeguste poliitikategelaste isiklik julgeolek ja mitte nende hävitamine; valitsus moodustatakse nendest, kuid nad muutuvad lihtsateks ametnikeks ja lakkavad olemast poliitikud. Ent muus valitseks analoogia: relvastumine; välispoliitika jõupositsioonilt; surve Idale eesmärgiga taastada 1937. aasta piirid; sõda; krahh.

Föderatiivne Vabariik oma võimsa majanduse ja tugeva bundesveeriga, juhituna majanduslikult mõtlevate juhtide mõistusest ja mineviku illusioonidest, tahaks taas saada maailmariigiks, igal juhul vähemalt esialgu etendada maailmapoliitikas senisest suuremat osa. Ta pretendeerib osavõtu ja koostöö õigusele suurriikide nõukogus. Ent ta ei taha arvestada reaalset olukorda ja peab, terve mõistuse kiuste, võimatut võimalikuks. Kuni praeguse ajani on end ilmutanud pimedad natsionalistlikud ja antikommunistlikud meeleolud ja määratu võimuiha. Oma rahuldamatuis pretensioonides ilmutab Föderatiivne Vabariik kangekaelsust. Ta isoleerib ennast.

Tingimustes, kus valede ämblikuvõrk on mähkinud endasse kogu riigi, on raske midagi saavutada. Me esitame põhjendamatuid pretensioone; ignoreerime tingimusteta kapitulatsiooni fakti; leiame, et oleme muutunud teistsugusteks inimesteks, keda peab usaldama ja et me pole tegelikult kunagi olnud natsionaalsotsialistid. Me nõuame võimatut: 1937. aasta piire; me varjame ohtu, mis peitub veermahti eksisteerimises ja erakorraliste seaduste kehtestamise plaanides; me reageerime liiga harva inimõiguste rikkumisele ja piiramisele või nende halvustamisele. Alles pärast seda, kui õiglus on võidule pääsenud, võib teostada tõelist poliitikat. Vastasel korral jätkub see sekeldamine sünges ja umbses atmosfääris, mis täidab vaakumi meie poliitilises teadvuses, kuni sekkuvad toored jõud väljastpoolt. Kõik võiks olla teisiti, kui poliitikud ja valitsus vabaneksid fiktsioonidest ning seaksid endale positiivsed, saavutatavad eesmärgid.

Tõde nõuab riskeerimist. Ilma riskita ei saa olla suurt poliitikat. Kus leiavad aset avantüürid ja hasartmäng, on riskimine vastutustundetu. Ta on õigustatud siis, kui ta tugineb tõelisele vastutustundele ning on tingimuseks liikumisele selge poliitilise eesmärgi suunas. Parteid ja poliitikategelased peavad oma eksisteerimisega riskeerima, et

arukuse ja veenmisega võita igal konkreetsel juhul enda poole rahva arukat tahet. Selleta ei saa olla edu ühelgi rahva ja riigi hüveks mõeldud poliitikal.

Kõikides meie parteides küsivad poliitikud: «Milleks riskeerida?» Niiviisi hiilivad nad vastutusest kõrvale. Neil ei ole poliitikaks kutsumust. Nad ei tea, millised peidetud protsessid toimuvad rahvas, kes jätkab tukkumist, kuni ehk mõni plahvatus ta äratab mitte mõistusele, vaid illusioonidele ja siis sööstab ta taas end hävitama.

Vanema põlvkonna sakslased on seda kahel korral üle elanud (1914. aastal ja 1933. aastal) ja kardavad, et niisugune asi võib juhtuda kolmandat korda, ning ainult need inimesed, kes tunnetavad ohu täit tõsidust, võivad selle ära hoida.

VASTUS MINU RAAMATU

«KUHU LÄHEB LÄÄNE-SAKSAMAA?»

KRIITIKALE

AUTORILT

Terav kriitika, millega võeti vastu raamat «Kuhu läheb Lääne-Saksamaa?», sundis mind üht-teist lahti mõtestama, mõningaid järeldusi täpsustama ja täiendusi tegema.

Minu raamatu kirjutamise ajast on olukord Föderatiivses Vabariigis muutunud veelgi ähvardavamaks, sellepärast peab tema iseloomustus praegu veelgi halastamatum olema.

Mõned võivad tähelepanu pöörata järgmisele paradoksile: me oleme tunnistajateks, kuidas hukkub demokraatia, mida meil tegelikult pole kunagi olnudki. Me võime teha vaid üht — midagi uskumatut, kuid mitte võimatut: järsu pöördega rajada moraalses ja poliitilises suhtes terve riigi.

Ameerika (USA). Minu välispoliitilise teesi «eelkõige Ameerikaga» vastu vaieldakse kõige energilisemal kombel. Ameerika tegevat kohutavaid asju, meie ei saavat sellest osa võtta ja mina usaldavat teda ülemäära. Ameerika hoolitseb vaid oma huvide eest ja tegeleb meie omadega ainult sel määral, kui need vastavad tema isiklikele huvidele. Minu lootust, et Ameerika jääb meie endi pärast meie poolele, nimetatakse alusetuks.

Leitakse, et Ameerikaga liitu astudes kaotame me oma suveräänsuse, et me ei tohi sellest loobuda, vaid peame otsima oma äranägemisel liitlasi ja abi sealt, kus see võimalikuks osutub. Ega me pea ometi satelliitriigiks muutuma!

Veel räägitakse, et Ameerikaga liitumise tagajärjena me omandame Ameerika elu- ja mõttelaadi. Me ei taha, et meid amerikaniseeritaks.

Ameerikas sünnivad tõepoolest kohutavad asjad. Tõeliselt grandioossete sündmuste kõrval on seal võimalikud ka kõige halvemad. Ameerikas oli Kennedy, kuid seal oli ka McCarthy. Seal tegutsevad John Birchi Ühing, Ku-Klux-Klan ja metsistunud noorsugu, ähvardava ulatuse on võtnud suurlinnade väljasuremine, leiavad aset verised ekstsessid, eksisteerivad müüdavad ametiühingud ja müüdavad ettevõtjad. Peale nende on ka objektiivseid probleeme, muu hulgas peaaegu lahendamatu neegriprobleem.

Väga kerge on kirjutada väljanaervaid ja hoiatavaid raamatuid, mis näitavad elu varjukülgi Ameerikas. Neid loetakse, et vabaneda illusioonidest. Lõpptulemusena äratavad tähelepanu võimsad tagasikiskuvad jõud.

Mida meile tähendab Ameerika, näitas kõige selgemini John Kennedy presidendiksolemise aeg ja tema tapmine. Reaalsustunne, võime orienteeruda maailmasündmustes, inimeste, rahvaste ja riikide tundmine moodustasid tema

vaimu aluse. Ta mõistis situatsiooni maailmas, sest ta elas sündmuste keskpunktis ning orienteerus neis noorusaastaist peale. Tema vankumatu kiindumus vabaduse ja inimväärikuse ideaalidesse tiivustasid teda ja koos temaga ka ameeriklasi. Tema siirus inimeste vastu, kellega tal tuli kohtuda, lugupidamine inimvaimu jõu vastu ilmnesid täiel määral siis, kui ta sai presidendiks. Kennedy avaldas ameeriklastele tohutut ligitõmbavat mõju ja võitis nende usaldust, kui ta oli äärmise pinevuse hetkel ilmutanud mehisust ja samaaegselt suurimat kainust. Oma usuga saatusesse, mida ei saa nimetada ei optimismiks ega pessimismiks, taastas ta ameeriklastes vastutustunde maailma saatuse eest.

Tema eesmärgiks oli rahu, ent rahu mitte ameeriklaste vabaduse ja väärikuse hinnaga, vaid koos nende ja kogu maakera inimeste vabaduse ja väärikuse säilitamisega. Sellest tuleneb tema käitumine Kuuba kriisi ajal. Tänu riskile, millele Kennedy läks ja millest ta rahvale avalikult teatas, pannes ette seda riski jagada, sai selgeks, et antud momendil Venemaa ja Ameerika ei taha aatomisõda. Sellest ajast peale kehtestus maailmas teistsugune õhkkond (neile, kes ei mõistnud Kennedyt ja kogu tema poliitilise mõttelaadi olemust, oli see kõigest «suur näitemäng»). Ameerikas arvatakse, et praegune president * jätkab Kennedy poliitikat. Päriselt nii see vahest pole. Kennedy astus otsustavalt välja *pax americana* vastu ja tõi sisse kogu Ameerika poliitikale tähtsa printsiibi, mis välistab igasuguse salajase Ameerika imperialismi, kuid praegune president astub mõnikord välja just niisuguse maailmavariandi kasuks.

Üks inimene pööras rahva tagasi tema endisele teele. Tal oli ameerika rahva sügavustes selline toetus, et ka rahvas ise tõusis teda väärivale tasemele. Rahvas ärkasid seal uinunud kõlbelis-poliitilised jõud. Pehmenesid harjumuslikud metsikud võimu-, ekspansiooni- ja vägivallainstinktid.

Kõik see näis peaaegu stiihilise protsessina kõlbelispoliitilise vabaduse sfääris. See pidi Ameerika tema praegusest olukorrast juhtima tagasi tema endise seisundi juurde. Praegune olukord on saanud tegevusväljaks teistele jõududele, kes püüdsid salaja kinnitada seda, mida

* Jutt on L. B. Johnsonist. — Toim. märkus.

Kennedy eitas. Kennedy kui isiksus äratas ja liitis ühte selle vana uue Ameerika.

Mis siis juhtus hiljem? Mida tehti? Siinkohal saab ainult selgitada, kuid mitte tõestada. Vana jõud Ameerikas mõistsid, et see ei ole tavaline vastane, kellest vabastavad valimised ja aeg. Ei, Kennedy — see on niisugune inimene, niisugune poliitiline isiksus, kes hoiab aktiivsetena kõiki, kes temaga kaasa lähevad. Nad mõtlesid: meie, kes me oleme seni valitsenud, saime lüüa, ja see saab olema nii senikaua, kuni ta elab ja mitte ainult seni, kuni ta president on. Ameerika muutub teistsuguseks ja me ei suuda enam kunagi tema elus mingit rolli mängida. Seda tõde ja vabadust, mida kehastab üks inimene, ei saa likvideerida moraalses või poliitilises võitluses, neid saab ainult tappa. Kummaline situatsioon ajaloos — kogu asi on vaid ühes inimeses. Kõik teised jõud saavad vabalt tegutseda üksnes siis, kui see inimene lahkub. Leidis kinnitust tees: kui tõde endast tõsiselt märku annab — ta tapetakse.

Ameerika tõstis selle inimese esile oma keskkonnast ja ta asus riigi etteotsa. Ameerika peidetud jõud tapsid ta. Saanud teada Kennedy tapmisest, ei nutnud mitte ainult ameeriklased. Inimesed aimasid ähmaselt juhtunu koletislikke tagajärgi, ehkki neil puudus selge ettekujutus selle mõrva poliitilisest tähtsusest ja tagajärgedest. Näis, nagu oleks saatan ise ajaloo käiku sekkunud, — ja seda hetkel, kui oli algamas pööre paremuse poole. Me elasime kaks aastat teistsuguses, uues poliitilises atmosfääris. Ja nüüd?

Mõrva asjaolud ongi jäänud välja selgitamata. Poliitilisest seisukohast on see sama saatuslik fakt kui mõrv ise. Ameerika rahvas ongi üldiselt kohutavast sündmusest toibumata.

Juurdlus oli usaldatud kõige lugupeetavamale, laitmatumale ja ausamale kohtunikule — Warrenile. See teatas, et alles tulevased põlvkonnad saavad teada kogu tõe mõrvast. See võib tähendada vaid üht — ta ei tee avalikkusele teatavaks seda, mis on vastuolus riigi huvidega. Niisugune avaldus ainult kinnitab, et tema ausus on väljaspool kahtlust. See võeti teadmiseks. Erandiks oli terve lehekülje suurune protest, mis avaldati eraviisiliselt ajalehe kuulutuste rubriigis (kui ma ei eksi — «New York Times'is») ja kõlas umbes nii: mis ajast seisab Ameerika kohtuniku ees teine ülesanne, kui kohustus rääkida tõtt,

kogu tõtt, juhindudes üksnes tõest? Ei tohi varjata meie, ameeriklaste, eest seda, mis juhtus tegelikult. Me tahame teada, mis meiega toimub.

Selle tagajärjel avaldati 25 köidet protokolle ja üks ettekanne. See andis neile juristidele, kes soovisid uurida 25 köidet, võimaluse avastada vastuolusid. Protokollide abiga seati kohtunike lõppjärelduse õigsus kahtluse alla.

See fakt, et mõrva uurimist ei viidud lõpule, näis esialgu vastavat ameerika rahva keskel valitsevatele meeleoludele. Tuli teha valik: kas me oleme iseenda ja kogu maailma silmis riik, kus on jõudusid, kes on niisugusest mõrvast huvitatud ja on võimelised seda teostama võibolla isegi riigi abiga; või me jätamegi asjaolud välja selgitamata ja jääme pigem ametliku versiooni juurde, et Oswald oli ainuke mõrvar, kes tegutses ainuüksi ebaselgetel isiklikel motiividel, ja mõrval oli juhuslik iseloom. Esialgu otsustati viimase kasuks, nii et antud küsimus muutus mõneks ajaks tabuks.

Taas tärkas rahutus. Ameeriklased jäid mõtlema selle üle, kuidas mõrv toimus — praeguse ajani ei tea seda keegi täpselt. Hoolimata kõigist tõsistest kahtlustest peavad mõned juristid ettekannet siiski õigeks ja Oswaldi ainukeseks mõrvariks. Aga nüüd on kõik versioonid, sealhulgas ka nimetatu, pandud kahtluse alla. Praegu ei ole mitte midagi selge. Ja kui aastate kestel näis, et ameerika rahvas ei soovi asja sisusse süveneda, siis nüüd on nähtavasti kõik vastupidi. Mõrvast on taas hakatud rääkima.

Eksisteerib mitmesuguseid arvamusi. Hetkel, mil ma neid ridu kirjutan, avaldati avaliku arvamuse küsitluse tulemused («Herald Tribune») 4. oktoobrist 1966. a.: häälte suhtega 3 : 2 lükati tagasi Warreni ettekandes sisalduv väide, et Kennedy mõrvamine oli ühe inimese kätetöö. Küsitletud kalduvad arvama, et mõrv oli osaks suurest vandenõust, ent ei oska öelda, kes seisis mõrvari seljataga.

Näis, et pärast Kennedy surma pöördusid ameeriklased jälle tagasi pimedate puhtpragmaatilise poliitika aegade juurde. Nad hakkasid Kennedyt unustama. Ent praegu näib, et asi pole sellega lõppenud. Kennedy ei ole surnud. Ta ei lähe minevikku ja teda ei unustata: elavad tema poliitilised teod, säilinud on tema käsikirjad, kõned ja märkmed. Tänu mitmete autorite poolt kirjutatud elulugudele seisab ta meie ees elavana. Tema kõned ja raa-

matud on ülitähtis poliitiline materjal, mida kaasaegsed uurivad. Vähemalt peavad nad niisuguseks materjaliks saama.

Seoses sõjaga Vietnamis väidetakse: me ei saa Ameerikaga tingimusteta kaasa minna; kui pidada suhteid Ameerikaga meie jaoks peamisteks, siis peame me Vietnami-sõjast osa võtma või selle vähemalt heaks kiitma.

Jah, kuid meil pole mingit vajadust sellest osa võtta üksnes sellepärast, et seda peab Ameerika praegune valitsus. Meie Ameerika, meie sõbrad on need suured ameeriklased, kes nõuavad, et viivtamatult lõpetataks see vastik sõda, mis ei kujuta endast mitte midagi muud kui küll ettekavatsematut, kuid faktilist katset kasutada meie sajandi tehnilisi saavutusi terve riigi ja selle elanikkonna faktiliseks hävitamiseks. Vietnami-sõda etendab Ameerika elus, meie elus ja kogu maailma elus saatuslikku osa ja vabaduse nimel peab selle maailma vägevate ja rahvaste kaine mõistus sellele sõjale lõpu tegema. Vietnami-sõda on ka Ameerikas üliägedaid diskussioone esile kutsunud. Ka seal on jõudusid, mis nõuavad sõja lõpetamist.

Kohatu on selles raamatus arutada Vietnami probleemi. Ütlen lühidalt. Jutt on Ida-Aasia ja maailmapoliitika põhiküsimustest ning eelkõige sellest, kas Ameerika säilitab oma positsioonid Ida-Aasias ja millisel kujul, või ei tee ta seda mitte. Üha vähem inimesi kahtleb selles, et ameeriklastel tuleb lahkuda. Selge on ka see, et Ida-Aasias on palju kaardile pandud. Seal asuvad Jaapan, Austraalia, Uus-Meremaa ja teised vabad riigid. Mis juhtub nendega, kui Ameerika lahkub ja jätab Ida-Aasia iseenda hoolde?

Eksisteeris seisukoht, et kui Ameerika taganeb Vietnamist, siis ta «kaotab oma näo» kogu Ida-Aasias ja kaotab seal ka oma «riik-kaitsja» positsiooni. Ent see võimalus on tunduvalt vähem tõenäoline kui see kurjus, mida sünnitab praeguse sõja jätkamine.

Ja lõppude lõpuks paistab Vietnami probleem uues valguses, kui võetakse arvesse vabade riikide teadliku enesejaatuse ideed ühises välispoliitikas muu maailma suhtes. Niisugune idee on esialgu utoopiline. Me veel räägime temast.

Mis puutub Föderatiivsesse Vabariiki, siis tuleb tähendada, et suhtuda koos enamusega eitavalt Vietnami-sõjasse ei tähenda veel väljaastumist meie murdmatute liitlassidemete vastu Ameerikaga. Jõusse jääb printsiip:

Ameerika võimsus on Föderatiivse Vabariigi olemasolu ja suhtelise julgeoleku tagamise faktiline tingimus.

Selles nagu ka teistes küsimustes võime ameeriklaste teguviisi suhtes omada isiklikku arvamust ja väljendada avalikult oma suhtumist ka Ameerika sisemistesse konfliktidesse. Ameeriklased ei hinda seda reetmisena. Me oleme nendega seotud ühise diskussiooniga.

Kas me peame suhted Ameerikaga katkestama sellepärast, et ta on vähemalt käesoleval momendil oma riikliku elu aluseks teinud vale, tabu Kennedy mõrva asjas? Muidugi on see niisama halb kui vale, mis on iseloomulik Euroopa riikide, näiteks Föderatiivse Vabariigi poliitika alustele. Samasugune vale sisaldub väites, et me ei ole tegelikult kunagi olnud natsionaalsotsialistid või oleme vähemalt teinud täieliku lõpu nende aegade mõttelaadile. Prantsusmaal on niisuguseks valeks versioon, et Prantsusmaa olevat sõja võitnud. Ent peamine on see, et kõik, mis toimub Ameerikas, on seotud kõige otsesemalt meiega, nagu toimuks see meie enestega. Meisse puutub ka Kennedy tapmine ja see, et mõrva asjaolud on välja selgitamata. Ka asjaolude edasine väljaselgitamine on meie mure. Asi pole mitte uudishimus, vaid kõige tõsisemas huvitatuses.

On tarvis mõista veel midagi. Me elame ajastul, kus kõikjal muutuvad üha selgemateks tundemärgid maailma liikumisest koletisliku katastroofi poole, mille tegelikku ulatust on raske ette kujutada. Sellepärast tuleb inimteadmiste täit ulatust kasutades selgeks teha, mida on igal konkreetsel juhul võimalik ära teha, et ära hoida katastroofi seal, kus on niisugusesse olukorda satutud. Olematu julgeoleku taotlemine tähendab selle katastroofi soodustamist. Käesoleval ajal ja ka lähemas tulevikus seovad meid Ameerikaga sidemed, millel on meie jaoks eluliselt suur tähtsus. Kehtivas situatsioonis tähendaks Ameerika hukkumine meie kui vaba riigi hukkumist. Vanamoodne poliitika koos talle omase diplomaatia ja osavusega on nüüd teisejärgulise tähtsusega ja koguni ohtlik. Rahulik veendumus selles, et kõik võib jääda vana viisi, mis on meie häbiks Föderatiivses Vabariigis faktiliselt kulminatsiooni jõudnud ja mis väljendub tendentsis passiivselt pärivoolu ujuda, on mitte ainult reaalse poliitika seisukohalt, vaid ka moraalses suhtes vastutustundetu.

Me tahame ausat poliitikat. Sellepärast pole meil õigust mingisuguseid illusioone hellitada, sealhulgas ka Ameerika suhtes. Aga see, kes küsib, kas me võime selle rahva ja riigi peale loota, lähtub valedest eeldustest, sest elu ja surma küsimustes ei saa mitte kellegi peale loota.

Niisugust absoluutset kindlustunnet nõuda ja sellega arvestada tähendab juhinduda printsiipidest, mis tuginevad võimetusele näha reaalsust, hirmule ja argusele.

Ameerika pole ei paradiis, ideaal ega eeskuju, mis vääriks järgimist. Maailm, mille inimesed on loonud selleks, et temas üheskoos elada, jääb alati ebamääraseks. Kõik need maailmad ja isegi see, millel näivad olevat kõige kindlamad tugevuse garantiid, jõuavad nähtavasti krahhini. Meie päevil on iga riigi ja kogu inimkonna tulevik ebamäärasem kui kunagi varem. Keegi ei tea, kas Ameerikal on tulevikku või ootab teda krahh. Ameerika ei garanteeri päästvat tulevikku, meil on ainult väljavaateid. Meie eksisteerimiseks tulevikus pole üldse mingeid garantiisid. Inimene lakkaks olemast inimene, kui talle kingitaks absoluutne julgeolek. Inimene mandub, kui ta arvab, et viibib täielikus ohutuses.

Ehkki kellegi peale loota ei saa, tahame me loomulikult julgeolekut sellisel määral, kui see võimalik on. Kõige paremini on see garanteeritud siis, kui oleme liidus maailma tugevaima riigiga ja meil on koos temaga poliitilist vabadust taotledes ühine moraalne ja poliitiline alus.

Nähtavasti on suurim tähtsus pinevuse lõdvenemisel Venemaa ja Ameerika vahelistes suhetes, eriti kui jutt on kaugeleulatuvast lõdvenemisest. Ent püsivat rahu võib loota üksnes sel juhul, kui ka meie idapoliitika astub lõdvenemise teele.

Püüda kedagi Ameerika kohale panna oleks praeguses olukorras viga. Praeguse Prantsusmaa äärmise sõjalise ja poliitilise nõrkuse juures ei kaitse meid de Gaulle'i romantiline fantaasia ja makjavellistlikud taotlused. Pealegi ei saa me de Gaulle'i usaldada. Ta kasutab meid ära, ta kiidab meid, ta sõimab meid — sõltuvalt asjaoludest. Adenaueri välispoliitika, mis sidus Föderatiivse Vabariigi de Gaulle'iga, tõi Föderatiivsele Vabariigile tohutut kahju. Preambula, millega Bundestag lepingu sisse juhatas, ei muuda asja, de Gaulle ei tunnista seda. Olukorda ei parandanud ka Bonni poliitika poolikus (keisri aegu meenutav laveerimine). Seda võiks teha vaid kategooriline

lahtiütlemine liidust de Gaulle'iga ja endiste suhete taastamine Ameerikaga. Adenaueri välispoliitika piiratus hakkas ilmnema siis, kui ta ei mõistnud Kennedy suurust. See pole ka hämmastav, kui arvestada erinevust riigimehe ja lihtsalt poliitiku vahel. Kennedy märkas seda kohe ja pöördus sakslaste poole kõnega mitte Bonnis, vaid Frankfurdis Maini ääres ja Lääne-Berliinis.

Suhteliselt kindel pind võib meil jalge all olla üksnes liidus Ameerikaga. Ainult Ameerikale võime panna oma lootused, sest meil pole teist valikut.

Mulle vaieldakse vastu, et kõik see olevat õige vaid käesoleval hetkel, aga mitte igavesti. Ajaloos ei saa olla seisakut. Ameerikat võib tabada seesmine krahh. Situatsioon maailmas võib ta muuta abituks riigiks. Mida saab siin vastu väita? Tõepoolest jõuavad ka kõige võimsamad impeeriumid lõppude lõpuks krahhini. Ei ajaloolised kogemused ega olukord maailmas tõota stabiilsust. Ent võimatu on ette kujutada olukorda, kuhu me satuksime krahhi korral Ameerikas. Milliseks kujuneb meie olukord siis ning kuidas me hakkaksime edasi elama, seda on praegu raske kujutleda, ehkki niisuguse olukorra võimalus ei ole välistatud.

Kõigest sellest tuleneb Föderatiivsele Vabariigile järeldus tuleviku jaoks: kuna tema eksisteerimine on absoluutses sõltuvuses Ameerikast, võib ta head välispoliitikat teostada ainult siis, kui ta ise seda fakti tunnetab ning hakkab taotlema liitu Ameerikaga ja mitte sellele vastu seisma.

Kui me kavatseme jääda lootma Ameerikale, siis peame tegema nii, et ka Ameerika võiks meie peale kindel olla.

Ameeriklased peavad teadma, ja mitte üksnes meie kinnituste, vaid ka tegude alusel, et meievahelisel liidul pole alternatiivi. Eelkõige Ameerika ja alles siis liidud teiste riikidega. See paratamatus meie poliitikas tuleneb maailma poliitilisel areenil faktiliselt väljakujunenud jõudude paigutuse tunnistamisest ning selle fakti tunnistamisest, et praegu on võimsatest demokraatiariikidest Ameerika siiski parim. See, et temas on ühendatud kaks faktorit — jõud ja vabaduse printsiipidele tuginev moraalne ja poliitiline mõttelaad — on üpris positiivne poliitiline fakt.

Meie liitlassuhted Ameerikaga tähendavad seda, et me peame ameeriklastega diskussiooni ühistel alustel, diskussiooni, mis ei eralda kaht teineteisest isoleeritud maailma-

vaadet, vaid mis neid läbib. Nii nagu Föderatiivne Vabariikki, ei kujuta Ameerika endast midagi ühtset. Niisuguses ühenduses on vastuolud loomulikuks nähtuseks. Ameerikas kostavad üleskutsed ühtsusele meiega, ent võib kuulda ka hääli, mis hoiatavad end sidumast mitteusaldusväärse Föderatiivse Vabariigiga. Algul nõuti meie bundesveeri tugevdamist, aga nüüd kostab ärevaid hoiatusi — bundesveer muutub liiga tugevaks ja sellel võivad olla saatuslikud tagajärjed. Kõik need vastuolud kujutavad endast diskussiooni ühtse terviku raamides, kuna me oleme ühinenud või taotleme seda poliitilise vabaduse nimel.

Sellepärast peavad Föderatiivse Vabariigi elanikkond ja tema valitsus juhinduma ühest kindlast eeldusest — tingimusteta ühtsus Ameerikaga. Kui selles kaheldakse, muudab see Ameerika ettevaatlikuks. Ka meie päevil hinnatakse ustavust. Aga ustavus saab üksnes vastastikune olla. Sellest ei räägita, seda lihtsalt hoitakse. De Gaulle'iga mehkeldades murrame truudust Ameerikale. Arvata, et me võime omale teatud vabadust lubada, kuna Ameerika olevat meist niikuinii huvitatud ega jätvat meid seepärast hätta, tähendaks teha viga, mis on poliitiliselt andestamatu ja moraalselt vääritu. Arvata, et Föderatiivne Vabariik võib muuta oma poliitilist kurssi nagu endisaegsed suveräänsed riigid, vahetada üht liitu teise vastu, laveerides ja pettes hetkelist kasu taotleda — see tähendab mitte ainult valesti mõista oma suveräänsust, mis pealegi on formaalne, vaid mis kõige hullem — usalduse kaotamist. Poliitilise julgeoleku võimaliku taseme saavutamiseks on tarvis välja töötada suure poliitika põhiprintsiibid. Sellest oleneb suurel määral ka rahva meeleolu, eriti ameerika rahval, kes avaldab oma valitsuse otsustele märksa suuremat mõju kui meie rahvas. Kui ameerika rahvas meid enam ei usu, kaotab liit igasuguse mõtte. Välispoliitilise kursi muutmine tapab kõikide partnerite usalduse. Selle tunnistuseks on Wilhelm II valitsemisaeg, mil Saksa valitsuse ja sõjaväeliste ringkondade poliitilise piiratuse tõttu päästeti valla sõda, mis viis lüüasaamiseni. Küünilise truudusetusega, kui seda osavalt kasutab kogenud mängur, võib ilma usaldust äratamata teatud ajaloolistes tingimustes üllatavat edu saavutada, nagu seda demonstreeris Bismarck. Ent need trikid, mida tehakse jõudude kogumise eesmärgil ja millel puudub printsipiaalne poliitiline idee, mis jätaks pitseri rahva ise-

loomule ja poliitilisele mõttelaadile, jõuavad reeglina krahhini.

Kaasaegse rahvusvahelise poliitika tähtsad probleemid. Kui rääkida rahu ja vabaduse tagamise taotlusest maakeral, siis eksisteerib käesoleval ajal suures poliitikas kolm eesmärki.

Esiteks — vabade riikide liit, et teostada ühtset ennastjaatavat välispoliitikat, taotlemata ekspansiooni nende riikide vastu, kes pole veel saanud vabaks. See liit võib saada vabaduse säilimise ja levimise garantiiks maailmas.

Teiseks — Ameerika liit Venemaaga, et ära hoida aatomisõda. Selle liidu abil võib kindlustada ja tagada rahu kogu maailmas.

Kolmandaks — probleem, mis maailma ulatuses ei ole võrdne kahe eelnevaga, kuid omab meie jaoks erilist tähtsust: Euroopa poliitiline ühtsus föderatiivse riigi — Euroopa Ühendriikide näol. Euroopa oma inimressurssidega, tööstusliku potentsiaali ja töö kõrge kvalifikatsiooniga võiks saavutada samasuguse kaalu nagu Ameerika ja Venemaa.

Selles poliitiliselt ja sõjaliselt ühendatud rajoonis mitte ainult säiliksid, vaid elaksid ka edasi Euroopa rikkad kultuuritraditsioonid. Oli aeg, mil Euroopa avaldas kaasaegsele maailmale otsustavat mõju. Nüüd, kui see avar maailm on muutunud vabaks ja iseseisvaks, tuleb Euroopal säilitada oma eraldiseisvaks muutunud kultuuriühtsus.

Niisugune Euroopa võiks tekkida vaid tingimusel, et loobutakse igasugusest rahvusriiklikust poliitilisest suveräänsusest. See ägedaid vaidlusi põhjustav printsiip on ja jääb Euroopa jaoks peamiseks.

Euroopa Ühendriigid ei ole mitte endine Euroopa, kuhu kuulus Venemaa «kuni Uraalini». See on Euroopa see osa, mis kuulub vabale maailmale. Tema suhted ümbritseva maailmaga on väga keerukad: tihe liit USA-ga vabade riikide ringis, rahu Venemaa ja tema liitlastega, kaitse kasvava ohu vastu Hiinast.

Venemaa erineb meist oma riigikorra poolest ja ka ajalooliselt oma õigeuskliku usutunnistuse poolest. Samaaegselt on ta meiega seotud kui oma alustelt kristlik Euroopa riik ja sügavuselt fenomenaalse kirjanduse looja.

Euroopa Ühendriigid suudaksid lõplikult tagada rahu oma territooriumil ja suurel määral soodustada rahu kindlustumist kogu maakeral.

Sõja korral, mis on muutunud väheusutavaks, suudaksid nad end tavaliste relvaliikide abil ise kaitsta. See Euroopa ei vajaks aatomirelva. See relv ei ähvardaks Euroopat, kuna Ameerika ja Venemaa — seda võib nüüd kindlalt öelda — ei taha aatomisõda teineteise vastu. Euroopa võiks välja astuda selle poolt, et aatomirelva valdavate riikide arv oleks piiratud kahega. Aatomivabaks tsooniks muutudes kaitseb Euroopa ennast ja kogu maailma.

Kuna Ameerika ja Venemaa vahelistes suhetes on märgata tunduvat lõdvenemist, on rahu garanteeritud ka Euroopale. Niisuguses situatsioonis süveneb lõhe vaba Euroopa sisemuses.

Oleks viga arvata, et praegune pinevuse lõdvenemine juba püsivat rahu tähendaks. Seoses lõdvenemisega tundsid Euroopa riigid end liiga ruttu väljaspool ohtu olevat ning andusid taas oma natsionalistlikele taotlustele; see ohustab nende tulevikku. Selle asemel, et ühtseks muutuda, laguneb Euroopa osadeks, varjates end de Gaulle'i poolt käikulastud petlike fraasidega.

Maailmapoliitika kolm eesmärki, millest siin jutt on — vabade riikide enesejaatus, Venemaa ja Ameerika liit, Euroopa Ühendriigid — on iseendast reaalsed, ehkki esialgu utoopilised.

Üksteisest sõltumatutena mõjutavad ja täiendavad nad vastastikku üksteist. Venemaa asub väljaspool «vabade riikide enesejaatuse» sfääri, ent kui need riigid vastavalt oma printsiipidele loobuksid igasugusest ekspansioonist, siis ei ähvardaks Venemaad nende poolt mitte midagi. Venemaa ja Ameerika liit oleks kasulik mõlemale poolele — lääneriikidele ja Venemaale endale. Euroopa muutumine ühtseks riigiks vähendaks sõjaohtu. Suhted maailmas muutuksid lihtsamateks.

Need kolm eesmärki ei ole lõplikud. Nad kujutavad endast vaheetappi suure poliitika teel, mis viib läbi nende ajutiste eesmärkide rahule kogu maailmas.

FÖDERATIIVSE VABARIIGI PÕHIPROBLEEMID

Kuna mõned kriitikud ei tunne asja sisu ja küsimusi, mis puudutavad Föderatiivse Vabariigi eksisteerimist tervikuna, võin ma nende rünnakuid tõrjuda üksnes täienduste näol oma esimesele raamatule.

Ekskurss 1948. aastasse. Laialtlevinud tees kinnitab: 1948. aastal me rajasime uue, demokraatliku riigi. Sellepärast olevat vale minu tees, et see riik ja tema juhtivad poliitikud on sakslastele faktiliselt peale sunnitud. Vale olevat ka see minu väide, et elanikkond hääletamisel neid poliitikuid ei kinnitanud. Märgitakse, et nii 1949. aastal kui ka kõigil järgnevail valimistel oli sakslastel vabadus valida neid parteisid, keda nad tahtsid.

Jah, kuid parteid ise ei olnud tollal uuesti loodud, rahva hulgast välja kasvanud. Nad olid ise Hitleri-eelse perioodi vanade parteidena peale sunnitud. Tuleb meenutada mõnda põhilist fakti. Föderatiivse Vabariigi päevade Saksamaa pole see, mis ta oli esimesed neli aastat peale 1945. aastat. Neil aastatel võtsid liitlased üksi vastu otsuseid, millest peamine oli Saksa riigi loomise nõue — alguses liidumaade ja hiljem Föderatiivse Vabariigi näol. Ma tahaksin jutustada sellest kui pealtnägija.

Algusest peale oli liitlastel teada, et neil tuleb tegemist teha saksa poliitikutega vanadest parteidest, mis olid eksisteerinud juba enne 1933. aastat. Need parteid olid Saksamaa Sotsiaaldemokraatlik Partei, kommunistid, Vaba Demokraatlik Partei (kõik need on taassündinud vanad parteid) ja samuti KDL, millel on küll uus nimi, ent kuhu on tegelikult koondunud need, kes varem olid hääletanud Tsentripartei, Rahvapartei ja Saksa Rahvuspartei poolt. Ka siin oli vanu poliitikuid.

Nii olid nad needsamad poliitikud, kes kandsid vastu-

tust Hitleri ja natsionaalsotsialistide võimuletuleku eest 1933. aastal, needsamad, kes olid eelnevail aastail seda oma käitumisega soodustanud ja kes, sotsiaaldemokraadid välja arvatud, olid täieliku peataoleku seisundis heaks kiitnud seaduse erakorraliste volituste kohta. Neid poliitikuid tunnistasid liitlased kui Saksamaa esindajaid. Liitlased ei mõelnudki oma üritustes äratada ja alal hoida saksa rahvas tendentsi vabale poliitilisele arengule. Vastupidi, algusest peale tegid nad koostööd nende nelja parteiga (KDL asutati 1945. a. suvel). Väike detail: tollal ilmus Konstanzis «Südkurier», üks kõikjal litsentsi alusel väljaantavatest ajalehtedest. «Südkurier» oli absoluutselt vaba ajaleht; teda juhtivad parteitud inimesed ei orienteerunud mitte ühelegi parteile ja tegelesid uue poliitika otsinguiga. «Südkurier» oli tollal ebatavaliselt huvitav ajaleht. Ja äkki tegid liitlased korralduse, et ajalehti juhiksid pariteetsetel alustel toimetajad kõigi nelja partei poolt. Iga ajalehe juurde ilmusid nelja partei esindajad. Originaalsest ajalehest muutus «Südkurier» kõige igavamaks, mida üldse võib ette kujutada. Igaüks nelja partei esindajatest rääkis oma keelt, mis oli kõigile tuttav ega sisaldanud midagi uut. Seda hetke, mil liitlased, ise seda aimamata, lämmatasid eos Saksamaal poliitilise mõtteviisi tunnused, ei suuda ma unustada.

Edasi olid lääneriigid algusest peale seisukohal, et tuleb võimalikult kiiresti sisse viia parlamentaarne demokraatia, see tähendab luua algul liidumaade parlamendid (föderatiivsest vabariigist siis veel ei räägitud). Ajalehtedes avaldati liidumaade konstitutsioonide tekstid. Ei olnud mingeid diskussioone. Mõni nädal hiljem pandi need konstitutsioonid elanikkonna hääletusele. See toimus ajavahemikul umbes 1946. aasta novembrist kuni 1947. aasta aprillini. Ma viibisin sel ajal Heidelbergis. Spetsialistid olid maa konstitutsiooni muidugi hästi, traditsioonilises vaimus välja töötanud. See oli keerukas ehitis, millest polnud võimalik aru saada põhjaliku uurimiseta. Meil oli üks tark tütarlaps. «Kas te lähete hääletama?» küsisin temalt hääletuspäeval. Ta vastas: «Ei, ma ei saa sellest konstitutsioonist aru. Kuidas ma võin hääletada selle poolt, millest ma aru ei saa?» — «Missugune tarkus!» mõtlesin ma. «Poliitilises suhtes on see tütarlaps ameeriklastest targem!» Elanikkond hääletas endises truualamlikus vaimus: kui korraldus on kord juba antud, siis tuleb see täita. Konstitutsioo-

nid tekkisid printsiibil: «fides implicita» — kui seda tahab kõrgem instants, siis peabki see nii olema.

Sel ajal oli mul jutuajamine ühe ameeriklasega. Visiite tehti õige tihti, sest ameeriklased tahtsid teada, mida sakslased mõtlevad. Mäletan umbkaudu, mida ma siis ütlesin. Ta tuli hääletuse eelõhtul ja küsis: «Aga mida te ütlete, kui me anname korralduse valida maade parlamendid parteide abil?» — «Arvan,» ütlesin ma, «et te olete valel teel. Te takistate meie poliitilist enesekasvatust. Te alustate nii, nagu oleks saksa rahval ja vanadel parteidel poliitiliselt juba kõik korras ja endised poliitikud kõlblikud uute ülesannete lahendamiseks. Selle tagajärjel ei saa meil üldse mingit uut poliitikat olema ja teatud sorti inimesed pääsevad taas võimule. Sel viisil ei saa areneda iseseisvat mõtlemist, seda ei saa koguni tekkida. Toon teile näite: praegu pole siin, Heidelbergis, inimesed rahul kartulihindadega. Talupoegi paneb nördima see, et nad saavad kartuli eest liiga vähe — kõigest 3 marka tsentnerist. Linlased on nördinud kõrgetest hindadest: neil tuleb maksta 12 marka. Kõige lihtsam oleks, kui ümbruskonna kogukonnad ja Heidelbergi elanikud räägiksid omavahel läbi ja reguleeriksid asja. Nad ei tee seda ja apelleerivad riigi poole. Riiki ei ole. On Sotsiaaldemokraatlik Partei, mis on valmis võtma enda peale seda, mida tavaliselt teeb riik, ja ta üritab üht-teist. Nii et rahvas ootab midagi võimudelt ja teie olete otsemaid valmis need võimud looma ja säilitama endist truualamlikku vaimu, selle asemel, et usaldada kogukondadele enestele nii lihtsate küsimuste lahendamine nagu kartulihinnad. Poliitika algab kõige vähemast — läbirääkimistest, praktiliste küsimuste iseseisva lahendamise oskuse omandamisest, aga mitte ootusest, et keegi need küsimused lahendab väljaspoolt. Seepärast soovitaksin teile: alguses andke kogukondadele suurem vabadus oma asjade otsustamiseks. Samal ajal kannate te liidumaade ja isegi terve Saksamaa eest, mis on täielikult teie kätes, tõepoolest vastutust — nii välise julgeoleku kui sisemise korra eest. Esialgu tuleks teil vastutus ka formaalselt enda peale võtta, see tähendab juhtida Saksamaad. Hiljem hakkate te vabadust kogukondadelt vähehaaval kõrgemale tasemele laiendama ja võib-olla võite kümne aasta pärast kogu Saksamaa usaldada vaba demokraatia hoolde. Selleks on aega vaja. Saksa rahvas tõstab, muidugi mitte praeguste poliitikute hulgast, vaid

oma keskelt esile poliitilised talendid. Nad kerkivad esile väikestes gruppides nagu esimesed võrdsete keskel, võidavad tunnustuse, vahetuvad ja lahkuvad jälle. Nad ei taotle sõnakuulmist, vaid veenavad. Nad eksisteerivad juba enne seda, kui luuakse parteid. See protsess võtab aega: vastavad inimesed vajavad treeningut ja kogemusi. Need kogemused ja poliitiline teadvus vabaduse vaimus omandatakse suhtlemisprotsessis. Nad ei tule ise valmis kujul ega ole kaasasündinud. Demokraatlikud veendumused vallutavad südameid ainuüksi niisuguse suhtlemise resultaadina. Alles siis tekib rahvas pind, ilma milleta on võimatu igasugune demokraatia. Aga see, mida te praegu teete, likvideerib Saksamaal faktiliselt kõik poliitiliselt vaba mõtlemise katsed. See ei sünni teie tahtel, kuid niisugune on teie tegutsemise resultaat.»

Vastuseks kuulsin: «Tõenäoliselt on teil õigus, kuid me ei saa teisiti toimida. Kui me võtame Saksamaa juhtimise oma kätesse, siis ameerika rahvas ei toeta meid. Iga ameeriklane peab seda koloniaalrežiimiks, aga mitte selleks, mida teie mõtlete. Ja teiseks ei saa me nii toimida sellepärast, et kui me seda teeme, teevad sedasama ka venelased, aga meie ei taha, et venelased looksid Idas totalitaarse režiimi. Ent vastavalt oma plaanile kehtestame me koos venelastega demokraatia — esialgu liidumaades ja hiljem kogu Saksamaal. Nii et teie ettepanek on teostamatu.»

Need ameeriklase sõnad avaldasid mulle sügavat muljet: ameeriklaste suurepärase hea tahte tulemusel toimub meil midagi kummalist ja täiesti mõttetut. Nad ei näe reaalset tegelikkust, milles elavad rahvad. Me saime tagasi kõigest isikliku vabaduse õiguslikus riigis.

Pöördud mõtteis tagasi minevikku ja küsid: miks ma seda siis avalikult ei öelnud? Meil oli ju oma ajakiri «Wandlung». Seal oleksin ma võinud avaldada oma ameeriklasele tehtud ettepaneku. Et mõista, miks ma seda ei teinud, tuleb arvesse võtta tolleaegset olukorda. Me elasime sõjaväelise administratsiooni tingimustes. Ega me saanud ometi unustada, et see on sõjaväeline administratsioon. Meile ei tulnud pähegi, et me võime avalikult õpetada sõjaväelist administratsiooni ja veel suure poliitika küsimustes või kui, siis ainult juhul, kui meilt seda palutakse. Tuleb meeles pidada tolleaegset olukorda. Kui ameeriklane meil käis, tuli ta tavaliselt püssiga, mille asetas

nurka: pole midagi parata — sõjaväeline administratsioon. Ajakirjas «Wandlung» ei saanud me oma mõtteid avalikult väljendada, see oleks olnud jultumus. Ent me eksisime. Nüüd minevikku meenutades arvan ma, et faktiliselt polnud see võimatu. Ameeriklased oleksid meid ära kuulanud (kuigi ka siis poleks muidugi mitte midagi muutunud). Tegelikult oli neil vaid üks mure: rahva hulgas võisid puhkeda rahutused ja koguni mässud. Kõige ülejäänu suhtes olid nad sallivad.

1949. aastal, kui esimene Bundestag oli valitud, muutus olukord täielikult. Enam ei olnud endisi võimalusi. Ei saanud juttugi olla vabast uue riigi loomisest. Vastupidi, kindlustus olukord, mis oli ära määratud saksa rahva osavõtuta. Poliitilise mõtlemise ja aktiivse küpsemise sisemine arenemine (milleks oleks piisanud ehk kümnest aastast) oli rikutud. Otsus tervikuna oli juba tehtud ameeriklaste ja liitlaste poolt mõnede vanade Saksa poliitikute osavõtul. Sellest ajast peale kujunes meil välja demokraatia niisugusel kujul, nagu ta ka praegu eksisteerib: parlamentarism, mille juures alamad võtavad osa valimistest, põrmugi ette kujutamata, mis need tegelikult on. Tõsi, 1949. aastal toimusid tõepoolest valimised, kus — pärast seda, kui oli langetatud peamine, antidemokraatlik otsus — otsustati midagi tähtsat selle pseudodemokraatia jaoks: kes nimelt peab valitsema: KDL või SSDP? Niisugune oli ainuke tõeliselt tähtis otsus selle demokraatia raames. Kõik otsustati üheainsa häälega. Mis oleks juhtunud siis, kui asja oleks enda kätesse võtnud SSDP, seda me ei tea. Otsus oli muidugi vabalt tehtud. Kuid põhimõtteline otsus meie riigi kohta oli juba varem langetatud ja seepärast jääb praeguseni jõusse järgmine mõte: teda ei saa pidada lõplikuks.

Millel me põhineme? 17. juuni on meil rahvuspüha — «ühtsuse päev», Ida-Berliini 1953. aasta ülestõusu mälestuseks. Sellel päeval peetakse palju kõnesid, mida vaevalt keegi huviga kuulab. See ei ole tööpäev ja igaüks kasutab ta meelsasti ära.

See püha on juba ette kahtlase väärtusega. Kas riik peab põhinema mälestustel krahhist? Ei, seda ei saa kunagi olla. Pealegi ei olnud see ülestõus oma iseloomult kogu rahva võitluslik väljaastumine.

Meie püha on kunstlik. Kus pole usku, pole tahet, pole ühtsust algsel kujul ja kus riikluse kandjaks on poliitiline

vaakum, seal ei ole veel ka niisugust riiki, millel võiksid tõepoolest oma sümbolid olla. Riik, millel saavad olla oma sümbolid, peab olema rajatud uue poliitilise mõttelaadi alusele. Selline mõttelaad võiks tekkida täielikust pöördest, mis 1945. aastal jäigi toimumata. Üksnes sel juhul oleks meil täidetud vaakum, tühjus, milles me asjatult püüame midagi luua.

On varemgi katsutud organiseerida rahvuspüha föderaalses ulatuses. Palju aastaid tagasi jutustati mulle ühes saksa koolis, et kompetentne ministeerium on teinud korrealduse kuulutada pühaks põhiseaduse väljakuulutamise päev. Selle päeva tähistamisel oleks tulnud pidada kõne ja päev kuulutati õppetööst vabaks. Samas esitas ministeerium kõne projekti. Kõik oli asjata: õpetajad olid kohmetunud, keegi ei tahtnud kõnega esineda. Sõna «vabadus» puudus projektis hoopis. Tõsi, leidus kohusetruid inimesi, kes ütlesid: «Pole parata, ministeerium nõuab.»

Mida saab öelda valitsuse niisuguse teguviisi kohta? Taoline käitumine lastega, katse suruda neile peale midagi absoluutselt võõrast, abstraktset — see on irvitamine noorte hingede üle. Rahvuspüha kunstlikkuses on midagi analoogilist. Kasvatamine pettuse vaimus, antitõe alusel hävitab rahvas loomulike impulsside puhtuse.

Ma meenutan oma lapsemuljeid riigipühadest ja mõtlen: siis oli kõik teistmoodi. Meie kõik, kogu elanikkond ja koolilapsed, pühitsesime 2. septembril Sedani võidu päeva. See oli hämmastavalt kiire võit, arvasime meie. Mars-la-Tours, Gravelotte — me teadsime kõikide lahingute nimesid. Meie perekondades meenutati langenuid. Nende hukkumist tajuti kui ohvrit. Ent peamine oli juubeldus — meie võitsime. Meile räägiti ja meie uskusime, et meile oli kallale tunginud õel vaenlane, aga nüüd on meil võimas *Reich*.

Antud võrdluse juures pole tähtis, et me praegu tolleaegsetele pidustustele teisiti vaatame. Suurt tähtsust ei ole ka sellel, et alles palju hiljem tundsime minevikku meenutades seda, mis lapsepõlves tajumatuks jäi: tühjusetunnet isegi pühade ajal — tunnet, mis jättis pitseri selle aja arhitektuurile ja kommetele, harjutusväljakutele ja kasarmuõuedele, tunnet, mis ilmnes kõnemaneeris ja toonis. Peamine on minu võrdluses see, et lapsepõlvemälestustest ma tean, mis on pühad. Enam neid ei ole.

Räägitakse, et vabal rahval vabas riigis peab oma süm-

bol olema ja sellepärast peab see olema ka meil. Ei, kui rahvas on vaba, siis tal juba on oma sümbol ja pole vajadust seda teha. Kas me oleme juba vabad ja elame vabas riigis? Selles tuleb kahelda ja selles on hirmu ja rahutuse põhjus. Meil ei ole midagi peale väljavaate luua põhiseaduse abstraktsioonile ja põhiõigustele rajanev Föderatiivne Vabariik. Võib-olla kasutame selle väljavaate ära lootuses, et hiljem õnnestub meil leida tõhus alus. Situatsioon on niisugune: alguses peame selle teostama, millele hiljem iseenesest ja vältimatu paratamatusena tekib sümbol. Ent esialgu eksisteerib vaid üks printsiip — tõde. Senikaua, kui me jätkame valetamist, oleme ilma jäetud kõige peamisest. Valest hoidumiseks tuleb meil mõnest asjast loobuda. Tarvis on kõrvale heita kõik suurrogaadid, kõik kunstlik, sealhulgas ka sisutu püha. Kõige suurem oht on selles, et me pole seesmiselt vabad ja oleme vähehaaval niisuguse seisundiga ära harjunud. Lähtepunkt asub siin iga inimese iseloomu sügavuses. Alguses peab igaüks meist üksikult võetuna ennast niisugusest tühjusest välja kiskuma.

Ent kui me valet kasutades võime tugineda üksnes tühjusele ja kui meie ühiskonnal puudub sügav sisu ning ta kujutab endast vaakumi, siis mida me üldse saame aluseks võtta? Oma küllaltki rikka ajaloo.

Ma pean silmas mitte seda sügavat aluspõhja, mis peitub igas inimeses tänu tema sõprussidemeile ja tema filosoofilisele maailmavaatele, aga seda ühist, mis võib meid siduda kui rahvast. Need on faktid Saksamaa ajaloost. Olla valmis nende tunnetamiseks, näha neid kogu nende piiritus usaldatavuses, hellitamata mingeid illusioone, neid kainelt omaks võtta või kõrvale heita — see annab sakslastele võimaluse alus leida.

Eksisteerib saksa vabaduse tuhandeaastane ajalugu. Meie kasvatuse huvides on vaja raamatut, mis jutustaks vabaduse ajaloost saksa maades viimase aastatuhande jooksul.

Saksamaa ajalugu on rikas faktidest, mille üle võib uhkust tunda: keskaegsete linnade vabadus, talupoegade vabadused, vabadus, mille parun von Stein tõi Preisimaale linnade omavalitsuse näol ja mis sellisel piiratud kujul läbib punase joonena kogu XIX sajandit. Siia kuulub esmajärjekorras Šveitsi ja Hollandi ajalugu — saksa keelt kõnelevate rahvaste vabaduse hiilgav ajalugu. Selles on

Saksamaa poliitilise ajaloo seesmine olemus, millele me kõlbelis-poliitilises suhtes võime toetuda. Meie suurim poliitiline mõtleja Kant ütles, et viimaste sajandite ajaloo otsustavateks sündmusteks oli hollandlaste ja šveitslaste vabadusvõitlus. Raamatus, millest ma räägin, leiaksid oma koha need jõud ja sündmused, mis olid vabadusele vaenulikud ja püüdsid seda hävitada. Iga vabaduse ajalugu on ühtlasi vabaduse vaenlaste ajalugu, nendega võitlemise ja lüüasaamiste ajalugu.

Vabaduse ajalugu käsitlevais raamatuis, mida tuleks välja anda õpikute näol, tuleks vahet teha selle vahel, mida on minevikust vaja teada ja mida mitte. Ajalooõpikud meie koolides on käesoleva ajani täidetud kolme veerandini andmetega, millel pole enam mingit tunnetuslikku väärtust. Kõike, mida saab tunnetada, tuleb uurida, säilitada arhiivides, ja see peab leidma peegelduse ajaloolistes töödes. Praegu, hetkel, mil me oleme seotud meile nii vajalike aluste otsimisega, vaikitakse maha väga palju sellest, mida tuleb teada, ja teatakse väga palju niisugust, millel ei ole mingisugust tähtsust. Räägitakse, et ajalugu tulevat ümber kirjutada. Jah, kuid mitte võltsimise vaimus, vaid vastupidi — seostades traditsioonilist ajalooalast uurimistööd senisest suurema elutõega.

Küsimusel, millele me peaksime tuginema, on ka teine vastus: sakslaste kõikehõlmavale vaimsele ühtsusele, mis sai alguse meie klassikalisel ajastul, perioodil Lessingist ja Kantist Goethe ja Hegelini. See klassikaline epohh aastail 1770—1830 avaldus maailmavaatena, mis ei kandnud poliitilist iseloomu. Tema valitsemise sfäär ulatus poliitilisi piire murdes Kopenhaagenist Zürichini, Riiast Amsterdamini, Strasbourg'ist Viinini. See oli intellektuaalide vaimne ühtsus. Oma teostes ja oma elus kehastasid nad üht tervikut, üht alust, mis aitab meil mõista meie olemust, sakslaste ühtsust: me kõik oleme sakslased.

Ent meie klassikalises ajastus on ka kahtlase väärtusega momente. Ta ei kujuta endast midagi kindlapiirilist, mis võiks olla mastaabiks. Tõsi, tolleaegne Saksamaa, «poeetide ja mõtlejate» maa, oli kõigi poolt tunnustatud, tema üle tunti vaimustust, teda armastati. Madam de Staël on vaid üks neist, kes tõid sellele Saksamaale autoriteeti ja kuulsust. Ent kas on õige see, et me olime nagu kreeklased klassikalise ajastu loojaiks? Nüüd me enam nii ei arva.

Meie klassikaline periood andis oma osa kõigele, mis maailmas on suurt, tõelist ja kaunist. On hämmastav, kuidas need vaimselt kõrgeltarenenud sakslased tundsid rõõmu kõige kauni üle, mida inimkond on loonud, armastasid seda kaunist, otsisid seda kõikjal ja uurisid seda. Sellest vaatekohast lähtudes oli meie klassikaline ajastu mõistmise ajastu, oli millegi poolest ülimalt ebatavaline ja ennenägematu. Piiritu mõistmine levib laiuti, üle silmapiiride, ja selles on tema jõud. Ja samal ajal on talle omane piiratus — niisugune on nende inimeste ja nende teoste iseloom. Selles on tema nõrkus.

Meid köitis kõik. Ei olnud mitte midagi, mis ei oleks meid erutanud, ei oleks huvitanud. Sakslased tahtsid kõike teada, kõigest kuulda, kõike omandada — vähemalt tunnetuse teel.

Hiljem kasvas sellest saksa klassikalise ajastu omapärast välja ülemäärane ja võlts enesekindlus. Sakslased hakkasid mõtlema, et nad on kõige keskpunktiks. Juba nende keel olevat tõlgete kaudu võimeline endasse haarama kogu maailmakirjanduse. Sakslased olevat ainuke rahvas, kes kõikidest teistest rahvastest aru saab.

Hämmastav enesekindlus! Me ei tohiks unustada, et Homeros, Aischylos, Sofokles, Dante ja Shakespeare on suuremaid väärtusi loonud. Nende teosed on looming, mis tungib otsekui asjade olemusse. Meie klassikalises ajastus on erandeid, mis jõudmata küll selliste loominguliste tippudeni, kuuluvad samuti inimkonna suurloomingu hulka. Ning nad on sakslastele iseloomulikud selle parimaga, mida nad on loonud: jutt on Goethest ja Kantist.

Ajaloos pole Goethe mitte kellegagi võrreldav, ent mitte tänu «Faustile» — kui sügavmõtteline, suurepärane, lõputult rikas ja poeetiliselt kaunis see teos ka ei ole —, vaid tänu oma inimlikkusele. Ta oli rohkem kui ükski teine kättesaadav nii suures kui väikeses ja jäi seejuures suureks. Veel enam — mida paremini õpid teda tundma, seda enam kasvab ta teie silmis kui inimene.

Ja siin tuleb taas teha vahemärkus. Kas sakslased on Goethest aru saanud? Loonud Goethe kultuse, muutsid nad tema oma kultuuri osaks, ent lakkasid teda mõistmast. Goethe kultus rikkus haritud inimeste iseloomu. Vastuseks minu esinemisele 1947. a. teemal «Meie tulevik ja Goethe» oli niisuguste saksa kultuuri esindajate peaaegu üksmeelne meelepaha. (Ainuüksi Leo Spitzer sai minust

aru ja nõustus minuga: jutt ei olnud Goethest, vaid Goethe-kultuurist).

Maailmaajaloolises mastaabis suureks filosoofiks, sama suureks kui Platon, ei pea Kanti mitte üksi mina. Kuid kas sakslased mõistavad Kanti? Ei. Tema nimi on kaetud kuulsusega, kuid tema filosoofia on sakslastele peaaegu tundmatu.

Pärast riigi rajamist 1871. aastal jätkus langus kultuurisfääris. Ent kultuuripärandisse suhtuti kui tohutusse kapitali, mille meile pärandas klassikaline ajastu. Näib, et seda tunnistati ka välismaal. Mäletan, et kui ma veel noor olin, ütles üks professor Ameerikast naastes: «Ameerikas võetakse meid vastu nagu jumalaid.» Hiljem, pärast 1914. aastat, raiskasime selle vana kapitali jubedusttekitava kiirusega. Nii kaksipidiselt suhtume me oma klassikalisse pärandisse: me jääme sakslasteks senikaua, kui saame toetuda meie klassikalise ajastu traditsioonidele; kaotanud selle võimaluse, me muutume barbareiks. Tegelikult saame selle ajastu pärandile kui alusele toetuda vaid sel juhul, kui me suhtume temasse kriitiliselt ja loobume võltsinguist haridussfääris. «Hariduskriis» seisneb meie juures selles, et võltsharidus eksisteerib ikka veel ja seda propageerib «eliit».

On veel ka kolmas vastus küsimusele: millele saame tugineda? Ta pole kaugeltki nii tähtis, kuid tema osa maailmatunnetamises on raske üle hinnata. Meie päevil võib Lääne-Saksamaal (nagu ka Ida-Saksamaal) peaaegu kõikjal kohata kõrgendatud huvi kohalike traditsioonide vastu. Praegu elavaid inimesi huvitavad muinsusmälestised eelajalooni välja. Ajalugu on dokumentide abil jälgitav iidsetest aegadest peale. Uurides seda, millega tuleb iga päev kokku puutuda, tugevneb kodumaatunne. Peaaegu kõikjal antakse välja kirjandust, teaduslikke töid, lavastatakse näidendeid rahvalikel teemadel, on avatud muuseume.

Toon näite. Hiljaaegu lugesin seoses Königgrätzi* lahingu ja Preisi anneksioonide sajanda aastapäevaga ühes ajakirjas, mida annab välja organisatsioon «Wölfenbund», Hannoveri okupeerimise kirjeldust ning olin Bismarcki ja Preisi kuninga alatuse tunnistajaks. Lapsepõlves õpetati ka mind koolis võtma seda kõike tõena, kui aja-

---

* Lahing Austria—Preisi sõjas 1866. aastal, kus austerlased said purustavalt lüüa. — Toim. märkus.

loolist paratamatust. Nüüd on tõe nimel sama kerge selle üle teisiti otsustada. Kõigile on hästi teada, mis sellest välja tuli — kohutav katastroof Saksamaal ja ühtlasi Preisimaa täielik hävitamine.

Praegu õhutab «Wölfenbund», mida toetab Hannoveri valitsus, Alam-Saksimaa elanikes kodumaatunnet, tehes sügava, tuhandeaastase ekskursi ajalukku. Ajaloolistes mälestustes selle kohta, mis on sellel territooriumil toimunud, on jälle taastatud järjepidevus, mille, nagu näis, 1866. aasta anneksioon poliitiliselt katkestas. Inimesed, kes elavad sellel maal, otsivad seal põhialust, millele võiks toetuda.

Vaatamata viimase sõja tohututele purustustele, on Saksa maades säilinud arvukalt mineviku mälestusmärke. Kodumaatunne pole omane mitte üksi põliselanike perekondadele. Reeglina moodustavad nad väikese osa elanikkonnast. Iga juurdesaabuja otsekui assimileerub otsekohe ümbritsevas loomulikus keskkonnas. Tema laste jaoks on see juba kodumaa.

Kodumaatundel ei ole mitte midagi ühist «õigusega kodumaale», millele pretendeerivad ümberasukad. Niisugust «õigust» ei ole olemas. Need inimesed on ammu oma kodumaalt lahkunud — kas vabatahtlikult või sunniviisil. Kodumaalt sunniviisiline väljasaatmine on alati ränk. Kuid mis juhtus hiljem, see on juba teine asi. Ümberasukad võeti Lääne-Saksamaal vastu. Teises põlves ja osalt ka esimeses, tekib neis kodumaatunne seal, kus nad elavad. Nende endine kodumaa lakkab olemast reaalsus. Endisele maailmale, mis eksisteerib vaid mälestustes, ei jätku reaalset kehastust. Uus keskkond on tegelikkus ja ta muutub uueks kodumaaks.

Hingelise seisundi elemendina on elaval kodumaatundel hindamatu tähtsus. Praegu võib kodumaa ja selle väärtuste uurimine etendada suuremat rolli kui enne. Kodumaatunne võib saada selle asendajaks, mis on kaotatud koos Bismarcki riigi kadumisega — selle tunnetamisega, et sa oma rahvuse läbi kuulud riiki.

Nüüd sellest, millele me tugineda ei või. Vabadussõdade tulemusena tärkas natsionalistlik ühtsuse ja jõu idee, mis on võetud üle Prantsuse revolutsioonilt. Leidis aset hämmastav metamorfoos. Selle tunnistuseks on meie hümn, mis on loodud liberaalse jõuaate valitsemise perioodil. Ma juba rääkisin saksa ühtsusest Riiast Amsterdamini ja

Kopenhaagenist Zürichini, mis ei kandnud poliitilist iseloomu. Ja nüüd räägitakse hümnis uuest saksa *Reich*'ist, mille poole autor püüdleb ja mida ta nõuab: Maasist Meemelini, Etschist Beltini. On alles pööre vaimusfäärist poliitikasse! Sellisel maa-alal ei kujutaks me endast enam mitte saksa vaimu vaba riiki, vaid vägivaldselt loodut, organiseeritut, naabreid ähvardavat jõufaktorit.

Rahvushümnis, mida me ei saa aluseks võtta, on veel midagi. Tema vaim ja tema sisu on meile äärmiselt võõrad. Tema sisul on väikekodanliku mandumise pitser.

«Saksa naised, saksa truudus, saksa vein ja saksa laulud». Üpris armas! Kas võib meie ajal kas või ükski sakslane tõemeeli selliseid väljendeid kasutada? Kas ei tundu see hea maitsega inimesele lihtsalt jamana? Ja see on Föderatiivse Vabariigi rahvushümn!

Ja ikkagi varjab see väikekodanlik võlts sussutamine endas õelat agressiivsust võimsa riigi nimel. «Ühinemine, õigus ja vabadus — neis on iga sakslase garantii.» Esimesel pilgul kõlavad need hümni sõnad uhkelt ja suurepäraselt. Ent süvenegem tähelepanelikult nende mõttesse.

Esiteks on siin otsustav tähendus sõnade järjekorral, mis näitab tähtsuse astet — ühinemine, õigus, vabadus. Ühinemine, s. t. Saksamaa ühtsus, on nurgakiviks, siis tuleb õigus ja alles pärast õigust vabadus. Ja seda ajal, mil, kui järgida vabariiklikke ja demokraatlikke mõtlemise printsiipe, peaks kõik olema vastupidi: kõigepealt vabadus, seejärel õigus ja alles siis ühtsus. Sõnade vale järjekord hümnis väljendab põhiideed.

Teiseks — kui ühtsus muudetakse absoluudiks, selle asemel et teda pidada üheks eeldustest, siis tuleneb sellest, et kõikidel juhtudel on peamine võimu kui niisuguse ühtsus. Vabadusest võib äärmisel juhul loobuda. Praktiliselt tähendab see seda, et kodanikud kaotavad vabaduse kontrollida riigi juhtkonda. See ei ole enam nende riik. Neil tuleb sellega leppida. Vastupidi — riikliku mõtte vabariiklik vorm nõuab, et poliitilises sfääris oleks esikohal vabadus. Võimu ühtsus kui niisugune pole veel mingil juhul seadustatud. Seaduslikuks muutub ta ainult vabaduse kaudu, kui ta on võimeline seda teostama.

Vabadust ei saavutata kergelt, tal tuleb end kinnitada. Kui jutt on sellest, et kaitsta rahva poliitilist vabadust, see päästa või kätte võita, siis on alati võimalik kodusõda. Kodusõjad on olnud Hollandis, Šveitsis, Inglis-

maal. Kui ei minda niisuguse sõja riskile, siis alistutakse omavolile, õigusetusele ja koguni kuritegelikule natsionaalsotsialistlikule riigile. «Ainult mitte kodusõda» — oma elus olen seda tuhandeid kordi kuulnud; nii räägiti juba minu lapsepõlves ja viimati 1933. aastal. Ma ütleksin nii: just sellepärast, et meil pole kunagi olnud kodusõda (kui mitte arvestada monarhistlikke, tõeliselt jälke, jõuga pealesurutud «kodusõdu» — Friedrich II Austria vastu, Wilhelm II ja Bismarcki sõjad Austria ja annekteeritud Saksa riikide vastu), ongi meil vabadus kätte võitmata; selle asemel oleme harjunud taluma ja sanktsioneerima õigusetust, viidates sellele, et see kuuluvat poliitika valdkonda.

Sündmuste areng Saksamaal, alates hiljemalt 1848. aastast, kui märkimisväärne osa liberaale mõtles juba imperialistlikes ja tsentralistlikes kategooriates, oli niisugune, nagu see peegeldub rahvushümni tekstis. See liberalismi eriliik (mis hiljem koondus rahvusliberaalide parteisse), juhindus põhimõttest: enne ühtsus, siis vabadus. Mõeldi nõnda: meid- sakslasi on alati rõhutud ja meil tuleb lõpuks saavutada tugevus, mida me väärime. Niisiis — kõigepealt ühtsus. Bismarck viis ellu ühtsuse ja jõu idee vähemalt Väike-Saksamaa (preisi Saksamaa) ühtsuse näol, mida liberaalid entusiasmiga tervitasid.

Hiljem aga vabadus jäigi kätte võitmata, — vabadus, mis oli Bismarckile ja Preisi monarhiale vastumeelt ja mille sakslased unustasid.

Väike-Saksamaa ajalugu kulges mööda hümnis ettemääratud teed. Ja sellele hümnile oli määratud saada hümniks Föderatiivsele Vabariigile, ajutisele riigile, mis (selleks õigust omamata) taotleb õigust esineda kogu Saksamaa nimel. Raske uskudagi! Tõsi, erinevalt lipust ei ole ta leidnud selget kajastust põhiseaduses. Kuid ta eksisteerib ja teda lauldakse ametlikel tseremooniatel. Põhiseaduse tekstis on ta trükitud esimesel leheküljel. Ent ta on sama kunstlik kui rahvuspühagi. Ei üks ega teine ole võitnud rahva südant. Me ei saa pidada põhialusteks ei rahvushümni ega rahvuspüha ega neis väljendatud ideesid.

Vabadus Föderatiivses Vabariigis. Kriitikud ütlevad, et minu raamatus olevat liiga nõrgalt kajastatud see, kuidas Föderatiivses Vabariigis lood vabadusega tegelikult on. Ma vastan. Sellel raamatul on mõtet ainult sel juhul, kui

eeldame, et vabadus veel eksisteerib ja raamat hoiatab tema kaotamise eest. Täienduseks ma piirdun mõne näitega.

Ajakirjanduse vabadus. See ei sõltu riigi vahelesegamisest ja tsensuurist. Tõenäoliselt on ta sõltuvuses oma lugejatest. Ta võib osaliselt alluda varjatud kitsendustele, minna kompromissidele — erinevates ajalehtedes erinevalt, kuid see ei tohi toimuda käsu peale, vaid «enesetsensuuri» tagajärjel. Ma ei saa asuda kategoorilisele positsioonile. Arvatavasti on väga huvitav olla informeeritud selles valdkonnas.

Trükivabaduse tunnistuseks on mitte üksnes ajakirja «Spiegel» olemasolu, ehkki tal ei õnnestunudki saavutada nende karistamist, kes olid tema vastu ebaseaduslikult tegutsenud, vaid ka see, et ta jätkab ilma igasuguste kitsendusteta oma informatsioonilist ja kriitilist tegevust, mis on Föderatiivsele Vabariigile vajalik. Vabaduse olemasolu tõenduseks on see meelepahatorm, mis puhkes «Spiegelile» appi tulnud ajakirjanduses.

Ohule vaatamata eksisteerib vabadus televisioonis ja raadios, mida juhivad arukad intelligendid. Ent vabadus on siin kiiresti kadumas. Põhja-Saksamaa raadio allkomitee mõistis avalikult hukka «Panoraami» * juhi. Komitee arvates ei oleks tulnud lülitada saatesse üht intervjuud. Sellele jämedale vahelesegamisele arvamuse avaldamise vabadusse ajakirjandus ei reageerinud. Kirjastustel on vabadus trükkida kõike, mida nad tahavad.

Edasi. Ehkki mõned kohtuotsused tekitavad hämmastust, on need nähtavasti erandiks: üldiselt on kohtunikud usaldusväärsed. Loomulikult on siin nagu teistegi elukutsete juures veel palju umbusaldust, sest kohtunike hulgas on ikka veel palju natsionaalsotsialiste.

Ma ei puudutanud ka seda küsimust, millisel määral teostatakse õiguslikus riigis soliidset administreerimist. Samal ajal, kui poliitika ei «funktsioneeri», see administreerimine nähtavasti funktsioneerib. Isiklikus sfääris on tõde ja garantiid ilmselt tagatud.

Nüüd küsimusest, mida ma pole veel puudutanud. See, et meil igapäevases elus arenevad asjad Bonni valitsuse teguviisist hoolimata üldiselt üllatavalt hästi, on sele-

---

* Poliitiline televisiooniprogramm, milles sageli kritiseeritakse ametlikku välis- ja sisepoliitikat. — Toim. märkus.

tatav sellega, et me ei ole tsentraliseeritud, vaid föderatiivne riik. Liidumaade valitsused teevad heaks selle, mida föderaalvalitsus on rikkunud.

Nende sõnad ja teod on tihtipeale veenvad, nende tegevuse resultaadid rahuldavad. Nad ei kipu Bonni, vastupidi — nad tunnetavad oma reaalseid ülesandeid ja faktilisi saavutusi. Parimad neist mõistavad, et Bonnis jääksid nad varju. (Kui Bonnis tehaksegi lakkamatult suurt tööd seadusandluse alal, siis teeb seda ministeeriumide bürokraatiaaparaat komisjonide osavõtul.)

Liidumaade valitsuste poliitikategelased on tänu oma puhtadministratiivsetele ülesannete saavutanud niisuguse positsiooni, et paljud neist näivad ka isiksustena korralikumatena, soliidsematena ja usaldusväärsematena kui Bonni poliitikud.

Muidugi ähvardab nii liidumaid kui linnu Bonni kurjus ja tema poliitika tagajärjed. Ja ka nemad ise, kui võtta näiteks finantsid, polegi nii laitmatud ning on sageli sama lohakad kui keskvalitsuski. Ent ainuüksi see fakt, et nad eksisteerivad ja kannavad teatud kindlat vastutust, on Föderatiivsele Vabariigile reaalseks aluseks. Ka nemad on suurel määral toeks faktilisele vabadusele.

Legaalne revolutsioon. Võimatu on eitada Föderatiivses Vabariigis eksisteerivaid tendentse parteide oligarhiale, autoritaarsusele, diktatuurile. Sõnaga «tendents» me tahame öelda, et nii ei tohi olla. Mida selgemini Föderatiivse Vabariigi kodanikud neid tendentse näevad, seda suurem on tõenäosus, et nad ei muutu tegelikkuseks. Vastupidi — vabaduse kadumise progresseeruv protsess on tarvis peatada ja sellele lõpp teha. Küsimus on püstitatud nii: mida võivad sakslased teha poliitilises suhtes?

Esimene vastus: kujundanud ümber parteid, tegutseda nende kaudu. Jah, ent kui ma pean, nagu räägivad minu kriitikud, parteisid mitteusaldatavaiks, on niisugune tee välistatud. See pole õige. Väike parteiline vähemus, mis on oma loomult rahvale vaenulik ja peidab endas parteide oligarhiat, on peaaegu valitseval positsioonil.

Rahvale vaenulik? Paljud poliitikud on rahva hulgas laialt tuntud — need on Adenauer, Erhard, Ollenhauer, Wener, Brandt, Strauss jt. Ent see ei tähenda veel, et nad oleksid rahvale seesmiselt lähedased. Teistest lähedasem oli ehk Ollenhauer ja «majandusime» looja Erhard.

Ma hoopiski ei eitanud parteisid, nagu mõned poliitikud mulle ette heidavad, vaid püüdsin lihtsalt näidata parteides valitsevat olukorda. On täiesti lubatav äratada umbusku parteide vastu, seda tugevdada ja süüdata parteiliikmetes enestes, et parteiline noorus neid mõjutaks seestpoolt. Parteid ei ole ju midagi lõplikku. Nad võivad muutuda.

Teine vastus: tegutseda võib mitte üksnes parteide kaudu. Võimalusi leidub ka väljaspool parteisid. On tarvis ära kasutada vaba initsiatiivi, mis lähtub rahvast ja on talle antud konstitutsiooniga. Kui vaba initsiatiivi ära ei kasutata, on see meie rahva valdava osa suur poliitiline süü. Rahvas ise peab otsima viise, kuidas poliitilisest tegevusest osa võtta. Tuleb ära kasutada reaalselt eksisteerivad vabadused. Loetlen neist mõned.

1. Poliitilised grupid elanikkonna hulgas, mis ei ole parteid, luuakse, alustades kõige väiksematest gruppidest, vabade isiklike kontaktide alusel. Nad taotlevad kollektiivis poliitilist enesekasvatust ja on omavahel võrdsed. Ent seejuures kerkib paratamatult esile see, keda võib nimetada esimeseks võrdsete keskel. Tänu oma võimele hinnata poliitilist olukorda ja otsuseid teha, olles tõsine inimene ja poliitik, muutub ta juhiks. Seda tüüpi juhil on oma iseärasused. Ta veenab, aga ei räägi auku pähe ega alluta. Tema jõud on võimetuses loobuda ühestki intellektuaalse, ülekaalukalt demonstratiivse vägivalla vahendist. Ta ei ole mitte see juht, kelle sõna kuulatakse tema maagiliste omaduste tõttu, millele inimesed järgnevad pimedail varjatud motiividel. Vabas poliitilises õhkkonnas, kus arenevad juhtide tugevad natuurid, pole kohta maagilisele. Niisuguseid omadusi ei omanud ega taotlenud neid ei Churchill ega Kennedy.

Poliitilise enesekasvatuse gruppide nõrkus seisab selles, et nad ei sea veel enda ette mingit praktilist poliitilist eesmärki. Nad tegelevad enesekasvatusega, kuid veel ei tegutse. Vaba demokraatlik riik peab neid ergutama. Kes on aktiivne, peab alati — ka parteisse astudes — omama reaalset võimalust end poliitilises tegevuses ilmutada.

Niisugune parteideväline enesekasvatus ei ole parteivastane, kuid olles vastukaaluks tendentsidele parteiorganisatsioonides, kujutab ta endast neile täielikku vastan-

dit. Ta on poliitilise aktiivsuse liikumapanevaks jõuks ja tõstab esile suure poliitilise mastaabiga inimesi.

Mõned kriitikud kirjutavad: kuid see on ju ainult uus organisatsioon. Seepärast, arvavad nad, on võimatu sel viisil parteisid paremaks muuta. Uus organisatsioon muutub ise otsekohe parteiks. See ei ole tõsi. Kõik need initsiatiivgrupid loobuksid organisatsioonist, ehkki nad vajaksid minimaalset reguleerimist. Need grupid, ja neid oleks väga palju, poleks veel kaugeltki parteid. Neil pole jõudu. Kuid parteide eneste jaoks, kui rääkida demokraatlikest parteidest, oleks nende eksisteerimine soovitav.

2. Eksisteerib petitsioonide õigus (põhiseadus, § 17), mida peaaegu ei kasutata ja mis tähendab järgmist: elanikkonna nimel võib parlamenti saata faktiliselt igasuguseid petitsioone, sealhulgas ka neid, mis nõuavad põhiseaduse muutmist. Petitsioon, mida toetaksid väga lugupeetud inimesed, keda Lääne-Saksamaa intellektuaalsetes ringkondades ei olegi nii vähe, ja mida toetaksid miljonid inimesed, võiks sisaldada näiteks selliseid nõudmisi: referendumi läbiviimine, valimisseaduse muutmine jne. Nende probleemide alaline avalik arutamine peab elanikkonda asjaga kursis hoidma, sest rahvas võib ainult sel juhul ilmutada niisuguste petitsioonide suhtes initsiatiivi ja neid energiliselt toetada, kui teda alaliselt informeeritakse. Ainult siis mõistab ta nende tähtsust. Poliitika ja parlament seisavad sellele vastu. Kuid avalikkuse informeeritus, masside jõud ja üksikutele inimestele omane veenmiskunst sunnivad neid asjasse tõsiselt suhtuma. Seepärast tunnevadki nad instinktiivset soovi hoida teadmatuses nii elanikkonda kui iseennast. Nii on rahulikum.

3. Rahvas, kellele ei võimaldata referendumit, on õiguseta. Üks tõelise demokraatia omadusi seisab selles, et lubada tegutseda rahval endal, kui sellest tegutsemisest oleneb tema saatus. Selleks on vaja toimuv rahvale maksimaalselt selgeks teha. Me oleme näinud ja näeme praegu Föderatiivses Vabariigis, mis juhtub siis, kui valitsus, ehkki valitud, langetab tähtsaid otsuseid salaja. See, kes eitab rahva maksimaalse informeerimise ja otsuste tegemisest osavõtmise vajadust, ei usalda rahvast ja seega ka demokraatiat ning kummardab «võimude» kui niisuguse ees, olenemata sellest, kuidas need võimud on tekkinud ja mida kujutavad endast nende esindajad, kes on samuti ainult inimesed. Niisugused võimud arvavad, et

nemad ise ei ole rahvas, et nemad taipavad kõike paremini. Kuid selleks, et rahvas mõistaks suuri ja lihtsaid elulise tähtsusega küsimusi, peavad valitsuse esindajad ja poliitilised publitsistid talle ju rääkima, kuidas asjad on, mis toimub, missugused eesmärgid on saavutatavad. Sellest, kuidas see toimub, oleneb, kuidas rahvas mõistab sündmusi. Rahvas tervikuna säilitab alati — ka valimistevahelisel perioodil — prioriteedi valitud esindajate ees. See fakt leiab oma väljenduse referendumis. Loobuda referendumist tähendab mitte tunnistada rahva suveräänsust.

4. On tarvis muuta valimisseadust. Küsimust, milline tähtsus on valimissüsteemil, on palju arutatud ka Lääne-Saksamaal. Praegu kehtiv valimisseadus kujutab endast äärmiselt keerukat kompromissi. Meile on täiesti teadmata, kuidas konkreetselt tekivad kandidaatide nimekirjad, mille koostamine ongi tegelikult valimine. Kuni siin pole selgust, jääb üle öelda vaid seda, et juba nimekirjade koostamisest peab kõige ulatuslikumalt osa võtma elanikkond ja mitte üksi parteid. Näiteks peab kandidaatide esitamisel iga kodanik, kes ei ole partei liige, saama ajutiselt partei liikme õigused, sest kodanikuna peab ta osa võtma kandidaatide ülesseadmisest. Aga praegu pakutakse elanikkonnale välja lõplik nimekiri, kus on kandidaadid, kelle on välja valinud üpris väiksearvuline hierarhia.

5. Niemöller pani kord ette astuda parteide oligarhia vastu välja hääletamisest loobumise näol. Seda ettepanekut ma ei kiida heaks üksnes selle tõttu, et temas sisaldub üleskutse ainult passiivsele tegutsemisele, mida võib kergesti seletada vastikusena valimiste vastu. Kuid võiks, nagu mulle kirjutas üks heasoovlikult meelestatud inimene, viia läbi «protestivalimised», mis demonstreerivad aktiivselt eitavat suhtumist valimistesse. Kui valija kirjutab oma bülletäänile: «Ma protesteerin niisuguste valimiste vastu», siis on need esitatud, ent kehtetud bülletäänid. Kehtetud bülletäänid loetakse kokku. Kui selliseid bülletääne on palju, saavad kõik teada, seda enam, et sellest hakatakse avalikult rääkima, et need pole tavalised lohakused bülletääni täitmisel, vaid ettekavatsetud teod. Pärast niisuguseid proteste peavad poliitikud järele mõtlema. Kui protest võtaks laia ulatuse, sunniks ta muutma valimisseadust.

6. Äärmiselt mõjuvaks vahendiks oleks poliitiline üldstreik. Kas see on seaduslik, selle kohta on lahkuminevaid seisukohti. Kui arvamused lähevad lahku, siis on seaduslikkus, igatahes juriidiliselt, võimalik.

Kujutame näiteks ette, et parlament kavatseb vastu võtta erakorralisi seadusi. Vabadust ja demokraatiat ähvardab suurim hädaoht. Poliitiline üldstreik võiks parlamenti tema kuritahtlikus tegevuses segada. Streik võiks mitu päeva kesta. Ta võiks kestvamgi olla ja omada kõigi osavõtjate ja elatustaseme suhtes poliitilisi tagajärgi. Annab parlament järele — taastatakse kord. Kuid käesoleval ajal ei oleks õige kutsuda üles niisugusele streigile. Esiteks on vaja eelkõige töölistele ja teenistujatele selgitada erakorraliste seaduste olemust, et nad saaksid ise nende üle otsustada ja teiseks on vaja, et nende teadvuse ja südameni jõuaks poliitilise vabaduse tähtsus ja selle erinevus lihtsast majanduslikust heaolust. Esialgu pole ei üht ega teist eeldust. Ametiühingud kas jätavad kuritahtlikult hooletusse oma ülesanded teadlikkuse tõstmise ja poliitilise kasvatuse alal või pole üldse asunudki nende täitmisele.

Kui õnnestuks tegelikkuses ellu viia kõik need vabaduse säilitamise ja laiendamise võimalused, siis võiks alata protsess, mis tervikuna aktiviseerudes muutuks legaalseks revolutsiooniks. Ma arvan, et alaline, progresseeruv legaalne revolutsioon on Föderatiivses Vabariigis tema eksisteerimise huvides vältimatu.

Nii mõtlen ma legaalse revolutsiooni all vägivallatut tegutsemist, relvadeta tegutsemist, kus kasutatakse vahendeid, mida põhiseadus ei keela. Legaalne revolutsioon on protsess, mille käigus rahvas taotleb oma tahte ja mõttega tunnustamist ja õigust osavõtule, tõelise saatuse ja tõelise riski tunnetamist. Legaalses revolutsioonis, mis toimub ilma vägivallata, mida teostatakse legaalsete vahenditega põhiseaduse raamides, kasutatakse ära kõik võimalused, mis on antud olemasolevate vabadustega. Me ei ole sugugi mitte vabaduseta riik. Kuni meil on vabadus, peame me olemasolevad vabadused ära kasutama, aga mitte neid samm-sammult kaotama. See legaalsete vabaduste ärakasutamine on võimalik legaalse revolutsiooni kaudu, mis ei kujuta endast mitte üksikakti, vaid kestvat uue loomist vabaduse suunas.

Üks kriitik, kes niisuguste ideedega üldiselt nõus oli,

ütles, et see kõik on võimatu. Praegu on tal õigus. Eksisteerivates reaalsetes tingimustes on see esialgu utoopia. On vaja ettevalmistusi. Neile aitaks omakorda kaasa kasvatusprogramm. On vaja, et meie poliitiliste publitsistide ideed jõuaksid elanikkonna laiade hulkade teadvuseni. Kuni nad pole õppinud poliitiliselt mõtlema ega tea, mis on poliitiline vabadus, pole võimalik neid ka poliitilisele üldstreigile õhutada. Ettevalmistusperioodil on vaja kaaluda erinevaid võimalusi, mis eksisteerivad antud hetkel. Minu poolt esitatu ei ole viivitamatu tegevuse programm ja võib parimal juhul vaid soodustada ettevalmistusi selleks.

Kuid lõpetuseks tahaksin veel kord öelda: juba praegu võivad kõik osa saada tõest, et pääseda võltsist ohutusetundest, mille taga varjab end mahasurutud hirm ja elu tühjus. Julgeoleku puudumise ületamatut fakti võime kindlaks määrata samuti kui piiratud julgeoleku võimalikkust, mille tagamisega me seame joonde oma elu. See, mida me teeme, on saatus, millele alistub ka meie ohutuse taotlemine. Pidev legaalne revolutsioon on ühtlasi ka teeks julgeoleku saavutatavale tasemele seal, kus seda veel ei ole. Ent niipea, kui me tahame saavutada absoluutset julgeolekut (näiteks erakorraliste seaduste abil, mille kohta Augstein õigusega ütleb: «See on igasuguse julgeoleku lõpp.»), kaotame julgeoleku, mis on saavutatav. Püüd absoluutsele julgeolekule sünnitab protsessi, mis lõpptulemusena viib julgeoleku puudumise kõige kohutavamale astmele — kaose ja totalitaarsuse valitsemisele.

ÜKSIKUD PROBLEEMID FÖDERATIIVSES VABARIIGIS

Bundesveer. Sellele, mis ma bundesveerist kirjutasin, peaaegu polegi tähelepanu pööratud. Esitati küsimusi ja ilmutati ebamäärast rahutust. Viimasel ajal on sündmused bundesveeris ja kaitseministeeriumis kõigile äärmist segadust demonsteerinud. Kodanik ei või teada, mis on toimumas, sest nüüd ei teata seda bundesveeriski. Kõnede, avalduste, tegude ja sündmuste põhjal jõudsid inimesed järgmiste järeldusteni.

Esiteks — bundesveer seab enda ette probleeme, mis alatasa ja kiiresti muutuvad. Sõjatehnika, maailmastrateegia, rahvusvaheline olukord ja poliitiline olukord Föderatiivses Vabariigis muudavad küsimuste sisu. Pole midagi igavest, mitte ükski siht ei jää selgeks ja muutmatuks.

Teiseks — bundesveer on probleemiks riigile endale, tema vaimule ja osale, mida bundesveer selles riigis etendab või võib etendada.

Muu hulgas tuleb ära märkida järgmist:

1. Tehniliselt on bundesveer allpool taset. Esmajärjekorras on see seletatav Föderatiivse Vabariigi mahajäämusega USA-st ja Venemaast teaduse ja tehnika valdkonnas. Teadus ja tehnika nõuavad üha rohkem vahendeid. Seepärast mahajäämus mitte ainult ei vähene, vaid suureneb. Järeldused bundesveeri tähtsuse kohta on selged. Võib-olla hakkab üles ütlema traditsiooniline saksa «korralikkus», millele lootusi pandi. Sagenevad katastroofid «Starfighterite» ja allveelaevadega on nähtavasti ühe ja sama nähtuse sümptoomideks.

2. Kui võhikuna kuulata asjatundlike inimeste diskussioone, tuled järeldusele; sõjalisest seisukohast omab praegu tähtsust ainult tehnikaspetsialistidest koosnev armee. Need spetsialistid vajavad hoolikat ja spetsiifilist väljaõpet. Sõjaväeteenistuse, drilli ja kasarmukasva-

tuse vanad meetodid on kaotanud igasuguse mõtte. Säilitada bundesveeris see traditsioon, need vanad elemendid tähendab demokraatia jaoks hukatusliku mõttelaadi loomist.

Spetsialistidest koosnev armee võib väike olla. Üldine sõjaväekohustus muutub tarbetuks. Puudub vajadus üldisele sõjaväekohustusele tugineva mõttelaadi järele — see on kasutuks muutunud.

3. Pole tarvis olla tingimata spetsialist sõjaspetsiifika, sõjatehnika ja strateegia küsimustes. Piisab, kui olla osaliselt informeeritud, et omada ettekujutust kiiresti toimuvatest muudatustest. Ent kodanikuna pretendeerid enamale. On huvitav teada, milles on bundesveeri olemasolu mõte. Millised ülesanded on bundesveeri ette püstitatud? Millises vaimus on kasvatatud väejuhatus, ohvitserid, sõdurid? See, mida kaitseministeerium ja bundesveeri juhtkond avalikkuse eest ei varja, kujutab endast kasvava peataoleku pilti.

Lünka bundesveeri tunnetamises (selle tunnetamises, miks ta eksisteerib) täidetakse ilmselt nagu kunagi varemgi poliitilise natsionalismi ideedega. Ohvitseride keskel elavad natsismiaegsed traditsioonid, taas on tärganud sõjaväeline kastivaim.

Pole mitte ühtki elavat mõtet. Mis on sõduritel ja ohvitseridel südamel, mille nimel nad peaksid oma elu ohverdama? Sellele küsimusele ei anta veenvat vastust.

Ent iga armee ohvitserid (olgu see Lääne- või Ida-Saksamaal) on huvitatud isikkoosseisu suurenemisest, armee tähtsuse tõusmisest, sest see avaldab soodsat mõju nende karjäärile. Sellele terve seisuse üldisele taotlusele saavad riigid vastu seista üksnes sel juhul, kui nad finantskoorma surve all saavutavad kokkuleppe armeede isikkoosseisude vähendamise kohta.

4. Kui arvestada tavalisi relvi, on bundesveer käesoleval ajal Euroopa kõige tugevam armee. Föderatiivse Vabariigi käes võib bundesveer jõupoliitika tööriistana muutuda välispoliitilises suhtes ohtlikuks. Ameerika on aastaid taotlenud bundesveeri suurendamist. Nüüd kirjutab ka Ameerika ajakirjandus mõnikord, et bundesveer võib muutuda liiga tugevaks. Seoses sellega tahaksin märkida järgmist:

Bundesveeri loomise ajal oli venelaste sissetungi oht suur. Praegu on see ebatõenäoline.

Bundesveer oli täielikult lülitatud NATO-sse ega saanud ilmutada iseseisvust. Sedamööda, kuidas nõrgeneb NATO, kasvavad soov ja võimalused iseseisvaks tegutsemiseks.

Kui me muudame printsipiaalselt oma idapoliitikat, tunnistame Oder—Neisse liini, loobume taasühendamisest, ei välista võimalust teatud tingimustel tunnistada Ida-Saksa riiki ja teostame pealegi praeguse Ida-Saksa riigi suhtes maksimaalse abi osutamise poliitikat, siis loome Idaga sõprussuhted. See soodustaks märgatavalt edasist lõdvenemist USA ja Venemaa vahelistes suhetes. Siis toimuks lõdvenemine mitte meist mööda minnes, vaid meie osavõtul. Meist saaksid selle osalised, kui pidada silmas Ameerika ja Venemaa vahelise liidu võimalikkust tulevikus. Neil tingimustel võiks Ameerika leppida väiksema bundesveeriga, mis teeks talle siis pealegi vähem muret. Meie täielikult muutunud idapoliitika oleks Ameerikale piisavaks aluseks, et kiita heaks bundesveeri koosseisu vähenemist.

5. Sisepoliitilisest seisukohast lähtudes võib bundesveer saada ohuks demokraatiale. Ta on ainus jõud, millega võrreldes politsei jõud on tühine. Teatud tingimustes, näiteks seoses erakorraliste seaduste rakendamisega, võib riik bundesveeri kasutada rahva vastu. Tekiks sõjaväeline diktatuur. Muidugi, esialgu niisugust kavatsust ei ole. Ent selle oht on täiesti reaalne. Diktatuur näib kõikjal maailmas mugava vahendina, kui valitseb poliitiline kaos.

On vajalik alaline kontroll bundesveeri üle. Ohu nõrgenemise huvides on vaja, et bundesveeri vaim ise muutuks demokraatlikuks ja selles ongi Bundestagi kaitseküsimuste voliniku ametikoha mõte. Ent kõik volinikud on olnud passiivsed ja Budestag, mille nimel nad oleksid pidanud tegutsema, pole neid tähele pannud. See on kummaline ja meenutab keisriaegset austust ohvitserikorpuse vastu. Teisest küljest kurdavad ohvitserid, et neid ei tunnustata ja, vastupidi — alavääristatakse. Neid peetakse kõigest üheks professionaalsetest seisustest ega seata ühiskondlikus suhtes teistest kõrgemale.

6. Rahvusvahelise olukorra muutumine on viinud selleni, et bundesveeri tähtsust hinnatakse ootamatust aspektist. Vältimatult tekkisid uued probleemid, mis puudutavad bundesveeri põhialuseid.

Muidugi on praegu täiesti kohane küsida: kas me mitte

liiga otsustavalt ja kiiresti ei asunud liitlaste soovil bundesveeri looma? Arvestades tolleaegset ohtu Idast, näib mulle ka praegu paratamatusena bundesveeri loomine sel ajal. Ent koos selle ohu kadumisega on vähenenud ka märgatavalt vajadus bundesveeri järele. Nendelt seisukohtadelt, mida peeti tähtsateks minevikus, on ta tarbetuks muutunud. Järeldus, nagu ei oleks teda sellepärast üldse tarvis, oleks ennatlik, kuid mitte absurdne. Üpris soovitav oleks neutraalse, aatomivaba ühtse Saksamaa loomine, millel oleks väike armee nagu Austrial. Ameerika ja Venemaa garanteeriksid meie neutraalsust oma liiduga, mis tugevneks sedamööda, kuidas pinevus väheneb. See tähendaks, et Ameerika kaitseks ka edaspidi meie neutraliteeti, ehkki siis vaevalt võiks tekkida olukorda, kus see vajalikuks võib osutuda.

7. Kõige järgi otsustades on bundesveeri koosseisu vähendamine soovitav. See võib saada Föderatiivse Vabariigi saatusele otsustava tähtsusega faktiks.

Sellega on seotud ka teine asjaolu: kokkuhoitud vahendite kasutamine seal, kus see meie tuleviku jaoks bundesveeriga võrreldes mõõtmatult suuremat tähtsust omab — kasvatussfääris. Meie julgeolek jääb igal juhul aatomiriikide kätesse, kuid meie kõlbelis-poliitiline ja vaimne tulevik, meie kui rahva väärtus ajaloos sõltub meist endist. Kasvatus — see on sfäär, kus riik saab tegutseda ja kus saavutatud edul oleks ülisuur poliitiline tähtsus.

Kasvatus. Ma ei saa siinkohal välja pakkuda ühtki programmi, tahan vaid mõned põhimõtted esitada. Eelkõige on jutt rahvakoolidest. Moraalses, vaimses ja poliitilises suhtes on neil otsustav tähtsus kõikide jaoks.

Tarvis on suuri rahalisi vahendeid, kuid neid on ebapiisavalt. Neil on mõtet üksnes sel juhul, kui õpetajate abiga saab teoks nii elanikkonna kui ka võimumeeste vaimse sfääri uuenemine.

Kasvatuse sisuks saab olla ainult vaimsete nähtuste objektiivne maailm, mis on läbitud transtsendentsusest ja toetub sellele. See maailm on kõikide suurte traditsioonide koostisosaks. Ta on meile kättesaadav tänu sellele jõule, mis suudab suure kaasaega üle kanda. Hea kasvatus õpetab kogu selgusega tajuma aastatuhandete loomingus seda objektiivset maailma. Siis võib erituda ka võime eksimatult avastada suurt kaasaegses. Areneb oskus eraldada peamist teisejärgulisest, samuti oskus

orienteeruda. Selleks, et õpetada süvenemist sellesse vaimumaailma, mõttelaadi, poliitikasse, on tarvis õpikuid, mis avaksid juurdepääsu nende juurde. Niisuguste raamatute loomises on vaimu loominguline saavutus. Neid on vähe.

Meil on õigus ärevalt küsida: kas kasvatus Föderatiivses Vabariigis on juba niisuguse sisuga? Kas meil on mõõt, mis lubaks kindlaks määrata, mida peab teadma, mida peab oskama, kuidas läheneda küsimusele ühiskondliku teadvuse ühtsuse kohta? Sellist mõõtu on vaja õpetuse kõikides sfäärides. Näiteks ajaloo õpetamine. Olen näinud õpikuid, mida praegu kasutatakse. Nad on arusaadavad, lihtsad, näitlikud, materjal ja selle esitusviis on möödunud sajandi lõpu stiilis. Kuid mulle näib, et kolmel veerandil esitatavast materjalist ei ole meie noorsoo jaoks mitte mingisugust tunnetuslikku väärtust; teisest küljest puudus seal väga palju sellest, mida on mitte üksnes tähtis teada, vaid millel on ka otsustav tähtsus ajaloolise tõe tunnetamisel. Suur sisu ja tähtsad otsused on taganenud selle ees, mida kunagi on tähtsaks peetud, kuid mis nüüd viib ainult eksiteele. Minevikusündmustest on räägitud nii, nagu seda meie päevil peabki tegema. Ent tähtis on valik. See kehtib ka poliitilise hariduse kohta, mille saamist ajaloo uurimine soodustab. Konkreetse näitliku materjali varal peab noorsugu mõistma poliitika tähtsust.

Tulen tagasi rahvakoolide juurde. Neis peitub peamine. Neist oleneb see, missuguseks muutub rahvas tervikuna.

Kui kahju, et suurepärased algatused kohtadel ei leia kasutamist meie kasvatuse üldises süsteemis. Seda tingib meie poliitikute ja kodanike märkimisväärse osa pseudodemokraatlik mõttelaad. Mis puutuvad kultuseministeeriumisse tema ministri ja ametnikega rahvakoolide elulised vajadused! Kas on üldse kellelgi ettekujutust demokraatlikust ideest, mis on rahvakoolide aluseks? Need inimesed on oma ametikohtadel mitte sellepärast, et nad on võimelised lahendama püstitatud ülesandeid, vaid sellepärast, et niisugune on poliitiline süsteem, mida ma oma raamatus olen häbimärgistanud. Nad teevad kogu aeg liiga palju ettekirjutusi ega tunne mingit austust rahvakooli õpetaja vastu. Neile on ta lihtsalt alluv, aga mitte väärtuslik iseseisev inimene, kelle töö ja vabaduse eest nad peavad hoolt kandma ja keda nad peavad teenima. Ent kahjuks ei saa me märkimata jätta ka järg-

mist: enamik halbadest õpetajatest lükkab tagasi või suhtub vaenulikult headesse algatustesse, millele nad pole kohandatud ja mida nad ei taha.

Kui rahvakooli õpetaja ei ole intellektuaalne isiksus, traditsioonide kandja, kes kuulub seisusse, mis on lugupeetud teiste seisuste hulgas, siis ei tule ka rahvast midagi välja.

Kuid sellest ei järeldu sugugi, et kõrgemate astmete koole võib hooletusse jätta. On soovitav, et kõrgemate astmete koolid oleksid mitmekesised. Üksluisus sünnitab nivelleerimist ja halvab kasvatustöö laia ulatust.

Pööre idapoliitikas. Kriitika: Ühtsust taotlevad rahvad võidavad selle alati. Võimatu on hoida neid kestvat aega lõhestatuses.

Vastus: Jutt pole rahvast, vaid Bismarcki riigi tüüpi ühtsusest. Seda riiki ja Preisimaad enam ei eksisteeri, kuid preisi mõttelaad elab veel. Nii üks kui teine olid episoodid Saksamaa ajaloos. Jutt ei ole ka sellest, et praegust situatsiooni igaveseks ajaks kinnistada, kuna üldiselt võivad asjaosalised pooled teistsuguses olukorras taotleda midagi muud, uut, millel pole enam midagi ühist ettekujutustega Bismarcki riigist.

Ent praegu ja lähemas tulevikus on tarvis printsipiaalseid otsuseid, mille eesmärkideks oleksid rahu kogu maailmas ja sõprus Idaga.

Peale selle on võimalikud niisugused poliitilised muutused, et me jõuame suure lääneimpeeriumi loomiseni, konföderatsioonini Ameerikast Venemaani, suure ühtsuseni. Kaugemas tulevikus ei ole see sugugi välistatud. Ja siis lakkab kogu lõhestatuse probleem etendamast poliitilist osa, ta muutub administratiivse struktuuri otstarbekuse küsimuseks, sest siis me oleme ühtsed.

Kriitika: Meie peame loobuma, aga teised mitte. See pole vastuvõetav.

Vastus: Meil pole vaja loobuda sellest, mis meil on, kuid me peame loobuma sellest, mis on meie fantaasia vili. Sellepärast on illusiooni poole viivate, kujutletavate «väikeste sammude» ja «keskmiste sammude» asemel, mis tegelikult polegi sammud, meile vaja printsipiaalset otsust. See printsipiaalne otsus peab endast tervikut kujutama. Kui minu ettepanekutest idapoliitika osas kistakse välja üks või teine punkt või kui nõustutakse ainult üksikute seisukohtadega, siis moonutatakse selle mõte, mida

ma silmas pidasin. Mõte jääb püsima vaid siis, kui üksikuid ettepanekuid vaadeldakse üldises seoses. Niisuguse üldise seose omaksvõtmist ma nimetangi printsipiaalseks otsuseks. Siin ei saa olla üksikuid samme, mis meid eesmärgile lähemale viiksid. Lubade väljaandmise punktid (üle piiri Berliinis) on üpris soovitavad. Neis on vähemalt midagi humaanset. Kuid poliitilises suhtes ei saavutata sellega midagi. Peamine on selles, et kõik riigid Idas on veendunud, et föderaalvalitsus valmistub sõjaks. On kahtlane, et nad tõepoolest usuvad, nagu võiks ta agressiivset sõda alustada. Kuid Saksamaa relvastumise fakt on vaieldamatu. Praegu on esialgu kahtlane, et eksisteeriks valmisolek pidada vajaduse korral Idas sõda «õiguslike taotluste» nimel. Ent ikkagi kõlab Föderatiivses Vabariigis avalikult hääli, mis mitte kuidagi ei anna alust kõnelda sellest, et ärevus on absoluutselt põhjendamatu. Üks on selge — esialgu ei ole Föderatiivses Vabariigis saanud veel üldtunnustatud faktiks hitlerliku sõja tagajärjed eksisteerivate piiride näol. See mittetunnistamine ise on juba rahule ohuks. Sest kui ma nõuan piiride muutmist, mis on faktiliselt võimatu ja mille võimalust ei anna kuidagi välja mõelda, siis on see, vaatamata kõikidele sõnadele, sisuliselt ähvardamine sõjaga.

Kriitika: Räägitakse, et ma olen *status quo* poolt ja et niisugune positsioon on vasturääkivuses kõikide ajalooliste kogemustega ning halvab igasuguse poliitilise aktiivsuse.

Vastus: *Status quo,* mida mina silmas pean, kehtib ainuüksi riigipiiride ja ei millegi muu kohta. Minu nõudmine ei käi müüri ja okastraadi kohta. Oma raamatus ma mitte ainult ei kutsu riiklikus ja ühiskondlikus sfääris asetleidnud suurte muutuste tunnustamisele, vaid tahan neid muutusi ka ideeliselt kindlas suunas soodustada. Iga riigi ülesandeks on arendada oma piiride raames sisemist struktuuri, vastavalt kogu selle riigi elanikkonna ühisele poliitilisele mõttelaadile, poliitilise vabaduse suunas.

Kriitika: Minu lootused minu poolt pakutavale abistamise ja sõpruse poliitikale Ida suhtes ei õigusta ennast. Ei tule ei sõprust ega liberaliseerimist ja Saksa DV-st ei tule tegelikult suurt riiki.

Vastus: See kahtlus pole alusetu. Abi Ida-Saksamaale kõigi meie majanduslike vahenditega, et ta muutuks maksimaalselt õitsvaks riigiks, eeldab tingimata usku edusse.

Ent ta annab häid väljavaateid selleks, et me senisest rohkem läheneksime sakslastele Idas. Tähtis on ainult esitada mõistlikke ettepanekuid, mida saaks kaaluda.

Kriitika: Lääne rahvad toetavad meie püüdu taasühinemisele. Nad tunnistavad seda meie õigust. Me võime nende peale loota.

Vastus: Meil on alust oletada, et liitlased toetavad meid sellepärast, et nad teavad — taasühinemist ei tule. Kui taasühinemine äkki tõepoolest võimalikuks osutuks, tunneksid nad eranditult kõik kirjeldamatut õudust. Nad kardavad taasühendatud Saksamaad, mis neid oma sõjalise võimsusega ületaks. Kogemused ütlevad neile, et midagi sellest halvemat ei saa Euroopas olla. Nähtavasti ei kardaks nad ainult desarmeeritud neutraalset Saksamaad, kelle neutraliteet ja desarmeerumine oleksid garanteeritud teiste riikide, sealhulgas Venemaa poolt.

Kriitika: Kuid me ei saa ju olla ilma igasuguste tingimusteta rahu poolt. Kui teine pool vaidleb vastu meie õigusele, siis ta ohustab rahu. Selleks juhuks me peame relvastuma.

Vastus: Praeguses rahvusvahelises olukorras on prioriteet kõigel, mis teenib rahu huve, sest meie ajal tähendaks maailmasõda rohkem kui kunagi varem hukku kogu inimkonnale. Põhimõtteliselt on suhtumine sõjasse sedavõrd muutunud, et igale mõistlikule inimesele on selge — praegu ei tohi sõda olla. Föderatiivse Vabariigi jaoks tähendab see seda, et sõprusel Idaga on prioriteet kõigi erihuvide, sealhulgas ka rahvuslike huvide ees. Arvestades seda uut rahvusvahelist situatsiooni, on tarvis põhjalikku pööret praeguses poliitikas. Kui me esitame õiguslikke nõudmisi, mis tuginevad enne 1945. aastat valitsenud situatsioonile või formaalse rahvusvahelise õiguse printsiipidele, siis ei ole need mitte õiguslikud nõudmised (nagu ma oma raamatus veenvalt näitasin), vaid ähvardus rahule. Kui me jääme elama kujutlustesse, mis pärinevad Bismarcki riigi aegadest, 1937. aasta või koguni 1939. aasta piiridest, siis tuleb oht rahule mitte teiste, vaid meie poolt.

Erakorralised seadused. Kriitikud räägivad, et ma ei ole asjaga kursis, et ma pole lugenud ametlikke projekte ja sellepärast ei ole mu seisukohad kvalifitseeritud. Pole vajadust sellele tõsiselt vastu vaielda. Ma osutasin kirjandusele, millele ma toetun, ei puudutanud kaugeltki

mitte iga probeemi eraldi ja juhtisin tähelepanu sellele, et tähtsaid probleeme otsustatakse avalikkuse osavõtuta. Elanikkond ei saa nendest aru ja nendest on üldse raske aru saada. Rahvast tuleb informeerida selgituste varal, aga mitte ähmaste ettekujutuste loomisega julgeoleku üldprintsiipidest.

Meid aga tehakse lolliks.

Muuseas, 30. oktoobril 1966. aastal toimus Frankfurdis Maini ääres tuntud kirjanike, professorite ja poliitikategelaste juhtimisel suur koosolek, millest võttis osa 15 000 inimest. Teadete järgi otsustades pidi sellest koosolekust saama mõjuva protesti koosolek. Kuid tema resultaadid tõid pettumuse. Ajakirjanduses sellest peaaegu ei räägitud. Uusi protestikoosolekuid ei toimunud.

Koosolekut ennast ei peetud mitte kogu aeg niisuguse väärikusega, mis seda sorti üritustele omane on. Seal oli palju poseerimist ja rafineeritud sõimu, mis pigem demonstreeris kirjanike professionaalset oskust. Esinejad kasutasid niisuguseid väljendeid nagu «banaanivabariik», «gorillade juhtimisel», «armetud pankrotistunud kaubitsejad». Ma ei arva, et oleks vaid maitseasi hinnata seda kui asja labastamist. Sõimuga ei saavutata midagi. Sõim näitab ainult seda, et puudub soov aidata, ja siis muutub poleemika vaimseks eneserahuldamiseks, omaette kirjanduslikuks eesmärgiks. Niisugusel poleemikal näib puuduvat kõlbelis-poliitiline alus, ta võib muutuda ohtlikuks. Ja ka siin on vaja enesekontrolli mõistuse poolt.

Ma kutsusin võimumehi ja poliitikategelasi üles asja kohta avalikult sõna võtma. Selliseid sõnavõtte oli väga vähe ja nad olid pinnapealsed. Ilmselt arvavad poliitikud, et nad võivad kõike otsustada ilma rahvata, ilma tema teadmise ja osavõtuta nagu varemgi, sõjalise potentsiaali taassünni ajal. Ei tunnistata rahva õigust tähtsat otsust lahti mõtestada, vastu võtta või tagasi lükata.

Jääb mulje, et kõik räägivad tühja. Poliitikud, kes tunnetavad oma võimu, mis meie tegelikult nõrgas riigis on minimaalse kontrolli tõttu tõepoolest suhteliselt suur, ignoreerivad literaatide arvamust ja võidavad lõpptulemusena kõikide parteide toetuse ning siis on varsti ka juba ametiühingud kompromissideks küpsed.

Erakorralised seadused (välja arvatud need, mis on seda üksnes nime poolest, näiteks seadused lokaalsete loodusõnnetuste puhuks) tuleb kategooriliselt tagasi lükata. On

asju, mis arutamisele ei kuulu. Arutamine tähendab juba nende osalist heakskiitmist. Siis on kõik kadunud, sest siin ei saa kompromissi olla.

Erakorraliste seaduste küsimuses on toimunud kiire progress. Brenner, kes oli seni olnud erakorraliste seaduste kõige tugevam vastane, kapituleerus, kuna ta nõustus nende arutamisest osa võtma. Nähtavasti viisid ta hämmeldusse ükskõiksed sõnavõtud SSDP kongressil ja erakorraliste seaduste vastaste tühine enamus ametiühingu kongressil. Ma olen nii hämmastunud ja pettunud, et lihtsalt ei tea, millega seda kõike seletada.

Oma raamatus näitasin ma erakorraliste seaduste kogu ohtlikkust ega taha end siin korrata. Selleks pole tänu teiste inimeste uurimustele vajadust. Neil on piisavalt kainet fantaasiat, et teha kindlaks, mis on teatud tingimustes võimalik ja tõenäoline, ning nad ei takerdu üldistes formuleeringutes ja abstraktsioonides. Niisugustest abstraktsioonidest järelduvate seaduste alusel tuleb luua kontrollsüsteem, mille abil saaks takistada igasugust erakorraliste seaduste kuritarvitamist. Ent nimelt see just ongi teostamatu, sest selle välistab erakorraliste seaduste idee ise.

Usaldus või umbusk on iga kodaniku südametunnistuse asi. Kui poliitiline tegelikkus nõuab õnnetuse vältimiseks absoluutset umbusku, siis muutub printsipiaalne usaldus kuradiga sõlmitud tehinguks ja sallivus enda petmiseks. Seoses nii ühe kui teisega kerkib küsimus moraalsest süüst ja poliitilisest vastutusest.

Kui ma näen peaaegu üleüldist erakorraliste seaduste heakskiitmist ja vastupanu nõrgenemist nende suhtes, siis kerkib mu silmade ette pilt, mille tõesus äratab minus protesti ja mis mind alatasa jälitab.

Kõik need korralikud ja heasoovlikud inimesed, kellel pole mitte mingisugust ettekujutust poliitikast, ei tea, mis on vabadus ja see pole neile kallis. Nad tahavad vaid üht — ohutust. Ma kirjutasin oma raamatus: pime ohutuse taotlemine on võimatu absoluutse ohutuse taotlemine. Väärad abinõud julgeoleku kindlustamiseks ükskõnes hävitavad võimaliku julgeoleku. Kes tahab saavutada julgeolekut väärate abinõudega, see hukutab end ise. oma fanaatilise julgeoleku taotlemisega.

Mis siis toimub? Kõik, alates föderaalpresidendist, kantslerist, parlamendiliikmetest ja lõpetades nendega,

kes on juhtivatel kohtadel — olgu siis ettevõtetes, ametiühingutes, liidumaades, linnades või organisatsioonides, tunnevad salajas ühesugust hirmu. Nad kardavad katastroofi. Nad ei tea, mis katastroof see on, kuid tunnevad: neid kõiki ähvardab hädaoht. Sellepärast sõlmivad nad endilegi teadmata liidu: nad vajavad garantiid kõige vastu, mis neid ähvardab, nad vajavad erakorralisi seadusi.

Aeg-ajalt tunneb elanikkond rahutust, kuid mitte ärevust. Erakorraliste seaduste vastu ei tunta mingit huvi. Huvi tuntakse vaid majanduse ja heaolu vastu. Kas Föderatiivses Vabariigis keegi taipab veel midagi poliitikast? Absoluutselt mitte keegi ei karda kaotada poliitilist vabadust, kuid see-eest tuntakse hirmu elatustaseme languse ja töö kaotamise ees.

See, et igasuguse julgeoleku aluseks on lõppkokkuvõttes poliitika, on unustatud. Loobudes poliitilisest vabadusest, loobutakse ühtlasi ka võimalikust julgeolekust.

Parteid. Ma ei ole sugugi parteide vaenlane. Ma tean, et massiriigis on demokraatlik režiim võimatu ilma esindusorgani (parlamendi) ja parteideta. Parteide kohta on kirjutatud palju raamatuid, sealhulgas peamiselt prantslaste ja inglaste poolt. On ilmne, et erinevates demokraatlikes riikides on parteid erinevad, erinevus on ka üldistes ohtudes, mis neid ähvardavad, ja samuti selles, kuidas neid ohte kõrvaldada püütakse. Minu kriitika Föderatiivse Vabariigi parteide puhul käib just nende parteide kohta ja mitte parteide kohta üldse — ehkki neilegi on mõnikord omased üldised puudused. Kriitik tahab seda, mis minagi — neid parteisid paremaks muuta.

Varem sarnanesid Prantsuse parteid Weimari vabariigi parteidega. Nii seal kui siin valitses poliitiline kaos. Mõlemas riigis on leidnud aset põhimõttelised muutused: meie juures põhiseaduse vastuvõtmise tagajärjel, mis sünnitas parteides praeguse, nii sakslaste kui kogu maailma silmis häbiväärse olukorra; prantslaste juures tegi seda de Gaulle, kes lõi niisuguse sisepoliitilise atmosfääri, milles parteisid küll täielikult ei hävitatud, kuid nende tegevus oli äärmiselt kitsendatud.

Võrdlus de Gaulle'i Prantsusmaaga on meile õpetlik, see näitab meile meie oma poliitilist situatsiooni. Tema ise on kõrgeltharitud riigimees, kes valdab meisterlikult

sulge ja kõnepidamise kunsti; ta on täis väärikust ja tema lähikonnas on arvukalt inimesi, kes seisavad vaimselt tasemelt talle lähedal. On kurb, et meie Föderatiivses Vabariigis, tema parteides on palju hoopis teistsuguseid inimesi. Näib, et de Gaulle'i riik on kantud liberalismi ja humaansuse vaimust. Üks näide niisugusest vabadusest: Alžeeria sõja ajal kirjutas Sartre raamatu, kus astus välja piinamiste vastu, mida prantsuse sõjaväelased laskside vangidele osaks saada, ning kutsus üles mitte kuuletuma, kui kästakse seda teha, ent de Gaulle ei lubanud tema üle kohut mõista. Jutustatakse anekdooti juhtumist, mis võib-olla tõepoolest on aset leidnud. Kui de Gaulle'ilt küsiti, kuidas ta võib taluda niisugust raamatut, vastas ta: Sartre on ju samuti Prantsusmaa. Missugune lugupidamine vaimu vastu ja missugune uhkus oma rahva vaimu üle! Vaimult vaesed ei või ei üht ega teist tunda. Muidugi ei tohi me eksitusse sattuda. Kahtlane pole mitte üksi de Gaulle'i välispoliitika: ta on sallivalt suhtunud paljudesse ebahumaansetesse tegudesse, ent mis peamine, ta on prantsuse kirjanduses nii visalt maha surunud kriitilist vaimu, et ühiskonna vaimne vabadus näib Föderatiivses Vabariigis mõnikord tunduvalt suuremana kui Prantsusmaal. Kahjuks ei anna nii ilmekas anekdoot alust otsustada selle üle tervikuna.

Edasi astun ma välja parteide absoluutse valitsemise vastu. Niisugust absoluutset valitsemist ei ole mitte kusagil — ainult meil. Parteid peavad põimuma üldisesse poliitilisse kangasse ja mitte nemad üksi ei etenda seal rolli. Oma raamatus astun ma välja niisuguste jõudude, niisuguse süsteemi ja niisuguse kontrolli poolt, mis piiravad parteisid ja liidavad nad üheks suureks poliitiliseks tervikuks. On õige, et mul on kalduvus aristokratismile. Kuid seegi on ju demokraatia koostisosa. Rahvas tahab, et tema parimad esindajad paistaksid silma. Demokraatia, millel puudub kalduvus aristokratismile silmapaistvate inimeste suhtes, upub «enamuse diktatuuri» tingimustes.

Üksikisiku tähtsuse eitamisega, mis on praegu omane kõikidele parteidele, ei saa muuta tegelikkust. See seisneb selles, et poliitikategelased on oma karjääri teinud vastavuses konstitutsiooniga. Nemad üksi on andnud oma elu poliitika teenistusse. Kui me pole rahul ja leiame, et on teisi, paremaid inimesi, siis tuleb tunnistada, et need ei

ole ennast ilmutanud ega kavatse nähtavasti asuda juhtivatele poliitilistele ametikohtadele.

Uus natsionalism — NDP. Minult küsitakse, kas ma ei pea ohtlikuks natsionalistliku mõtteviisi algeid, mida osaliselt õhutavad vanad natsionaalsotsialistid ja mis on natsionaalsotsialismilt üle võtnud terminoloogia, käitumisviisi ja tooni. Uus partei — NDP — saab valimistel üha rohkem hääli, ta on ületamas 5 protsendi barjääri ja omab juba esindajaid maapäevadel. Võib kindlalt oodata tema mõju edasist kasvu.

Ka mina kardan seda nähtust, kuna ta kehastab uues liikumises midagi vana, mis poole sajandi eest pani aluse meie hukule.

Ent ma pean liiga elementaarseks sel põhjusel nördimust tunda. Samuti näib mulle kasutuna katse võidelda kurjuse vastu argumentidega. Peamine küsimus seisab selles, kuidas see liikumine võimalikuks osutus.

Mäletan, kuidas 1958. või 1959. aastal ütles üks silmapaistev saksa poliitikategelane mulle, et me oleme kümne aasta jooksul teinud saksa rahvaga euroopaliku ime. Olid ju sakslased täie tõsiduse ja kindlusega teel selle poole, et saada eurooplasteks ja nendeks jääda. Aga praegu kauplevad inglased ja prantslased natsionalismiga. Kas me peame järgima nende eeskuju? Kuidas peaksime seda tegema?

Sellega tahan ma öelda, et süüd uue natsionalistliku liikumise eest ei tohi lihtsalt Föderatiivsele Vabariigile veeretada: ta on vaid järglane. Aga kuivõrd see nii on, siis on ta loomulikult üle võtnud kõik vana natsionaalsotsialismi varjundid.

Teine küsimus: milles peitub hädaoht? Uues liikumises ei saa mingil juhul märgata hitlerliku natsionaalsotsialismi algust ja kordumist. NDP-l ei ole oma armeed. Ta ei loo riiki riigis, mis pärast võimuhaaramist võib kõikidele ametikohtadele oma poolehoidjad paigutada. NDP on üks kõikehõlmavate taotlusteta parteidest. Ta ei esine kindla maailmavaatega liikumisena, mis inimesi tervikuna haarab. Tema ridades ei ole häbematuid tegelasi nagu need, kes Esimese maailmasõja ja selle tagajärgede tõttu olid kaotanud elulised alused ja tegutsesid siis kogu energia ja täpse arvestusega ning üksikjuhtudel üpris targalt. Temas puudub ka juhiprintsiip.

NDP on ohtlik teisel põhjusel. Selle partei poolt uuesti

jaatatav natsionalism levitab natsionalistlikke vaateid kaugele väljapoole partei kitsaid raame. Ta soodustab mittepoliitilise, peamiselt keelele ja vaimsetele traditsioonidele tugineva rahvusliku olemuse tunnetamise (rahvuslik teadvus) segunemist poliitilise taotlusega rahvusriigi moodustamisest (natsionalism), mis oli ülekaalus XIX sajandil ja XX sajandi alguses. Vahepeal tundus meile, et rahvusriigi poliitiline idee on juba ületatud niisuguse riigi idee kasuks, mis rajaneb vabaduse printsiipidel ja mille tingimustes inimesed organiseeruvad vabariikliku juhtimismeetodi abil demokraatiaks. Kuid see ülesaamine pole veel kaugeltki lõpule viidud. Iga hetk ähvardab tagasipöördumisega mineviku juurde. Seepärast on NDP ilmumisest tingitud rahutus täiesti põhjendatud. Nagu näitavad viimase kahekümne aasta kogemused, ei ole sakslased muutunud teistsugusteks, vaatamata kõikidele lootustele ja ootustele, mida me 1945. aastal hellitasime. Kuivõrd sakslased, kes oma enamuses olid petetud natsionalistlikest emotsioonidest, sattusid natsionaalsotsialismi silmanähtava barbaarsuse õnge, siis jääb alati õigustatuks küsimus: millise õnge otsa võivad nad nüüd sattuda? Sel korral ei ähvarda neid nähtavasti mingi poliitiline katastroof, kuigi selles ei saa olla lõpuni kindel. Igal juhul ei tule see niisugune kui eelmine. Küpsemas on kõlbelis-poliitiline katastroof: NDP vaim võib tungida kõikjale — bundesveeri, administratiivaparaati, igapäevasesse propagandasse, teistesse parteidesse, kes tahaksid temaga parlamentaarses liinis kontakti astuda. Ehk on see vaim juba kõikjale levinud ja vajab vaid stiimulit.

Peamine on aga ideelis-poliitilises vaakumis, mida seni on täidetud ainult vale ja enesepetmisega. Eelkõige väljendab NDP esimesel pilgul õigetena näivaid seisukohti, mis pole seotud kellegi huvidega. Inimesed tahavad uskuda millessegi, mille pärast tasub elada ja mis paneb südamed kiiremini tuksuma. Tõsi, oma madala vaimse taseme, esindajate palge ning kulunud terminoloogiaga võib see partei muljet avaldada ainult samasugusel tasemel. Pealegi kasutab ka tema valet, ehkki teistsugust, ja see ei saa kaua eksisteerida. Kuid ülekaalukalt ületab NDP teisi parteisid eelkõige oma subjektiivsete veendumuste jõu poolest, millel ta baseerub.

Kuna meie parteid, poliitikategelased ja valitsevad

ringkonnad kehastavad saksa vaakumi, ei usu rahvas ka neid. Tõsi, kui neil üldse mingit sihti ei oleks, ei saaks nad poliitikaga tegelda, kuid nende sihikindlus on nii kõikuv, ebakindel ja abitu, et võib rääkida veendumuste puudumisest üldse. SSDP ja KDL-i juhtivad tegelased ei saa Föderatiivse Vabariigi rahvale öeldud isegi lihtsat tõde taasühendamise poliitika ja võimaliku idapoliitika kohta ega teha lihtsaid järeldusi. Kehtiva olukorraga saab toime tulla üksnes täieliku siiruse korral. Seal, kus see puudub või ei etenda poliitikas mingit osa, võib edu omada kõige meeletum «veenmisjõud». Uus partei ei ela motiividel, mis täna veel jõudu omavad. Kuid seal, kus pole jõudu ühelgi motiivil, saab selle ootamatult kõige tühisem ja süttib nagu tikk pimeduses.

Meie poliitikud peaksid endalt küsima: milles on NDP edu põhjus? Selleks põhjuseks on nemad ise. Selle uue partei edu on tinginud poliitiline olukord Föderatiivses Vabariigis. Sündmustel, mis tõid endaga suure koalitsiooni valitsuse moodustamise eesotsas Kiesingeriga, puudub poliitiline sisu.

Kolmas küsimus: mil viisil võib saavutada pööret, mis peataks natsionalismi roojavoolu?

Tugev opositsioon SSDP-s, mida pole võimalik ignoreerida, partei juhtkonna otsuse vastu astuda suurde koalitsiooni, näib uue, partei olemust riivava sündmusena. Aus vähemus jälgib toimuvat hirmutundega. See suur partei ütleb lahti iseendast, tal ei ole enam põhimõtteid ja seepärast on ta kaotanud usalduse. Samal ajal teavad protesteerivad sotsiaaldemokraadid, millist kahju teeb neile ja riigile nende oma partei juhtkond ja et niisuguses, tema enda poolt tekitatud olukorras pole nende parteil enam mingit mõtet. Ma oletan, et nende sotsiaaldemokraatide hulgas on meie rahva parimad esindajad poliitilises suhtes. Ent kas nad suudavad midagi ära teha?

Otstarbekas oleks eraldada osa sotsiaaldemokraate, et nad moodustaksid uue partei, mis leiaks rahva hulgas vastukaja, kui ta julgeb rahvale tõtt rääkida. Üksnes temal oleks veenev poliitiline kreedo ja üksnes tema kujutaks endast jõudu NDP suhtes, kuna olles erinevalt kõikidest teistest parteidest ideoloogial rajanev partei, omaks ta külgetõmbejõudu. Peamist ohtu ei kujuta endast mitte natsionalism, vaid veendumuste puudumine. Rahvas iseendast ei taotle natsionalismi. Pigem võib oletada vas-

tupidist. Kuid kuna mitte midagi muud ei ole, eksisteerib natsionalismi oht.

Ent öelduks on vähe väljavaateid. SSDP on kõige selgeilmelisema organisatsiooniga partei. Igas väikeses ringkonnas on tema esindajaid. Need arutavad igasuguseid küsimusi, langetavad otsuseid ja teevad oma seisukohad teatavaks kõrgemalseisvatele instantsidele. Parteiorganites arvestatakse nende seisukohtadega. Seepärast on nad veendunud, et nende partei on sügavalt demokraatlik. Enne arvasin nii ka mina. Ent on alust oletada, et faktiliselt sõltub toimuv partei juhtkonnast ja tema mõjutamisvahendeist palju rohkem, kui rahvas seda arvab. Sellele vaatamata arvab iga parteitegelane, et lõhenemine ohustab tema parteid ja tema enda seisundit. Lahkulöödjad kaoksid nähtavasti varsti poliitiliselt areenilt. Ja antud juhul tegutsevad Saksamaal harjumuslikeks muutunud printsiibid: «eelkõige ühtsus (parteidistsipliin), siis vabadus» (vahest ainult parteisiseselt lubatakse arvamuste vabadust, kuna see ei pääse avalikkuse ette); «ainult ei mingit kodusõda».

Need printsiibid muutuvad poliitiliselt surmavaks, kui nad tõstetakse absoluudi tasemele. Suure hulga liikmete edukas lahkulöömine SSDP-st muudaks radikaalselt poliitilist situatsiooni ja avaks võib-olla suured võimalused. Vaakum oleks täidetud.

Rahva usaldamine ja umbusk tema vastu. Mulle heidetakse ette, et ma ründan poliitikategelasi, aga mitte rahvast. Ma ajavat kogu süü poliitikute kaela ning ei süüdistavat milleski rahvast, ei rõhutavat kodanike vastutust ning usaldavat piiritult rahvast.

Teised kriitikud, vastupidi, heidavad mulle ette, et minu usaldus rahva vastu on tühine, et ma süüdistan teda alatasa passiivsuses, poliitilises ükskõiksuses ja truualamlikkuses.

Vastuolu, millele juhitakse tähelepanu, kasvab välja asja olemusest enesest. Rahvas (aga me kuulume kõik tema hulka) pole täiuslik. Ta väärib nii usaldust kui umbusku. Rahvas on suverään, kes peab aga eelkõige ise oma suveräänsuse tagama.

Sellepärast nõustun ma selle kriitikuga, kes kirjutab: «Selle vähemuse kaudu, kes teeb poliitikat parteides ja parteide abil, pöördub Jaspers rahva poole, et muuta täpsemateks tema kujutlused ja mõtted ja avaldada mõju

tema poliitilisele mõttelaadile. Jaspers loodab poliitilist mõju avaldada üksnes kaudsel teel, mõjutades rahva poliitilist eneseteadvust.»

Kõik see on õige, kui jätta välja sõna «üksnes». Minu raamat pöördub ju eelkõige rahva poole. Tema peamine mõte on selles, et äratada rahvas vastutustunnet. Seepärast kutsun ma rahvast isegi legaalsele revolutsioonile! Mul on kogu aeg meeles, kui passiivne on veel meie rahvas ja kui palju ta seeläbi kaotab. Ent mitte vähemal määral pöördun ma oma raamatus ka poliitikategelaste poole.

Rahvas — see on üksikisikute kogum. Kui me oma poliitilistes mõtetes rahva poole pöördume, ei pea me silmas teatud alalist suurust. Seepärast sõltuvad usaldus ja umbusk rahva vastu sellest, kuidas rahvas ennast ilmutab. Ent demokraatia jaoks omab otsustavat tähtsust eelkõige rahva usaldus iseenda vastu. Rahvas — see on omavahel igakülgselt seotud inimeste ühtsus, kes ennast ise kasvatavad, väljuvad poliitilise harimatuse seisundist aktiivsele ühiskondlikule elule ja vabaduse vaimu tunnetamisele.

Umbusk on paljudes situatsioonides täiesti õigustatud. Ent kui ta prevaleerib usalduse üle, on demokraatia ja vabadus võimatu.

Meie jaoks on inimese ja rahva põhimõtteline usaldamine mõtestatud elu eelduseks. Seda usaldust ei osutata inimesele, nagu ta on, vaid sellele, missuguseks ta võib oma pingutuste läbi saada. Absurdini viidud usaldamatus toob meid järeldusele: inimese eksisteerimine on episood, enesepurustamise protsess, mis võib-olla varsti lõpule jõuab.

Föderatiivses Vabariigis, muu seas ka põhiseaduse autorite hulgas on levinud umbes niisugune seisukoht: usaldus rahva vastu on kadunud tänu tema käitumisele 1933. aastal ning enne ja pärast seda. Esialgu ei tohi seda rahvast veel usaldada. Järelikult on vaja organisatsioonilise abinõudega takistada sellel rahval jälle pahandusi teha.

Ma pean seda seisukohta ebaõigeks. Kui kellegi vastu ongi pärast 1933. aastat vaja umbusku tunda, siis on need esmajärjekorras poliitikategelased. Nagu mulle näib, arendavad viimased omamoodi «legendi löögist selga» ja

seda selleks, et veeretada oma süü rahvale, kelle hulgas kuni lõpuni tegutsesid efektiivselt natsismivastased jõud.

Räägitakse, et umbusk rahva vastu oli pärast 1945. aastat põhjendatud. Saksa rahvas hakkas siis alles toibuma natsionaalsotsialistlikust vingust, tal ei olnud vabadusetraditsioone ja seepärast oli õigustatud ka kaitse rahva eest.

Muidugi, umbusk rahva vastu, kes talub poliitikute manipulatsioone, kes lepib valimiseelse võitluse niisuguste meetoditega, peab olema suur. Ent palju suurem peab olema usaldus nende jõudude vastu rahva hulgas, mis pole veel ärganud. Üksnes nende ärkamine võib viia tõelise demokraatia rajamisele. Alternatiiviks sakslaste ärkamisele Föderatiivses Vabariigis on demokraatia väljavaadete likvideerimine.

Sellele vaatamata lasub vastutus eelkõige poliitikategelastel. Nemad pakkusid rahvale oma teeneid. Nemad otsustasid (või oleksid pidanud seda tegema) võtta see vastutus enda peale. Nõudmised, mida nende elukutsega seoses neile esitatakse, on tunduvalt kõrgemad nõudmistest, mida esitatakse indiviidide massile rahva hulgas. Poliitikategelased on ametis võimu tüüri juures, määrates riigi sise- ja välispoliitikat või tegeldes sihitus usinuses oma «elukutsega», mis neile isiklikult on muutunud perspektiivikaks sehvtiks.

Nende peaülesanne seisab selles, et tõmmata rahvast kaasa osavõtule poliitilisest elust. Kui nad on huvitatud vabaduse poliitika teostamisest, siis peavad nad rahvast maksimaalselt informeerima, põhjendama talle oma eesmärke, osutama vahenditele ja teedele ning sel kombel rahvast kasvatama.

Räägitakse, et rahvas peab «küpseks saama», enne kui talle võib usaldada poliitilist vabadust. Saksa rahvas polevat veel küps. Kuid pole mingit mõtet oodata. Rahvas peab end ilmutama juba praegu, muidu ei tee ta seda mitte kunagi. Varjatud, loomulikku rahva küpsemisprotsessi pole olemas; ainult vabade poliitiliste aktsioonide tulemusena, mida organiseerivad väikesed grupid ja üksikisikud, hakkab rahvas mõistma seda, mis on talle tähtis.

Demokraatia jaoks muutub rahvas küpseks oma poliitilise aktiivsuse protsessis. Seepärast on demokraatia eelduseks, et rahvas mõistab vajadust laialdaselt osa võtta

poliitilisest elust ja ka teeb seda; selleks eelduseks on ka usaldus rahva vastu — mitte niisuguse, nagu ta on, vaid niisuguse vastu, missuguseks ta võib saada.

Kui tahetakse kindlustada demokraatiat, peab ainus mõte olema: mil viisil tagab rahvas ise või kuidas talle antakse võimalused, et ta saaks ilmutada mitmekülgset poliitilist aktiivsust ja sel kombel poliitilise küpsuseni jõuda? Sest kui rahvast ei lubata osa võtta poliitilisest elust, pole teist viisi tema küpsekssaamiseks. Poliitiline küpsus ei tule iseenesest.

MAJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK ARENG FÖDERATIIVSES VABARIIGIS

Mõned kriitikud osutavad õigesti minu raamatu järgmisele puudusele: selles on vähe pööratud tähelepanu majanduslikule olukorrale ja ühiskondlikele suhetele nende arengus.

Vabariigi moodustamisel püstitati loosung «sotsiaalne kaubalis-rahanduslik majandus». Seda nimetati ka «vabaks» kaubalis-rahanduslikuks majanduseks, kuivõrd siis oli ühe hoobiga tehtud lõpp juhitavale ökonoomikale ja «sotsiaalsele» majandusele, kuna ta pidi tagama ökonoomika raamides kõikidele gruppidele vastavad õigused. Kogemused näitasid, et tegelikult läks kõik teisiti, kui oli oodatud.

Otsused rahareformi ja kaubalis-rahalise majanduse kohta olid kõige tähtsamad. Näis, nagu oleks riik jätnud industrialiseeritud ökonoomika moodustamise ja omandi faktilise jaotamise temast otsekui mitteoleneva arengu hooleks. Kuid viimane võis toimuda ainult olemasolevate seaduste alusel; tegelikkuses avaldasid stiihilisele arengule tugevat kaudset mõju seadusandlikud abinõud, näiteks maksudealane seadusandlus, mis soodustas suurte kontsernide loomist.

«Majandusime» viis selleni, et töölised elavad praegu paremini kui kunagi varem. Nad on juba ammu lakanud olemast proletaarlased. Nende «prestiiži» peamiseks mõõdupuuks on sissetulek. Suuremal osal neist on autod, nad reisivad välismaal.

Meie majandusel ja ühiskonnal on tõsiseid puudusi, mida nad saaksid nähtavasti ise parandada. Küsimus on selles, kas mõned puudused pole mitte majandusliku õitsengu tagajärjed, mida saab parandada, vaid hoopis selle õitsengu tingimusteks? Tõenäoliselt pole olemas absoluutselt rahuldavat, ideaalset majandust.

Esimene puudus on ebaõiglus. Viimane on teravalt

tajutav seda enam, mida paremini inimesed elavad, mida kindlamalt nad ennast tunnevad, mida rohkem rahuldatakse puhtmateriaalseid vajadusi.

Ma valgustan antud küsimust pinnapealselt, osutan üksiknähtustele, tungimata nende olemusse. 1945. aastal kaotasid hoiukassade kliendid oma raha. Väärtuse kaotanud paberite hulgas olid mul mõned isalt saadud aktsiad. Kümne aasta pärast tõusid need aktsiad taas hinda: minu varandus väljendus 80 tuhande marga suuruses summas. Kuigi ma polnud sõrmegi liigutanud, oli mul mitte ainult oma sissetulek, vaid ka väike kapital. See kogemus demonstreeris mulle Föderatiivse Vabariigi majanduse taastamise viisi. 1945. aastal purustati kõik. Vanadele firmadele jäid vaid varemed, maa, patendid ja mõnedel juhtudel üksnes nende tuntud nimetused ja endised spetsialistid. Nad alustasid taastamist krediitide abil. Peaaegu kõikide töötajate suur energia ja tööalane entusiasm aitasid kaasa ettevõtete tõusule. Krediidid õnnestus kiiresti välja maksta. Ehitati uued hooned ja kõige kaasaegsemad tootmistsehhid. Ent kellele kuulus taasloodud omand? Mitte neile, kes olid ta loonud, vaid vanadele aktsionäridele või perekondadele, kes olid ettevõtete omanikeks. Nad rikastusid (nende arv pole suur, nende hulgas on niisuguseid, kes ise taastamisest üldse osa ei võtnud ja omasid ainult väärtpabereid). See on ebaõiglane. Ent tekivad küsimused: kas ilma selle ebaõigluseta oleks majanduse õitseng võimalik olnud? Kas oleks saanud vanu seadusi muuta nii, et oleks olnud tagatud kõikide heaolu? Kas on võimalik mõistlik võrdsus mitte ainult riiklikus, vaid ka majandussfääris, mis küll ei välista suuri erinevusi sissetulekutes, ent teeks võimatuks omandi teenimatu kasvu, mis esineb väheste inimeste puhul ja on nende juures võtnud tohutu ulatuse (nende varandust loetakse miljonites ja koguni miljardites markades)?

Jutt pole antud juhul mitte kõikide heaolu suurendamisest, vaid põhimõttest, millest juhindub kogu ühiskond. Ei saa kahelda selles, et majanduslikud ja koos nendega ühiskondlikud tingimused muutuvad mitte ainult märkamatute seoste tulemusena, vaid ka poliitika vahelesegamise tagajärjel. Suurt mõju avaldavad sellele poliitikale organisatsioonid, mis esindavad teatud huvisid. Võimatu on vastu vaielda teesile, mille kohaselt poliitika peab tagama huvide võrdsustamise; ühenduste mõju

on seaduslik; huvide kokkupõrkamine elustab ühiskonda, poliitika ülesandeks on soodustada nende võimalikku reguleerimist ja koos olukorra muutumisega ka ise muutuda.

Tegelikkuses mõjutavad organisatsioonid parteisid ja valitsust pidevalt. Kuidas see toimub, millistes vormides, missuguste saladuseks jäänud läbirääkimiste ja lepete käigus — sellest teab avalikkus väga vähe. Ameerikas teatakse lobbistide tegevusest palju rohkem.

Muidugi on loomulik, harmooniline ja õige huvide võrdsustamine võimatu. Valitsuse poliitika üle otsustatakse selle järgi, kas ta läheb aktiivselt mööda kompromisside teed või oma populaarsuse säilitamiseks ei tee mitte midagi ja püüab ainult riigikassa arvel rahuldada nõudmiste esitajaid — selle asemel et tegeliku olukorra analüüsimise ja planeerimise abil ise probleemi positiivselt lahendada.

Mitte väga ammu, rahutuste ajal söe- ja terasetööstuses, tutvus avalikkus iseloomuliku näitega. Mitte ühtki probleemi ei lahendatud ega tehtud isegi katset neid lahendada. Ehkki valitsus oleks pidanud teadma ja nähtavasti teadiski, et olukord energeetikatööstuses lähemal ajal muutub ja varsti vajab ta märksa vähem sütt, ei tehtud mingeid vajalikke järeldusi. Veel enamgi — anti tohutuid subsiidiume, mis suurendasid riigikassa pankrotistumise ohtu.

Millised on järeldused? Elukutse vahetamine ja seepärast ümberkvalifitseerumine, töökohtade loomine teistes paikades ja seepärast ümberasumine. Neile, keda see puudutab, on see väga raske, kuid möödapääsmatu. Vastavaid muutusi saab teha maksimaalselt talutavaks, kui neid alustada õigeaegselt. Kuid neid aina lükatakse edasi.

Kuna eksisteerib kõigile nähtav õiglus võib-olla üldistes printsiipides, ent mitte reaalsetes nõudmistes kaasaja tegelikkuse vastu, siis on vältimatu võitlus, milles otsustavat tähtsust omab valitsuse käitumine, mida peab ebaõiglaseks osa inimesi, kes tunnevad — õigustatult või mitte —, et neile on liiga tehtud. Vist keegi ei kahtle selles, et ametiühingud, ehkki nende taga seisab tohutu tööliste mass, avaldavad kõikide teiste organisatsioonidega võrreldes valitsusele kõige nõrgemat survet või mõju. Riigile tervikuna on väga kahjulik, et see on alaliseks nähtuseks muutunud. Ja antud juhul tekib paratamatult järeldus: Föderatiivse Vabariigi heaoluks on vajalik, et

SSDP asuks lõpuks valitsuse etteotsa, ent mitte koalitsiooni kaudu, mis hukutab selle partei, vaid valimiste tulemusena, mis tagavad talle enamuse. Niisuguse võimaluse eksisteerimine teeb Föderatiivse Vabariigi tuleviku lootustäratavaks. Poliitilisele mõttele räägib vastu see fakt, et pikka aega pole valitsus esindanud poolt kogu rahvast. Mulle näib, et meie riigi päästmise huvides on tarvis, et pahempoolsed saaksid enamuse.

Kriisiperioodid majanduses võivad olla tohutu poliitilise tähtsusega. Languse võimalikkus tekitab juba nüüd rahutust. Pärast õnnelikke õitsenguaastaid, mil pakkumine ei suutnud rahuldada nõudmist, tekitavad ärevust niisugused nähtused, nagu tööpäeva lühendamine *, vallandamised, hoiatused tellimuste lõpetamise kohta, tootmise vähendamine, kõikjal realiseerimata toodangu kuhjumine.

Ka majandusteadlased pole praegu prognoosideks suutelised. Seejuures etendavad suurt osa ka poliitilised motiivid. Kellel puuduvad majandusalased teadmised, see ei tunne muret. Ilma veenvate põhjendusteta näib neile, et majanduslik katastroof on praegu võimatu. Niisugust katastroofi võivat oodata üksnes seoses ülemaailmse majanduskriisiga, mis lähemal ajal vaevalt puhkeda võib. Tõsi, Föderatiivses Vabariigis on suuresti ohustatud föderatsiooni ja liidumaade eelarved; pole välistatud võimas inflatsioon.

Ka majandusküsimustes on soovitav elanikkonna maksimaalne informeerimine. See on äärmiselt raske kas või probleemi enda keerukuse tõttu. Rutakad dogmaatilised seisukohad, mida levitavad mitmesuguste võimsate gruppide esindajad, tuleb ületada üksnes teadmiste ja probleemide uurimise abil.

Avalikkusel peab olema juurdepääs informatsioonile selle kohta, mida planeeritakse, mis on teoksil. Ta ei tea, mida võimsad ühendused antud hetkel teevad või mida nad tahavad. Ehkki ajalehed informeerivad lugejaid esimesel pilgul piisava üksikasjalikkusega, jääb rahvale palju teadmata. Pealegi ei mõista mitte kõik teatatava tähendust. Informeerimata inimesele viirastub kõikjal see, mida tegelikult ei ole.

---

* Jutt on tööpäeva lühendamisest koos palga vähendamisega ebarentaablites ettevõtetes. — Toim. märkus.

PÄRAST KAHEPARTEILISE VALITSUSE (SUURE KOALITSIOONI) MOODUSTAMIST 1966. AASTAL

Meie ees seisab küsimus: mida hakkab tegema suur koalitsioon, millel on absoluutne võim ja mida ei piira ükski opositsioon? Ta võib teha kõike, mida tahab.

Ma peatun kolmel küsimusel, millel on tähtsust olukorra iseloomustamiseks:

Kiesinger — endine natsionaalsotsialist;

Kiesingeri-Brandti valitsus;

kas Föderatiivses Vabariigis tekib opositsioon?

Kiesinger — endine natsionaalsotsialist. Kõikjal räägitakse, et isiklikus plaanis on Kiesinger laitmatu, et ta on haritud, paljusid keeli valdav, suurepäraste maneeridega viisakas inimene, korralik, oma kodumaad armastav enesekindel švaab. Ajaleht «Zeit» avaldas 18. jaanuaril 1967. a. ülevaate Klaus Harprechti vestlusest Kiesingeriga, mis iseloomustab kantslerit. Harprecht oli «teatud määral lipitsev» ja «alandlikult arukas». Nooruses tahtis Kiesinger saada kirjanikuks. Tema eeskujudeks olid Benn, Trakl, Hofmannsthal, Thomas Mann. Kuid mõju on talle avaldanud pigem Rosegger ja Geibel. Ta tsiteerib meelsasti ja tihti švaabi klassikuid ja samuti Tockwilli. Viimane, ütleb Kiesinger, oskas pöörduda täna lihtsate inimeste poole ja homme ülikooli kateedrist üliõpilaste poole. Vestluses Harprechtiga tsiteeris kantsler näiteks Friedrich Schilleri «Mehe uhkust kuningatrooni ees» ja Uhlandi «Ma laulan, nagu laulab lind». (Harprecht ei söandanud teda katkestada: «Vabandage, härra föderaalkantsler, see oli Goethe.») Edasi oli ülevaates öeldud: «Ma ei andnud Kiesingerile kordagi põhjust piirduda üldiste tühjade fraasidega ja kiita järgi nii tihti, nagu ta seda oleks tahtnud. Ent õrnadest küsimustest läks ta mööda... Ta naeris südamest ja naeratas nagu šampanjareklaamil. Inimene, kes äratab sümpaatiat... konservatiivne inimene, kes kannab hoolt esinduslikkuse, avaldatava mulje ja alalise välise efekti eest.»

Ent asi pole ju inimese niisugustes omadustes. Neid omadusi on vaja tunda niipalju, kui nad on poliitiliseks faktoriks, sest niisuguste omadustega inimesed on alati paljudele sakslastele meeldinud, ja kuivõrd nad aitavad teha järeldusi nende inimeste poliitilise palge kohta (näiteks räägitakse, et poliitiliselt terve mõistuse suurimaks vaenlaseks on auahnus).

Selle näiteks, kuidas Kiesinger oskab ennast välja pakkuda, võib olla järgnev fakt. 19. detsembril 1966. aastal Ameerika televisioonile antud intervjuus ütles Kiesinger, et ta on denatsifitseerimiskohtu poolt õigeks mõistetud, et ta on võtnud mehiselt osa opositsioonist natsionaalsotsialismi vastu ja seejuures suuresti riskeerinud. Denatsifitseerimiskohtute otsustel olid tõsised tagajärjed nende jaoks, keda see puudutas, eriti siis, kui otsused olid õigeksmõistvad. Kuid vaevalt hakkaks keegi kinnitama, et need kohtud tegid ajaloolisi fakte kindlaks uurimismeetodite abil ehk kas või tavaliste kohtute hoolikusega. Üheski saksa ajalehes pole ma kohanud seda Kiesingeri avaldust. Ettenägelikult ei ütle ta ise oma mehisuse ja riski kohta mitte midagi, vaid piirdub denatsifitseerimiskohtu otsuse tsiteerimisega.

Antud hetkel omab Föderatiivse Vabariigi jaoks otsustavat poliitilist tähtsust see, et 1933. aastal, pärast võimu haaramist Hitleri poolt, astus Kiesinger viivitamatult natslikusse parteisse ja oli selle aktiivne liige. Sel kombel on Föderatiivse Vabariigi föderaalkantsleri kohal praegu endine natsionaalsotsialist.

Paljud sakslased — muidugi mitte kõik, vaid ainult vähemus, võib-olla miljon — on rabatud. Neid kohutab see, et riiki, milles nad elavad, esindab endine natsionaalsotsialist, sest nad tunnevad end taas ettureina, nagu kunagi Preisi ja Bismarcki riigi poliitilises ajaloos ning natslikus riigis. Kiesingeri tulek föderaalkantsleri kohale kinnitab muudatusi Föderatiivses Vabariigis, mis algasid juba enne teda. See, mis veel kümme aastat tagasi tundus võimatuna, muutub nüüd takistamatult tegelikkuseks. Vaevalt küll saab takistada seda, et endised natsionaalsotsialistid pääseksid isegi kõrgetele kohtadele, sealhulgas poliitika alal. Samuti ei saanud piirduda ainult mittenatside määramisega mitmesugustele kohtadele riigiaparaadis, haridusorganeis ja majanduses, sest neid oli vähe. Ent endise natsionaalsotsialisti määramine Föde-

ratiivse Vabariigi valitsuse juhiks tähendab, et nüüdsest peale ei ole sel tähtsust, kas sa olid omal ajal natsionaalsotsialist või mitte. Kui Kiesinger sai Baden-Württembergi peaministriks, ei vaielnud keegi vastu. Kuid föderaalkantsleriks?! See on juba midagi muud.

Mõned esitavad järgmisi argumente. On tõsi, et ta 29-aastasena, see tähendab küpses eas, astus 1933. aastal parteisse ja jäi selle aktiivseks liikmeks 1945. aastani. Muidugi, 1933. aastal ta eksis, kuid teda tõukas sellele iseenesest kiiduväärne soov aidata kaasa Saksamaa sisepoliitilise ühtsuse saavutamisele ja tema välispoliitilise seisundi tugevdamisele. Hiljem Kiesinger mõistis oma eksitust ja ehkki see polnud väliselt märgatav, hakkas osutama seesmist vastupanu ning temas tärkas vastikustunne režiimi kuritegude vastu. Pärast 1945. aastat arendas Kiesinger aktiivset tegevust ja tal oli Baden-Württembergis isegi teeneid. Sellepärast tuleb tema palju aastaid tagasi sooritatud eksimusse suhtuda seisukohalt, kuidas ta on ennast käesoleval ajal ametis õigustanud.

Ma vaidlen vastu kinnitusele, et tema astumine parteisse oli eksitus. Kas eksitus või moraalne langus — selles on küsimus. Kas saab seda vaadelda kui eksitust ja niiviisi õigustada? Ei.

Paar sõna natsionalismist tänapäeva maailmas. XIX sajandil ja XX sajandi alguses eksisteeris ekspansiivne natsionalism, mis püüdis endale alistada teisi rahvaid kui alaväärtuslikke ja tahtis likvideerida vähemusrahvused oma territooriumil. Praegu on peaaegu universaalseks muutunud natsionalism, mis püüab tugevdada riiki ühe rahvuse alusel ja on ikka veel säilitanud ekspansiivse iseloomu, kuna ta tahab endasse haarata kõiki antud rahvuse liikmeid. Ta takistab seda, et inimeste ühtsus tugineks vaba, õiglase, demokraatliku riigi poliitilisele ideele, mis ühendab inimesi kui niisuguseid ja mis võib kodanikena vastu võtta paljude rahvuste, keelte ja religioonide esindajaid. Natsionalism tähendab meie jaoks tohutut vaenulikku jõudu, kus ta end ka ei ilmutaks. Ta teeb võimatuks rahu ja seesmise vabaduse. Me tahame suhtuda igasse rahvasse austuse ja sümpaatiaga. Me tahame rahvastele rahu. Natsionalism on liidus saatanaga. Seepärast on kaheldav, kas natsionalismi saab vaadelda kui lihtsalt eksimust.

Ent veel otsustavam tähtsus on sellel küsimusel, kas 1933. aastal sai tegutseda eksituse alusel.

Me ei saa ega tohi unustada 1933. aastat. Meie kõik, kes me tollal täiskasvanud olime, viibisime selle juures ja tegime oma järeldused. Me vestlesime üksteisega 1932. ja 1933. aastal. Sel ajal oli see veel ohutu, kuid 1933. aasta kevadel lõppesid igasugused vestlused. Natsionaalsotsialismi hirmsad avaldused olid vaieldamatud: Hitleri raamat «Mein Kampf», vägivallameetodid, plakatid, juhtivate natside isikud. Julius Leber kirjutas 1932. aasta suvel oma Lüübeki ajalehes: «Kurjategijatega ei peeta läbirääkimisi.»

Ent kõige ilgem seisis alles ees. Juba 1933. aasta aprillis said teatavaks esimesed mõrvad koonduslaagrites. Tõsi, juutide massilist hävitamist tollal vaevalt keegi ette oskas näha. (Tean vaid üht erandit: minu sõber Ernst Meier, Berliini Stieglitzi rajooni arst, rääkis mulle 1933. aasta juunis: «Nad panevad meid barakkidesse luku taha ja süütavad need siis põlema.» Mina vastasin sellele: «See on ju mõeldamatu, sa eksid oma ohjeldamatus fantaasias.»)

Sellel, mis siis meie, sakslastega toimus, on sügavad tagajärjed. Kui kergeusklikud, kui kergemeelsed olime omavahelistes suhetes enne 1933. aastat! Me pidasime end ka poliitilises suhtes ühtseks rahvaks. Me vaidlesime palju, kuid meid ühendasid loomulikud sidemed: me kõik olime üksteise jaoks sakslased. 1933. aastal need sidemed purustati. Sakslased isoleeriti sakslastest, mis tõi kaasa vältimatu: sakslased oleme meie, aga mitte teie.

Järgmine tõsine järeldus oli niisugune: meie, sakslased, ei ole sugugi ühtsed. See tundus absurdina, kuid oli ja jäi reaalsuseks. Ühtsusest räägiti palju, seda nõuti kui elulist moraalset tuge. Kuid igaüks pidas silmas oma ühtsust, muutis oma ühtsuse mõõdupuuks näivale ühtsusele, millele ta oleks tahtnud sundida teisi, kel polnud temaga midagi tegemist. Ühtsus, millesse me uskusime, oli kunstlik.

Alles nüüd saime me teada: jumal on oma vihas loonud meid absoluutselt mitteühtseks, sügavalt lõhestatud rahvamassiks. Me võime täiesti põhjendatult vaadelda teineteist vastastikku kui võõraid rahvaid, kes teineteisest energiliselt eemale tõukuvad. Millises mõttes me oleme sakslased? Me oleme sakslased teiste sakslaste vastu.

Näiline «hea tahe» ühinemisele sünnitab üha uusi valesid. Muutmatuks faktiks jääb see, et sakslased võisid luua kuritegeliku riigi, teenida seda või sellega kaasa minna, et nad võisid anda kõik oma jõud selle kuritegeliku riigi heaks sõjas «isamaa eest», mis nõudis suuri ohvreid. Võib nõuda ühtsust, lepitust, unustamist, — mitte miski ei aita. See nõue on ühtlasi üleskutse valele. Me oleme ebasiirad, kui räägime, et tahame olla ühtne tervik.

1933. aastal anti ühtsusele uus tugev hoop. Sakslaste suhted muutusid. Neist hirmsatest aegadest jäi meie, sakslaste vahele usaldamatus. Igal kohtumisel kaasmaalasega kerkis kõigepealt küsimus: mida sa tegelikult endast kujutad? Mis peitub sinu välimuse taga? Millele võib kindel olla?

Tolleaegsete sündmuste paljastamine püstitab kõikide sakslaste ette uue küsimuse. Liiga palju inimesi (osa neist teadis kõike, mis tollal toimus ja osa kannab selle eest otsest vastutust) tahaks varjata nende aastate sündmusi kaasmaalaste eest, kes siis olid noored või polnud veel sündinudki. Nad ei taha tunnistada, et natslik riik oli kuritegelik, kuna nad kardavad järeldusi. Nad tahavad võimatut — «teha lõpp minevikule», kuna nad püüavad hoiduda sellest, mida on vaja teha praegu. Et omada võimalust elada meeltmööda, eelistatakse valet ja tehakse see eksisteerimise aluseks. Pööret paremuse suunas, see tähendab täielikku lõputegemist kuritegelikule minevikule veendumuste muutmise kaudu, ei taheta, vaid püütakse piirduda oma eksimuste tunnistamisega ja kinnitustega muutunud vaadetest. Tahetakse aegumistähtaja tunnistamist.

Kas saab kõike kordasaadetut ja toimunut pidada eksituseks? Ei, see oli palju enam. See oli katastroof või enamiku sakslaste iseloomude avaldumine, inimlikkuse kaotamine.

Asi seisis selles, et eksitustest vabanemiseks vaadete muutmise abil oli vaja muuta iseloomu. Niisugune iseloomu muutmine ja inimlikkuse taassünd olid võimalikud. Kuid neil juhtudel, kui seda tehti kogu tõsidusega, olid teatud inimesed kohustatud ütlema: see, millega ma omal ajal hakkama sain, võtab mult igaveseks õiguse osa võtta poliitilisest elust. Praegu ma olen kohustatud

sellest eemal seisma. Ma ei või oodata poliitilist usaldust vabadelt sakslastelt, kes ei ole kunagi niisugustest asjadest osa võtnud.

Ent nii ausalt mõtleb ja jääb faktidele tingimusteta truuks üksnes tühine vähemus.

Mis aga puutub Kiesingerisse, siis näib, et teda selle vähemuse seisukoht sugugi ei häiri. Ent see jääb tema kohale rippuma tulevikus ja igavesti, kuigi see teda praktiliselt ei sega.

Küsimus Kiesingerist kui endisest natsionaalsotsialistist on järelikult probleem vaid sakslaste vähemuse jaoks, ent välismaa jaoks on see solvang.

Kiesingeri-Brandti valitsus. Kiesingeri-Brandti valitsuse moodustamisest tulenevate muudatuste tähtsust on vaevalt võimalik ülehinnata. Demokraatia likvideeris end ise, hävitades lõplikult opositsiooni, mis juba niigi oli nõrk olnud.

Edasi, valitsus püüab tõestada, et Föderatiivse Vabariigi rahva keskel valitseb ühtsus, kuid just seda ühtsust ei olegi. Valitsus esineb nii, nagu omaks ta ühtset suurt programmi, kuid tegelikult lükkab ta ainult paljud seisukohad ühte kuhja. Kõiges valitseb segadus.

Meie uus riik ei kujuta endast mitte potentsiaalset sõjaväelist diktatuuri, vaid poliitikute diktatuuri. Ajaloos pole niisugust vist enne olnud (vahest ainult Austrias suure koalitsiooni päevil). See oligarhia ei tugine mitte vanade perekondade traditsioonidele, vaid traditsioone mitteomavate mitmesuguste poliitikute massile.

Mis neid omavahel seob? Veendumused, ühised vaated, ühine üritus või ühesugune võimuiha? Me ei söanda sellele küsimusele vastust anda. Kes seisab suure ürituse eest või arvab, et ta seda teeb, see taotleb õigusega selle ürituse nimel võimu, aga see on lahutamatult seotud isikliku võimu taotlemisega, mille ta samastab ürituse endaga. Niisugune psühholoogia on ärritav ja tahtmatult tekib küsimus: mis seob praegu Kiesingeri, Brandti, Wehnerit ja teisi peale soovi jagada omavahel võim, teiste sõnadega — omada ministriportfelli? Ent see oleks psühholoogiline vastus, ministriksolemine ei ole suur lõbu: ministril on lõpmatult palju tööd ja kaugeltki mitte palju võimu — pigem on see näiv võim. Neid paneb liikuma mitte auahnus, mitte soov pääseda kõrgele kohale, mitte soov nautida lähema ümbruskonna labast alandlikkust,

vaid väljavaated edule ka sel juhul, kui ise varju jäädakse.

Millel baseerub suur koalitsioon? Rahvas ei võtnud osa tema moodustamisest. Räägitakse, et Kiesinger on «valitud». Valitud? Jah, väikese parteibosside grupi poolt, kes üheskoos võtsid osa sellega seotud manipulatsioonidest. Kas võib valimiseks nimetada seda, mida see väike grupp kohtade jagamisel välja kaupleb?

Kuivõrd jutt pole mitte asjalikust koostööst, teisiti öeldes — mitte Kiesingeri valitsusest, vaid Kiesingeri-Brandti valitsusest, ei õnnestu likvideerida seesmist vaenulikkust; seda saab ainult maskeerida. Õnge on jäänud vist Brandt. See oli märgatav isegi esimestel fotodel, kus ta nägi välja sünge ja rõhutuna, Kiesinger aga naeratas oma üleolekut tunnetades.

Uuel valitsusel on piiramatu võim, kuna opositsioon on kadunud. Ent kas ta saab teha kõike, mida tahab? Kas me ei satu pikaks ajaks vaadetes valitseva segaduse türannia võimu alla? Või siis hoiab see oligarhiariik oma sisevõitlused saladuses ja astub avalikkuse ette ühtse rindena?

Riigiõiguse spetsialistidel on uus uurimisobjekt. Mida see riiklik vorm endast kujutab? Võib-olla tuleb vastus niisugune: see on lõppude lõpuks vabade valimiste tulemus. Ning kui tulevad uued valimised, otsustavad parteid, mis peab edasi saama. Järelikult eksisteerib demokraatia edasi, kuigi vorm, milles ta avaldub, näib nii kummalisena.

Ent tuleb veel vaadata, mida see valitsus selle ajaga otsustab ja ellu viib. Mis puutub tulevastesse uutesse valimistesse, siis võivad need valitsuse otsuste tulemusena mööduda nii, nagu me praegu ettegi ei oska kujutada.

Kas praegune valitsus üldse midagi tahab? Esialgu pole näha ühtki üldist, asjalikku ja kõikehõlmavat programmi, mis tulevikku viiks.

Kuna kõik poliitilised vaated on kokku kuhjatud, on nad praktiliselt kadunud. Sellepärast on avaldused, millega valitsus on seni esinenud, üpris ebaselged; nad koosnevad üldistest kulunud fraasidest ja räägivad üksteisele vastu. Igal juhul on praegu kõne all tõsised probleemid. Ent kuidas neid lahendada?

Veidi valimisõiguse reformist. Valimissüsteem Föderatiivses Vabariigis on sassis. Mõned mõtlevad sellest, et

viia sisse inglaste majoritaarne süsteem. See oleks väga mugav, kuna kõrvaldaks vajaduse antud küsimusele ka edaspidi mõelda. Kaheldamatuks tagajärjeks oleks vaid Vaba Demokraatliku Partei kõrvalejäämine.

Meie juures saab tunda valimisseadusi, nad on loetavad. Esimesel pilgul näib, et kõik on korras. Ent kuidas meil faktiliselt toimub kandidaatide väljavalimine ja ülesseadmine, seda ei tea tegelikult mitte keegi. Teada on vaid organisatsioonilised vormid ja see, kuidas neist väliselt kinni peetakse, kuid tegelikkuses toimuv jääb teadmatuks. Pole saladus, et kandidaate, kes nimekirjades figureerivad, esitavad väga kitsad ringkonnad. Praktiliselt toimub valimine veel enne seda, kui valija on otsustanud, missuguse partei poolt ta hääletab. Ta hääletab juba valitu poolt. Niisugune on peotäie poliitikute omavoli, kes otsustavad, keda tuleb valida. Kõik see nõuab hoolikat juurdlust, kuid sellele on pandud tabu kõikide parteide jaoks. Niisuguseks juurdluseks pole tarvis mitte üksnes volitusi, mis oleksid küllaldased selle tabu purustamiseks (riikliku komisjoni moodustamine, kuhu kuuluvad kvalifitseeritud, mitte ühessegi parteisse kuuluvad uurijad, kellele on antud õigus teostada ülekuulamisi). Juurdlus nõuaks väga hoolikat, ehkki nimetatud komisjoni liikmeile väga huvitavat tööd. Ainult sel viisil looks aus, parteilistest huvidest sõltumatu valitsus eeldused valimissüsteemi tõelise reformeerimise vajaduse tunnetamiseks. Uuelt valitsuselt pole antud juhul midagi oodata. Ta ei taha saagida pehkinud oksa, millel ta istub; ta püüab jääda sellele oksale, kuni see veel püsib.

Vajalik on suur riigieelarve reform. Ei ole veel ikka asutud lahendama tõeliselt suurt probleemi — kuidas minna ebaausalt finantspoliitikalt üle riigi ausameelsetele finantsabinõudele. Räägitakse vaid enam kui nelja miljardi marga suuruse defitsiidi näilisest ohust, teisiti öeldes — hädast, mida tahetakse likvideerida peamist tõbe puudutamata. Lugematute hiiglaslike subsiidiumide tulemusena on Föderatiivses Vabariigis välja kujunenud ebanormaalne olukord. Need subsiidiumid mitte ainult ei ületa föderatsiooni ja liidumaade rahalisi võimalusi, nad ei põhjusta mitte ainult hindade tõusu, vaid muudavad kunstlikuks ka riigi majandusliku seisundi. Riigieelarve suur reform nõuab ausameelsust. Mis puutub eelarve rikutud tasakaalu, siis pole siin jutt mõnest miljardist mar-

gast. Tuleb välja, et kulutuste vähendamisega on seda suhteliselt väikest summat raske, peaaegu võimatu kokku hoida, ja pikemaks ajaks ei annaks see abinõu ikkagi mingeid tulemusi. On vaja finantspoliitika põhimõttelist muutmist, et majandus ei sõltuks igasugustest subsiidiumidest (olen lugenud 26 miljardist margast), vaid et areneks tõeliselt vaba kaubalis-rahaline majandus, mida hoiaksid teatud raamides ainult sotsiaalselt põhjendatud määrused. Vaatamata spetsialistide arvukatele otsustele ja diskussioonidele, pole seni näha tõsist kavatsust teostada seda suurt riigieelarve reformi, mis tõepoolest tähendaks Föderatiivse Vabariigi majandusliku olukorra muutmist. Selle läbiviimise meetodeid pole sugugi lihtne ette öelda. Need võivad olla negatiivse (subsiidiumide ja kunstliku toetamise abinõude lõpetamine), või positiivse (õiglus ja otstarbekus maksustamisel) iseloomuga. Peale selle tekitavad nad meelepaha nendes, keda see puudutab.

Ent pole mingeid tundemärke sellest, et uus valitsus rebib kurjuse juurtega välja ega piirdu poolikute abinõudega. Vaja on analüüsimist ja perspektiivset planeerimist. Selle asemel et tagajärjetult püüda säilitada oksa, millel ta istub või siis seda ennatult saagida, võiks valitsus soodustada uue oksa kasvamist ja siis sellele oksale üle kolida.

Mida uus valitsus on juba teinud? Me ootame kannatamatult Kiesingeri-Brandti valitsuse iga avaldust või sammu. Siiani oleme teda vähe kuulnud. Valitsuse esimeses avalduses väljendas Kiesinger soovi, et Föderaalpank alandaks diskontomäära, ja majandusminister tegi visiidi Föderaalpanga presidendile.

Siis järgnes otsus riigieelarve 4 miljardi marga suuruse defitsiidi likvideerimise kohta. Eelmisel valitsusel polnud see õnnestunud vaatamata mitmenädalastele diskussioonidele. Kabinet leppis kiiresti kokku vajalike abinõude suhtes, riskeerides liiga teha neile, keda see puudutab, näiteks põllumajandusele. Antud juhul ilmnesid absolutistliku valitsuse eelised.

Kiesinger kuulutas, et ministritel pole õigust kabineti nõusolekuta avalikult avaldada oma seisukohti poliitikaküsimustes ja anda intervjuusid poliitilistel teemadel. See oli olukorra, kuhu oli sattunud kaheparteiline valitsus, loomulikuks järelduseks. Kui kõigi seisukohtade ühtekuhjamisega tahetakse ühendada ühendamatut, siis saab

seda teha ainult väidetega mingist väljamõeldud ühtsusest, sealhulgas ka olematust saksa rahva ühtsusest. Seesmisi lahkhelisid varjatakse. Aga see on võimalik siis, kui härrased juhtijad üheskoos keelavad Kiesingeri suu läbi omal suud. Veider küll, kuid see meeldis ka elanikkonnale. Sisuliselt on maksimaalne salastatus iga oligarhia tundemärgiks. Julgena tunneb ta end üksnes salastatuse tingimustes. Tänu salastatusele kerkib ta kogu rahva ette kui mingi ühtne tervik, monoliit, millel on ühtne tahe, mida esitatakse kogu rahva tahtena ja millesse usutakse.

Muide, see fakt, et Kiesingeri-Brandti valitsuse keeld ministritel iseseisvalt esineda ka rahvale meeldis, pole sugugi üllatav, kuna meie ministrite esinemised olid muutunud talumatuks. Liiga palju parlamendisaadikuid ja ministreid ei tea midagi enesedistsipliinist, nagu neil pole ka ühtset riiklikku teadvust, mida Föderatiivse Vabariigi praeguse aluste vaakumi juures peaaegu ei saagi olla. Nad muudavad parlamendi väärtusetuks. Lahkheli-dega tuleb pöörduda parlamendi, aga mitte ajakirjanduse poole. Parlamendil on au olla foorumiks riigimeeste ja seega kogu rahva poliitilistele esinemistele. Seal peavad toimuma suured vaidlused, mille käigus võetakse vastu otsuseid ja valgustatakse tähtsaid küsimusi. Kui aga tegelased, kes esinevad üheaegselt nii eraisikute kui ministritena, esinevad ajakirjanduses, ei tõsta nad selle tähtsust rahva silmade ja kõrvadena, mille kaudu rahvas saab oma informatsiooni, ent parlamendi tähtsuse viivad nad lõplikult alla. Kiesingeri-Brandti valitsus tegi lõpu niisugustele esinemistele, kuid ei taastanud parlamendi väärikust.

Vastupidi, ehkki absolutistliku valitsemise tendents tekkis parlamendiparteide tahte kohaselt, viib see parlamendi õiguste vähendamisele. Valitsus juba tahab parlamenti sundida vastu võtma seadust, millega valitsusele antakse õigus tõsta või alandada makse kümne protsendi ulatuses Bundestagi heakskiiduta. See on väga otsustav samm parlamendilt õiguste võtmise suunas. Tee, millele on astunud praegune valitsus, on selge kõigile.

Kui vaadelda Kiesingeri-Brandti valitsust selle «demokraatia» foonil, mis Föderatiivses Vabariigis on seni eksisteerinud, siis võib jõuda süngele järeldusele, et pehkinud demokraatia likvideerimise antud viis on suhteliselt väga

hea. See on valgustatud absolutismi tüüpi valitsemisvorm (ilma selle despootidest vürstideta). Niisugune valitsus, mis on küll talumatu demokraatliku ja liberaalse mõttelaadi jaoks, on võib-olla parem demokraatiast, mis seda tegelikult ei ole. Kui jutt oleks ainult sellest, et ka edaspidi majanduslikult eksisteerida õigusliku riigina, mille administratsioon allub seadustele, siis on niisugune lahendus parim.

Tõsi, hind on kõrge. Rahva hulgas kaovad poliitilised veendumused või nad ei saa tekkida. Kui puudub inimväärikus, mis on poliitilisest elust osavõtmise ja selle eest vastutamise resultaadiks, siis degradeerub kogu rahvas, ja poliitikud, kellel ei ole mitte midagi hinge taga, ei või saada riigitegelasteks. Rahva eemaldumine poliitikast võtab riigilt juhtimise. Tal puudus juhtimine enne praeguse valitsuse võimuletulekut. Kuid esialgu ei ole muutusi märgata.

Välismaal võidakse mõelda, et Kiesingeri-Brandti valitsuse näol on neil lõpuks tegemist ühtse Saksamaaga. Tuntud Pariisi publitsist (Bondy) tervitas seda valitsust kui demokraatlikku. See on, Bondy sõnade järgi, analoogiline Churchilli kaheparteilise valitsusega Teise maailmasõja aastail. Peaaegu arusaamatu seisukoht! Bondy unustab, et Inglismaal oli tollal jutt kõigi jõudude ühendamisest ja nende juhtimisest sõja tingimustes, kui oli ohustatud rahva ja riigi eksisteerimine. Churchill valis ja vahetas oma ministreid. Talle olid antud erakorralised volitused, kuid ta jäi parlamendi kontrolli alla, mida ta ise soovis, kuna parlament kehastas tema jaoks vabaduse garantiid, rahva vaadete esindust, poliitiliselt tähtsat institutsiooni, mille raamides tegutsemine valmistas talle rõõmu, aga mitte ei seganud teda. Pärast seda, kui Churchill oli sõja võitnud, ei valitud teda esialgu tagasi — nähtavasti sellepärast, et inglased ei tahtnud, et tema sõjalise valitsuse päritolu ja tähtsuse suhtes tekiks arusaamatusi. Tõestanud sellega, et neil võib olla diktatuur sõja ajal, ent kaugeltki mitte rahu ajal ja veelgi vähem alati, valisid nad hiljem Churchilli uuesti tagasi.

Kiesingeri-Brandti valitsuse pooldamine on tingitud poliitilisest meeleheitest, kuid see sisaldab endas ühtlasi oletust, et sellel valitsusel võib olla pikk iga.

Veelgi enam, näib, et ta kindlustub, kuna tal on õnne. Oma tegevuse alguses lõi ta suhted Rumeeniaga. See

väga tähtis välispoliitiline samm oli Erhardi valitsuse pingutuste vili. Ent selle, mis endise valitsuse otsustusvõimetuse tagajärjel vaevu edasi nihkus, teostas uus valitsus kiiresti ja hakkas peale selle läbi viima aktiivset idapoliitikat. Aeg näitab, millistel juhtudel lisandub teenetele lihtsalt vedamine.

Kas Föderatiivses Vabariigis tekib opositsioon? Parlamendis on opositsioon formaalselt võimalik Vaba Demokraatliku Partei tillukese grupi poolt. Ta võib Bundestagis oma häält tõsta. Kuid ta ei tule arvesse esiteks sellepärast, et ta on jõuetu, teiseks sellepärast, et tema väited on ebaveenvad ja sageli vasturääkivad, tema poolt teostatav poliitika on aga suunatud vaid sellele, et parteina hinge jääda.

Edasi, opositsioon võib eksisteerida üksnes sel juhul, kui on olemas positsioon. Kuid kuna segadus suure koalitsiooni vaadetes ei ole veel kaugeltki positsioon, mille vastu siis oponeerida? Argumentatsioon suure koalitsiooni vastu ei leia tõsist vastupanu. Asi näeb välja umbes nii, nagu visata kive ploomimoosi sisse. Argumendid upuvad lõputu lobisemise vedelas massis. Kuid just sellele tahabki kaheparteiline valitsus lõppu teha. Kui tal see õnnestub, jääb alles opositsioon üksnes valitsemise kui niisuguse näol. Ent niisugusel kriitikal ei ole reaalset alust.

See, et osa SSDP liikmeid tõstis mässu partei reetmise vastu tema juhtide poolt, oli muidugi sündmuseks. See oli opositsioon parteis ja pealegi veenev. Kuid õige varsti oli mäss halvatud. Kõigest paari nädala pärast ei olnud sellest enam midagi kuulda.

Nähtavasti jääb endiselt püsima publitsistide «opositsioon». Sellega seoses mainin üht nukrat fakti. Üpris andekate publitsistide hulgas on selliseid, kes on meie riigiga rahu teinud. Algul hindasid nad olukorda õigesti, kuid hiljem astusid kokkulepete teele. Nad leiavad, et nende vaimne eksisteerimine on võimalik üksnes siis, kui nad suhtuvad valitsusse truuduse ja lugupidamisega. Sellisel juhul ei riski nad millegagi. Niisugune positsioon on täiesti mõistetav. Viibides teravas opositsioonis valitsevate ringkondade ja praeguses olukorras ühtlasi ka ümbritseva maailmaga, on väga raske vaimses ja materiaalses suhtes püsima jääda.

Publitsistide opositsioon kannab väga mitmesugust iseloomu. Paljud publitsistid kirjeldavad kurjust, häbimär-

gistavad meie poliitika sisutust ja temas valitsevat segadust. Nad konstateerivad kõike seda, kuid ei juhata õiget teed.

Föderatiivses Vabariigis on vaid üks poliitiline publitsist, kes lugupidamist väärib — see on Günther Grass (võib-olla on ka teisi, keda ma ei tunne). Ta on end näidanud tõeliselt sõltumatu publitsistina. Tema keel on lihtne ja veenev, talle on võõras igasugune teatraalsus. Oma sõnaga sekkub ta aktuaalsetesse sündmustesse. Näiteks võivad olla tema avalikud kirjad, mis ilmusid enne seda, kui suure koalitsiooni valitsus oli kinnitatud.

Siin on väljavõte tema kirjast Kiesingerile: «Ma tahan täiesti avalikult teha viimase katse õhutada Teid arukust ilmutama. Kas me saame vajalikul kombel austada hukatute, Vastupanuliikumise tapetud võitlejate, Oświęcimi ja Treblinka ohvrite mälestust, kui Teie — nende aegadega kaasamineja — söandate nüüd määrata poliitika suundi? Kuidas õpetada edaspidi meie koolides ajalugu?»

Esimeses kirjas Brandtile kirjutas Grass: «Enne kui Teil tuleb härrade Kiesingeri ja Straussi seltskonnas etendada olematu harmoonia peatunnistaja osa, palun ma Teid, SSDP esimeest..., veel kord mõelda niisuguse otsuse tõsistele tagajärgedele... Kuidas me saame ka edaspidi kaitsta SSDP-d kui alternatiivi, kui suure koalitsiooni raames ei saa enam eraldada Willi Brandti oma nägu? Kõigega leppimine muutub riigi ja ühiskonna jaoks lõplikult määravaks. Meie maa noorus pöördub ära riigist ja tema konstitutsioonist.»

On kaheldav, et Günther Grassi aktiivsus mõjuks võimulolevaile poliitikuile, kuna viimaseid ei eruta miski peale võimu. Ent ei saa kahelda tema hääle mõjus väikse-arvulisele vabalt mõtlevate sakslaste grupile.

Niisiis ei ole enam tõelist opositsiooni. «Opositsioon» on praegu vaid ütlemisviis, mis väliselt oleks nagu tõsine, kuid tegelikult täidab teatud kindlat funktsiooni omavahel sihitult võitleva inimmassi oportunistlikus tegevuses. Opositsiooni olemust võib muuta, nagu meeldib. Inimesed, kes teatud olukordades olid surmavaenlased ja püüdsid teineteist hävitada, sobivad nüüd omavahel, nagu ei oleks midagi juhtunud. Inimesed on kaotanud au ja ustavuse mõisted. Nad tunnevad vastastikust umbusaldust. Inimeste skeptiline suhtumine üksteisesse ja iseendasse muudab ebaveenvaks igasuguse positsiooni, sealhulgas ka

opositsiooni. Nüüd on opositsioon muutunud vaid viisiks väljendada muutuvas olukorras vastastikkust vaenu.

Opositsioon võib ka olemata olla. Juba praegu tundub temas hämmastavalt palju kaksipidisena. Ent igale sakslasele esitab niisugune situatsioon kõrgendatud nõudmisi: teha endale selgeks, mida ta õieti tahab, kas ta üldse midagi tahab, kas ta ei alistu saatusele, kas ta hellitab veel poliitilisi lootusi, kas ta kavatseb sellest maailmast vaikides lahkuda või siis võtab ta osa sihitust võitlusest.

LÕPETUSEKS

Minu raamat on kirjutatud elukogemuste põhjal, aga mitte lihtsate vaatluste tulemusena. Oma mõtteis ma tunnen end solidaarsena nende sakslastega, kelle poole ma pöördun — umbes miljoni inimesega. Ent ma ei ole solidaarne nende arvukate sakslastega, kes oma seisukohtade ja tegudega sulgevad tee vabale demokraatiale, mis tuleb alles kätte võita.

Kui ma lõpetuseks ütlen, et mõnda juhtivat saksa poliitikategelast ma ei pea nende subjektiivsete seisukohtade tõttu vabaduse vaenlasteks, siis ei tähenda see kriitika nõrgenemist. Nad on muutunud vabaduse vaenlasteks seda ise märkamata, tänu oma praktilisele tegevusele. Nad ei tea, mis on vabadus. Ebamäärasest heast tahtest vabadusele on inimesele vähe. Jõu ja selguse saavutab ta alles paremuse poole tehtud poliitilise pöörde tulemusena.

Kes tahab saavutada, et vabadus ja poliitiline tahe tungiksid otsustavalt inimeste teadvusse, see pöördub nende miljoni sakslase poole, kellega ta tunneb end seotud olevat. Kui viimased teadvuse ärkamise tagajärjel saavutavad mõju, teevad nad võimalikuks parema tuleviku. Selle miljoni abiga võivad ka teised tõusta poliitika mõistmise teele. Või siis ilmutavad nad end vastu oma tahtmist mõistuse ja inimväärikuse vaenlastena. Ent veelgi suuremat ohtu kujutavad endast ükskõiksed — lõpmatu hulk otsustusvõimetuid, kes on valmis end andma juhuse, igasuguse demagoogia ja antimõistuse hoolde kõigis selle avaldustes.

MASSIMÕRVU EI SAA ÕIGUSTADA AEGUMISEGA

K. Jaspersi vestlus R. Augsteiniga * (ajakiri «Spiegel», 1965. a.)

Augstein: Hr. Jaspers, ma panen ette mitte puudutada küsimust, kas aegumistähtaja pikendamine on võimalik juriidilisest seisukohast. Isiklikult arvan, et aegumistähtaja pikendamine ei ole otstarbekas. Mind huvitab, kuidas Te vaatate antud küsimusele moraali seisukohast. Paistab sedamoodi, et natslike roimarite protsessid kujutavad endast juriidilisi akte ainult väliselt, kuid tegelikult on need poliitilised aktid, mida teostatakse kriminaalkoodeksi normide alusel. Ja see tingib vist tihti abitustunde või selle näilisuse.

Te ütlesite kunagi sõjaroimade kohta: need on riigi poliitilise tahte poolt inspireeritud roimad ja järelikult ei ole nad seotud üksiku kurjategija isikuga. Nagu mulle näib, puudutab see kogu küsimusteringi.

Jaspers: Algul tahaksin peatuda teesil, et õigust ja poliitikat — neid kaht absoluutselt lahusseisvat ala — pole võimalik teineteisest lahutada.

Kõikjal maailmas tugineb õigus poliitilisele tahtele — teatud riigikorra eneseteostuse poliitilisele tahtele. Sellepärast on õigusel kaks allikat: mainitud poliitiline tahe ja õiguse idee. Kui toimuvad suured sündmused, kui jutt on pöördest ühiskonna elus, siis viidatakse õiglusele. Muul ajal räägitakse üksnes õigusest, seaduslikust õigusest, mida tuleb pidada absoluutseks.

Seaduslik õigus on fikseeritud koodeksites, ta omab jõudu riigis, kus ta on loodud. Õigus kehtib alati ainult antud momendil riigis eksisteeriva korra raamides, mille abil riik end kindlustab.

Kui ajaloos leiavad aset suured murrangud, luuakse

* Rudolf Augstein — ajakirja «Spiegel» väljaandja ja peatoimetaja. — Toim. märkus.

õigus poliitilise tahte alusel, eksisteerinud õiguskord viiakse liikumisse, muudetakse või koguni kukutatakse.

Sel hetkel, kui midagi juhtub, midagi tehakse või tahetakse midagi niisugust, mis kujutab ajaloos murrangut, näiteks revolutsiooni, ei ole seadustatud õigusel absoluutset jõudu ning taas kerkib üles küsimus: mis peab jõudu omama? Ja võetakse vastu uus otsus selle kohta, mida nüüd tuleb igavesest õiglusest tunnistada kui õigust.

Mulle näib, et natslik riik oli sakslastele enneolematuks murranguks. Edasine elu natsliku riigi seaduste alusel oleks eeldanud vaimset, kõlbelis-poliitilist revolutsiooni.

Ent meil on järjepidevus katkenud — ma ei räägi järjepidevusest seal, kus ta kõigele vaatamata eksisteerib —, kusjuures see on katkenud kõlbelis-poliitilise teadvuse tõeliselt otsustavas punktis. Nüüd me loome eeldusi meile soovitava poliitilise korra jaoks, kuna ainult selle eelduse olemasolu korral saab minu arvates rääkida poliitiliselt arukalt.

Augstein: See on selge. Ent meenutage järgmist: kui Napoleon vallutas Jaffa, võttis ta vangi 3000 inimest, õigemini — nad alistusid ise, sest Napoleon lubas neile vaba ärasõidu. Kuid ta ei täitnud oma lubadust ega lasknud neid isegi maha, vaid käskis nad püssirohu ja tina kokkuhoidmiseks tääkidega surnuks pista. Kuid enamikul neist inimestest olid ju perekonnad. Ja need perekonnad — naised ja lapsed — pisteti samuti tääkidega surnuks. Sellele vaatamata ei tulnud siis kellelegi pähe mõtet panna vastutust mõrva eest veel kellelegi peale Napoleoni enda. Nüüd aga peetakse natsionaalsotsialistlike roimade mastaapide ja iseloomu tõttu täiesti tavaliseks ja õigeks anda kohtu alla neid, kes omal ajal käsu kohaselt laksid maha naisi ja lapsi.

Jaspers: Kas Te ei näe siin olulist erinevust? Antud juhul sooritas roima Napoleon kui riigi kehastus. Kuid riik ise polnud tervikuna kuritegelik.

Kõige tähtsam peitub selles, kas natslik riik tunnistatakse kuritegelikuks või mitte.

Kuritegelik riik on niisugune riik, mis põhimõtteliselt ei loo ega tunnista õiguskorda. See, mida nimetatakse õiguseks ja mida see riik seaduste voolus sünnitab, on talle rahva taltsutamise ja alistamise vahendiks, aga mitte millekski niisuguseks, mida ta ise austab ja millest ta kinni peab. See riik tahab jõuga muuta inimesi

ja alistada endale kogu inimkonna. Oma põhimõtet on ta kinnitanud nende rahvaste hävitamisega, kellel tema otsuse kohaselt pole õigust maa peal eksisteerida.

Seisukoht, et natslik riik oli kuritegelik, omab tagajärgi, mille selgitamiseta ei saa minu arvates mõista ühtki kõnealust probleemi.

Iga inimene Saksamaal võis teada, et natslik riik on kuritegelik. Kuid ei saa jätta eitamata, et paljud seda ei teadnud. Antud juhul ei räägi ma kuriteost ega moraalsest süüst, vaid poliitilisest vastutusest.

Tuleb veel kord korrata poliitilist printsiipi: kõlbelis-poliitilise revolutsiooni vajaduse tunnetamine pärast 1945. aastat, vääramatu tahe kuritegeliku riigi järjepidevuse katkestamiseks, paratamatuse tunnetamine ja soov luua midagi uut — see kõik on meile eelduseks, kui meil on tulevikku. Antud juhul ei saa olla erinevust seisukohtades, siin on jutt erinevusest veendumustes ja mõttelaadis.

Augstein: Nüüd näevad kõik või, ütleme — kõik hea tahte inimesed, et natslik riik oli kuritegelik. Ent tollal oli vaja teatavat mõtteteravust ning ideelist mehisust, et seda kõigi sellest tulenevate tagajärgedega tunnetada. Väga paljud asjad nüristasid rahva valvsust: sõlmiti lepinguid ja liite välisriikidega, peeti olümpiamängusid, kirik meenutas korduvalt vajadust olla lojaalne ja toetada riiki. Ta õnnistas koguni relvastumist.

Jaspers: Kahjuks on kõik need faktid õiged.

Augstein: Niisiis jõuame momendini, mis isiklikult mulle tundub kõige kaheldavamana. Ma esitan endale küsimuse meie riigi õiguspädevuse kohta karistada nende roimade eest. Sest niipalju kui mulle on teada, ei ole mitte ükski natsismiaegne kohtunik või prokurör astunud kriminaalkohtu ette. Neil aegadel rikuti õigust tuhandeid, sadu tuhandeid kordi. Ja sellele vaatamata pole juristidest kurjategijaid kohtu alla antud.

Asi on jõudnud niikaugele, et inimene, kes prokurörina saatis hukkamisele oma kaaskodanikke, oli kohtus eesistujaks, kui seal arutati Sommeri süüasja — inimliku ilme kaotanud, kuigi veidi nõrgamõistusliku kontslaagritimuka süüasja. Siin on probleemi kogu olemus nähtav nagu fookuses. Karistuse õiguspädevus tundub mulle lihtsalt kahtlasena.

Kui meenutada veel, missuguseid riigisekretäre on see

riik oma ministeeriumides talunud, kui mõelda sellele, et Globke, Vialon ja Hopf olid paljude aastate kestel või on praegugi kõrgetel ametikohtadel, siis paistab nimetatud õiguspädevus veelgi halvemas valguses.

Kuid lubage mul tagasi tulla selle juurde, mida Te olete varem öelnud ja nimelt, et ülesanne seisab selles, et alustada meie riigis kõike otsast peale ning teatud mõttes purustada sillad kuritegeliku riigi juurde. See toob meid veel ühe argumendi juurde, mida esitavad aegumistähtaja pikendamise vastased.

Mõned räägivad, et ei kõlba karistada ainult sakslasi, pealegi seitsmenda põlveni välja, nagu seda praegu tehakse. Niisuguste vaadete silmapaistvaks esindajaks oli föderaalminister Strauss, kes teatas, et see olevat «vapustus inimkonna õigustunnetusele ja ajaloo võltsimine, kuna sellega kinnitatakse, nagu oleksid ainult sakslased sõjaroimasid toime pannud».

Ma arvan siiski, et tuleb arutada seda argumenti, mis kahtlematult peegeldab seisukohta, mis on Saksamaal levinud, ehkki see on meile ebasoovitav.

J a s p e r s: Kui see argument oleks õige, siis ei oleks ta ebasoovitav. Ent ta ignoreerib põhilist erinevust sõjaroimade ja inimkonna vastu sooritatud kuritegude vahel. Sõjaroimad on inimsuse vastu sooritatud roimad. Roimad inimsuse vastu on kõik need koletislikud kuriteod, mida nimetatakse vastase suhtes toimepandud sõjaroimadeks. Kuriteoks inimkonna vastu on pretendeerimine sellele, et otsustada, missugused inimgrupid ja rahvad võivad maa peal elada ja missugused mitte, ning selle pretensiooni elluviimine nende hävitamise teel. Täna nimetatakse seda genotsiidiks, ent seda võiks ka massimõrvaks nimetada. Põhimõtteliselt tähendab massimõrv selle otsuse täideviimist, mis on langetatud teistele inimgruppidele või rahvale, kes ei tohi maa peal elada. Kes nõuab niisugust otsust ja selle täide viib, see sooritab roima inimkonna vastu. Niisugused roimad pandi toime juutide, mustlaste ja vaimuhaigete vastu. Kõik need, kes on sellest aru saanud, ütlevad täna täie veendumusega: mitte ühelgi inimesel ei ole õigust otsustada selle üle, kas üks rahvas tohib eksisteerida või mitte. See, kes niisuguse otsuse alusel teostab rahvaste hävitamist või ise sellest osa võtab, teeb midagi niisugust, mis täielikult erineb kõikidest senituntud roimadest. Ta tegutseb selle põhimõtte

vastu, mis seisneb inimese kui niisuguse eksisteerimises ja tunnustamises. Ja et ta seda teeb, tuleb tema suhtes rakendada järgmist põhimõtet: inimestega, kes saadavad korda selliseid asju, ei saa inimkond koos eksisteerida.

Teiste sõnadega — nagu mõnedes riikides algatab prokurör ühiskonna huvides kohtuasja mõrvasüüdistuses ka siis, kui tapetu sugulased mingit hagi ei esita, nii peab mingi inimkonna instants välja astuma siis, kui üks grupp inimesi hävitab teist. Kogu inimkonna huvides on vaja inimestele, kes panevad toime või kes on toime pannud niisuguseid kuritegusid — ja ainult niisugustele inimestele — langetada surmaotsus.

Surmanuhtluse vastased võivad oma seisukohtade kinnituseks väga paljule viidata, pooldajad — samuti. Ent nagu mulle näib, võivad isegi surmanuhtluse vastased olla selle poolt roima puhul, mis pole millegagi võrreldav.

Augstein: Kahjuks on ajaloos sageli sooritatud massimõrvadega seotud roimasid, ehkki nad ei võtnud niisugust ulatust ega olnud nii hoolikalt planeeritud.

Jaspers: Ma kahtlen selles, et seda laadi roimasid on juba sageli aset leidnud. Ma ei tea niisuguseid näiteid. Ent selle mõistmist, et antud juhul on jutt printsipiaalselt uuest kuriteost, pean ma eelduseks, et otsustada aegumistähtaja küsimust. See küsimus saab oma loomuliku vastuse, kui saabub selgus nelja omavahel tihedas seoses oleva küsimuse suhtes.

Esimene küsimus: missugune roim? Massimõrv võimude käsul, uut laadi kuritegu, millel pole ajaloos pretsedenti. See roim eeldab uut tüüpi riiki — kuritegelikku.

Teine küsimus: missuguse seaduse alusel langetatakse kohtuotsus? Selle seaduse alusel, mis seob kõiki inimesi — rahvusvahelise õiguse alusel.

Kolmas küsimus: kus on see seaduslik instants, kes on kompetentne seda seadust rakendama? Esialgu niisugust inimkonna instantsi formaalselt ei ole; selleks tuleb pidada kohtuid sellises riigis, mis peab rahvusvahelist õigust endale kohustuslikuks.

Neljas küsimus: missugune on karistus? Kuna roim on erakordne, tuleb seal, kus surmanuhtlus on kaotatud, see antud erakorralise juhtumi puhul ajutiselt taastada.

Esialgu on kõik need küsimused lahendamata. Me läheneme. Me läheneme neile, kasutades suurel määral mineviku kriteeriume.

Ent tulgem tagasi meie reaalse situatsiooni juurde. Teie, hr. Augstein, tahtsite aegumistähtaja küsimuse arutamisel välispoliitilist aspekti välistada. Nagu minagi, olete Te seisukohal, et põhimõttelage käitumine antud küsimuses oleks äärmiselt kahjulik.

Kuid sellel, mida välispoliitikaks nimetatakse, on ka teine külg. Inimene peab tähele panema, mida räägivad tõsised inimesed maailmas. Juba Aristotelesel kohtame arvamust, et rahvaste vaadete kokkulangemine ei ole tühine asi, vaid väärib tähelepanu, kuna see võib viia meid ühendava tõe juurde.

Nähes täna kogu Lääne-Euroopa üksmeelt selles küsimuses, peame me küsima: kuidas inimesed on selleni jõudnud? Mis on kõige selle aluseks? Nähtavasti on selleks inimkonna vastu sooritatud roima erakordsuse tunnetamine, millest me kõnelesime.

Nii on meile praegu teada kahe tähtsa instantsi otsused. Prantsusmaa Rahvuskogu määras Prantsusmaa jaoks, et just nende iseloomu pärast ei saa seda laadi roimasid amnesteerida aegumise tõttu. Euroopa Nõukogu konsultatiivassamblee soovitas valitsustele vastu võtta määrus, mis keelab aegumistähtaja rakendamise inimkonna vastu sooritatud roimade puhul. Nii Rahvuskogu kui konsultatiivassamblee avaldasid antud küsimuses oma seisukoha tõenäoliselt seoses sündmustega Föderatiivses Vabariigis. Need seisukohad peegeldavad peaaegu kogu Lääne-Euroopa elanikkonna arvamust.

Augstein: Hr. professor, mulle näib, et Teie argumentatsioon teeb võimalikuks näha üht tähtsat erinevust. Strauss näiteks ütleb: «Maailma südametunnistus ja maailma teadvus peab teada saama, mis toimus sakslaste pagendamisel Poolast, Tšehhoslovakkiast ja Kagu-Euroopast.» Kui ma Teist õigesti aru sain, ei pea Te kvalitatiivselt kaugeltki samaks, kui hävitatakse mingit rassi või rahvast ja eitatakse tema õigust eksisteerimisele või kui siis kuritegude käigus, mis on ebaõiglase sõja tagajärjeks, pagendatakse inimesi võib-olla isegi niisugustes tingimustes, mis viivad paljude hukkumisele. Ent see pole kaugeltki samaväärne selgesti väljendatud kavatsusega likvideerida terved rahvad. Kas ma sain Teist õigesti aru?

Jaspers: Täiesti.

Augstein: Aga mõned räägivad: hästi, natsionaal-

sotsialistid sooritasid need kuriteod, aga mida teised tegid?

Jaspers: Ma ei saa oma teosse suhtuda väiksema tõsidusega ja veel vähem seda õigustada üksnes sellepärast, et teine sedasama teeb. Mulle näib, et pole mõtet arutada seda, mida tegid teised. Me ei mõista praegu kohut teiste riikide üle, vaid iseenda üle. Me tahame puhtaks saada.

Mulle tundub piisavalt veenvana, et niisugused hirmsad asjad, nagu Dresdeni pommitamine ja suurte pindade pommitamine üldse, nagu tegid inglased...

Augstein: Hirošima...

Jaspers: Hirošima pommitamine ei ole võrreldav kuriteoga, mis väljendub massimõrvas. Kui meenutada, et Dresdenis viibis suur hulk inglise sõjavange ja inglased ei pööranud sellele mingit tähelepanu, siis on tegemist millegi niisugusega, mida ma pean kohutavaks; ent see on kuritegu inimsuse ja mitte inimkonna vastu. Põhimõte on siin hoopis teine.

Augstein: Kas ei või juhtuda, et ühiskond kisub selleks, et võtta endalt süü sooritatud roimade eest, päevavalgele üksikud inimesed, kelle süü on teiste omast vaid nüansi võrra suurem, ja teeb neist patuoinad? Pöörake tähelepanu järgnevale: kas on rahva enamikust rohkem süüdi transpordiministeeriumi riigisekretär, kellelt nõuti vaguneid, mida hiljem kasutati juutide transportimiseks gaasikambreisse? Inimene sai juhuslikult ülesande ja juhuslikult täitis selle, nagu oleks tõenäoliselt teinud iga teinegi ametnik; kuid objektiivselt on ta kaasosaline käsu peale sooritatud massimõrvas. Kas ei ole me selleks, et ennast õigustada, ebaõiglased indiviidi suhtes?

Jaspers: See on täiesti õige küsimus. Ja põhimõtteliselt on sellele kerge vastata. Iga inimest võib süüdistada ja süüdi mõista üksnes kui indiviidi, kui üksikisikut, aga mitte kui teatud organisatsiooni liiget. Alati peab täpselt teada olema, mida ta on korda saatnud. Äärmiselt suurt tähtsust omab mõrvadest osavõtmise aste ja ka see, millisel määral toimuvatest kuritegudest teati.

Ehkki praegu paljud enda õigustamiseks valetavad, nagu ei oleks nad midagi teadnud, leidub vaieldamatult inimesi, kes tõepoolest ei teadnud, vaid üksnes aimasid salajas, et toimub midagi hirmsat.

Mulle meenub 80-aastane juudi naine Heidelbergist, kes

kuulus deporteerimisele. Mõni päev enne ärasaatmist ta tappis enda. Kui gestaapolane, kes iga päev tema juures käis, vanakest surnuna nägi, oli ta siiralt vapustatud. «Me ju ei tahtnud seda,» ütles ta. Ma olen kindlalt veendunud, et see gestaapolane Heidelbergist ei teadnud kõigest toimuvast vähemalt mitte siis, 1942. aastal.

Muidugi aimas igaüks, et midagi on siin korrast ära ja teadis, et jutt on elust ja surmast. Mina ise sain inimeste plaanipärase gaasiahjudes hävitamise tõelisest ulatusest teada alles pärast 1945. aastat. Ent konkreetselt iga üksiku inimese informeerituse astet kindlaks teha on väga raske.

Kui aga inimesed tegutsesid riigiaparaadi töötajatena ja teadsid, mis oli toimumas, siis ei vähenda nende tegude ametlikkus põrmugi nende süüd, sest see oli kuritegelik riik. Selles küsimuses lähevad arvamused lahku. Igalt südametunnistusega inimeselt oleks võinud oodata selle südametunnistuse minimaalset avaldumist, mis oleks lubanud tal ka niisuguses olukorras kuritegu ära tunda.

Iga inimene teadis, et see on kuritegu. See, et riik ise on kuritegelik, pidi talle selgeks saama sel hetkel, mil ta sai riigilt käsu sooritada kuritegu. Tuleviku rahvusvaheline õigus peab olema niisugune, et igaüks teaks: võttes osa sellise riigi poolt organiseeritud kuritegudest, olen ma kindel, et mind hukatakse, kui see riik ei saavuta maailma valitsemist ja ei hävita inimkonda.

Ei saa lugeda vabandavaks asjaolu, et keegi on tegutsenud riigi ülesandel. Ta aitas kuritegelikku riiki ja võttis osa selle kuritegudest. Kuid Teil on omakorda õigus, kui Te räägite sellest, et kuritegudest osavõtmise aste on erinev. Aga seda ei saa ühise nimetaja alla viia.

Augstein: Mille poolest erineb ülalmainitud väljamõeldud riigisekretär armeegrupi ülemjuhatajast ja feldmarssalist, kes sulges silmad, kui tema tagalas politsei ja SS-vägede üksused kõik juudid hävitasid? Tähelepanuväärіv on see: mida suurem natsionaalsotsialist, mida tõntsim ja piiratum inimene oli, seda rohkem põhjusi õigeksmõistmiseks tal täna on. Järelikult — ja ma tean selliseid kohtuotsuseid, mis on langetatud kõrgema instantsi kohtute poolt, — loetakse õigustavaks seda asjaolu, et antud inimene uskus füüreri käskude ja loosungite sisse. On ka selliseid kohtu poolt kinnitatud otsuseid, milles räägitakse, et üks või teine kohtunik oli eksiteele vii-

dud natsionaalsotsialistliku õpetuse ja tolleaegse õiguse printsiipide poolt — ja see oli aluseks, et lõpetada juurdlus. Räägitakse, et ta ei näinud seaduserikkumisi, kuna ta oli petetud natsionaalsotsialistlikust maailmavaatest.

Jaspers: Antud juhul sobib nali, mis oli moes 1933. aastal. Eksisteerib kolm omadust: intelligentsus, korralikkus ja kuuluvus natsionaalsotsialistlikku parteisse. Inimesel võib nendest omadustest ainult kaks olla. Kui inimene on intelligentne ja korralik, siis ei ole ta natsionaalsotsialist. Kui inimene on intelligentne ja on natsionaalsotsialist, siis pole ta korralik. Kui aga korralik inimene kuulub natside parteisse, siis pole ta mitte ainult ebaintelligentne, vaid on lihtsalt nõrgamõistuslik.

See ei ole lihtsalt nali, siin on puudutatud südametunnistuse küsimust. Kui ma ei kuuluta inimesi nii-öelda nõrgamõistuslikeks ja teen sellest järelduse, et neil on õigus tegelda enamikuga elukutsetest, kui ma ei vaatle neid kui idioote, siis ei ole mul õigust näha nende mustas südametunnistuses ja niinimetatud usus pehmendavaid asjaolusid. Mitte ükski usk ei vääri heatahtlikku suhtumist, kui ta läheb üle tegudele.

Augstein: Mulle näib, et Föderatiivne Vabariik kaotas väga palju, kui jättis andmata autoriteedi moraaliseadustele, ja ta kordab seda viga tänase päevani, nii et üksnes ebatavaline moraalne jõupingutus võib sellele lõpu teha.

Tahaksin oma mõtet selgitada ühe näite varal. Münchenis asub föderaalne patendikohus; ühe koja presidendiks oli keegi Hanser. See inimene muutis niinimetatud kindralkubermangus omal ajal ära õigeksmõistva otsuse ühele naisele, kes oli varjanud 18-kuist juudi last ning säilitanud tema elu. Selle tagajärjel saadeti laps gaasikambrisse; teda varjanud naine mõisteti surma.

Fakt, et see inimene kuni 31. jaanuarini 1966. a. oli koja presidendiks föderaalses patendikohtus Münchenis ja sai hiljem täispensioni, näitab, et me elame üle omalaadset moraalset pimedusaega.

Jaspers: Ent nõustuge ka Teie minuga, et kui arvukad niisugused juhtumid olidki, on Saksamaal ka laitmatuid kohtunikke. On ju natslikke mõrvareid kogu eluks vangi mõistetud.

Saksamaal on noorsugu ja kui rääkida temaga, vähemalt mõnedega tema esindajatest, tärkab suur lootus.

Minu arvates on lihtsalt lubamatu meelt heita. Kuni me elame, ei jäta lootus meid maha. Meelt heita tähendaks tunnistada seda, et me elame ajastul, mil inimkond läheb kõige tõenäolisemalt vastu oma hukule või et Saksamaa on kõlbelise jõuna igaveseks kaotatud.

Oleks lubamatu pidada lõplikuks tõeks seda, mida mõistus mõnele üksikule ette ütleb. Pigem on lubatav ja vajalik laias plaanis välja selgitada järgmised küsimused: missugust osa etendab praegu maailma ajaloos Föderatiivne Vabariik? Missugused on tema võimalused ja kohustused? Mis meist võib saada, kui me ei taha olla laostunud rahva armetuteks jäänusteks ja kasutada ajalugu nagu salgake usinaid tööstureid, usinaid mänedžere, usinaid sõjaväelasi ja usinaid teadlasi, mis iseendast veel mitte midagi ei tähenda?

Kui me tõepoolest tahame endast kujutada veel midagi niisugust, mis vastaks meie tuhandeaastasele minevikule, tuleb meil kõike, mida me teeme, hinnata laias plaanis, näha ja toetada kõike, mis meil head on.

Seoses küsimusega aegumistähtaja kohta tahaksin tähelepanu juhtida veel ühele momendile. Situatsioon näib mulle sellisena, et esialgu pole me põhimõtteliselt veel küllalt hästi lahti mõtestanud ja kohtunike teadvuseni viinud selle kuriteo mõistet, mida antud juhul silmas peetakse, nimelt massimõrvade sooritamist.

Edasi, saksa kohtunikel on raske langetada otsuseid oma saksa kolleegidele, kuna neil tuleks hakata tegelema seaduste loomisega. XVIII sajandi suured kohtunikud Inglismaal olid niisugused seaduste loojad.

Augstein: Inglismaal on see veidi kergem, sest seal puudub kodifitseeritud, kinnitatud õigus ja otsuste langetamisel toetutakse veel praegugi pretsedentidele.

Jaspers: Saksa kohtunikud võivad toetuda sellele põhiseaduse paragrahvile, kus on selgesti formuleeritud, et rahvusvahelise õiguse sätetel on prioriteet Föderatiivse Vabariigi seaduste ees.

Augstein: Te mõtlete põhiseaduse 25. paragrahvi; selles öeldakse, et rahvusvaheline õigus on föderaalõiguse koostisosa. Selles paragrahvis osutatakse ka sellele, et rahvusvahelisel õigusel on prioriteet föderaalseaduste ees. Ent niisama ühemõtteliselt kõlab 103. paragrahvi 2. lõik: «Kuritegu on karistatav üksnes sel juhul, kui karistatavus

on seadusega kehtestatud enne kuriteo sooritamist.» Järelikult on seaduse tagasimõju kategooriliselt välistatud.

Jaspers: Selles kogu küsimus ongi. Mulle aga näib, et vastavalt § 103 on tagasimõju välistatud ainult sel juhul, kui jutt on praegu taasloodava korra perioodil ja raamides kordasaadetud kuritegudest. Ent tagasimõju on võimalik ja isegi vajalik, kui jutt on kuritegudest, mis on sooritatud praegusele eelnenud, kuritegeliku riigi tingimustes. Tagasimõju on ebaseaduslik vaid korra kui terviku raamides ja tegude suhtes, mis on sooritatud antud korra eksisteerimise perioodil. Sellisel juhul sünnitaks ta ebamäärasust ja oleks vastuolus õigusliku riigi alustega.

Ja taas seesama küsimus: selle mõistmisest, et õiguslik riik on taas sündinud või uuesti loodud pärast kuritegeliku riigi likvideerimist, oleneb seaduste tagasimõju ulatuse ja piiride üle otsustamine ja ühtlasi ka vastus küsimusele aegumistähtaja kohta.

Esmakordselt loodi uus õigus kui rahvusvaheline õigus Nürnbergi rahvusvahelise tribunali määrustikuga. Nürnbergi määrustik lõi eeldused Nürnbergis langetatud kohtuotsustele. See ei ole eelnevalt kehtestatud õigus, vaid uus õigus, millel on tagasiulatuv jõud. Revolutsiooniliste ümberkujunduste perioodil, millise iseloomuga need sündmused ka oleksid, on see mitte üksnes seaduslik, vaid ka vajalik. Tagasimõju absoluutne välistamine võiks tähendada natsliku riigi juriidilist õigeksmõistmist.

TOIMETUSELT

Karl Jaspersi «Kuhu läheb Lääne-Saksamaa?» («Wohin treibt die Bundesrepublik?», München 1966) tekitas Saksa Föderatiivses Vabariigis sensatsiooni. 85-aastane maailmakuulus filosoof, «eksistentsialismi isa», publitsist, keda loevad isegi gümnaasiumiõpilased ja keda kantsler Adenauer pidas oma mõttekaaslaseks, andis ootamatult hävitava hinnangu kogu Lääne-Saksamaa ametlikule poliitikale. Raamatu hukkamõist (peamiselt parempoolsete leeris) oli nii tormiline, et aasta pärast kirjutas Jaspers vastuse oma kriitikutele, mille avaldasime ka teose käesolevas eestikeelses väljaandes. Nagu lugeja veendus, ei tagane Jaspers ühestki oma teesist.

Autori varjamatu põlgus professionaalsete poliitikute kuritegeliku piiratuse ja demagoogia vastu, mure rahva poliitilise passiivsuse üle jätab vähe võimalusi kahtlemiseks, mis õieti sundis vana kodanliku demokraatia ja «isikuvabaduse» apologeeti Bonnile vaenukinnast heitma. Meie ideoloogilisest ja klassivõitlusest lõhestatud maailmas on lihtsalt asju, mis erinevate vaadetega inimesi ei lahuta, vaid ühendavad. Ennekõike on see rahupüüd. Rahu igal tingimusel — sellele allutab Karl Jaspers oma välispoliitilise kontseptsiooni. Imperialism on ühtemoodi ohtlik marksistile ja eksistentsialistile, katoliiklasele ja muhameedlasele.

Jaspersi raamat leidis elavat vastukaja Saksa DV-s. Walter Ulbricht saatis filosoofile avaliku kirja: «... Teie raamat veenis mind selles, et Teid erutab sama mure, mis sunnib mind ja mu poliitilisi sõpru kasutama iga võimalust, et kindlustada rahu Saksamaal ja Saksamaa jaoks.. Mind erutab väga, et kõige tähtsamates küsimustes jõudsime me ühesugustele järeldustele ... Käes on aeg, mil kõik humaanselt mõtlevad inimesed avaldavad vastupanu «formeerunud» võimule. Me tervitame fakti, et Teie —

ja koos Teiega paljud teised teadlased — tõstate oma hoiatava hääle... ja esinete rahva õiguste ja huvide ning tema rahupüüdluse kaitseks.» («Neues Deutschland» 9. juuni 1966.)

Seepärast pakubki kõnealune teos vaieldamatut huvi nõukogude lugejale. Raamat, mille paljusid järeldusi on kinnitanud hilisemad sündmused, avardab kahtlemata meie ettekujutust ohtlikust poliitikast, mida Lääne-Saksamaa juba kaks aastakümmet teostanud on. Jaspers leiab, et seda saab muuta «legaalse revolutsiooniga». «Tõeline revolutsioon — see on mõtteviisi revolutsioon, mille eesmärgiks pole vägivald, vaid veenmine...» Kuigi Jaspers ei tunnista revolutsioonilise võitluse klassiolemust, kuigi ta on kohati, nagu lugeja märgata võis, oma hinnangutes ebaobjektiivne, on tema ideed siiski progressiivsed.

SISUKORD

KUHU LÄHEB LÄÄNE-SAKSAMAA?

Olukord Föderatiivses Vabariigis 5
Pärast 1965. aasta septembrivalimisi 98

VASTUS MINU RAAMATU «KUHU LÄHEB LÄÄNE-SAKSAMAA?» KRIITIKALE

Kaasaegse rahvusvahelise olukorra põhiprobleemid . . . 108
Föderatiivse Vabariigi põhiprobleemid 119
Üksikud probleemid Föderatiivses Vabariigis 139
Majanduslik ja ühiskondlik areng Föderatiivses Vabariigis . 159
Pärast kaheparteilise valitsuse (suure koalitsiooni) moodustamist 1966. aastal 163
Lõpetuseks 177
Lisa 178
Toimetuselt 189

Ясперс Карл
КУДА ДВИЖЕТСЯ ЗАПАДНАЯ ГЕРМАНИЯ?
На эстонском языке

Издательство «Ээсти Раамат». Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja R. Rammus. Kunstiline toimetaja E. Järv. Tehniline toimetaja H. Rajamäe. Korrektor S. Maidre. Laduda antud 30. VI 1970. Trükkida antud 1. IX 1970. Paber 54 × 84/16. Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik. Trükipoognaid 12. Tingtrükipoognaid 10,08. Arvestuspoognaid 10,76. Trükiarv 6000. Tellimise nr. 4016. Hans Heidemanni nim. trükikoda.
Tartu, Ülikooli 17/19. II.

Hind 38 kop.

A
31018 III
78 268

38 kop.

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00495445 1